ЛИТ II 192

КЊИГА XXXVII/3 СВЕСКА 3/1989.

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: Др Миљан Мојашевић, *Копитар, Вук и Готшалкова збирка немачких народних приповедака (1814)* 411 / Др Драгиша Живковић, *Елементи бидермајера у српској лирици XIX века* 435 / Др Томислав Бекић, *Змајев превод Гетеове „Ифигеније на Тавриди"* 445 / **Прилози и грађа:** Др Коста Милутиновић, *Из кореспонденције са Богданом Поповићем* 455 / Др Душан Иванић, *Преписка између Ватрослава Јагића и Јована Максимовића* 471 / **Оцене и прикази:** Др Миљан Мојашевић, *Јубиларно критичко издање Караџићевих „Српских народних приповиједака"* 529 / Др Зоран Константиновић, *Томислав Бекић: „Томас Ман у нашој књижевној критици". Матица српска — ИСЈК Филозофског факултета у Новом Саду 1987.* 535 / Др Јелка Ређеп, *Раде Михаљчић: „Лазар Хребељановић". Историја — култ — предање. Београд 1984.* 538 / Мр Весна Матовић, *Слободанка Пековић: „Српска проза почетком XX века". Београд 1987.* 544 / **In memoriam:** Мр Милана Бикицки, *Иванка Веселинов (1913—1989)* 547 / **Регистар** 594

МАТИЦА СРПСКА

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

МАТИЦА СРПСКА

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
Покренут 1953.

Главни уредници

Академик МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ (1953–1978)
Др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ (1979–)

YU ISSN 0543–1220 | UDK 82 (05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

др ТОМИСЛАВ БЕКИЋ, др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, др МАРИЈА КЛЕУТ,
др БОЖИДАР КОВАЧЕК, др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ, др МИРОН ФЛАШАР

Главни и одговорни уредник

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КЊИГА ТРИДЕСЕТ СЕДМА (1989), СВЕСКА ТРЕЋА

МАТИЦА СРПСКА

КОПИТАР, ВУК И ГОТШАЛКОВА ЗБИРКА НЕМАЧКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА (1814)

Миљан Мојашевић

И код Немаца се премало зна о Готшалковим збиркама немачких народних приповедака.

А код нас: до ту скоро – готово ништа. У дисертацији о превођењу српских народних приповедака на немачки,[1] Готшалкова, прва збирка само је споменута. Тек је Мирослав Пантић, у замашној студији, објављеној као *Поговор* издању *Српских народних приповиједака,* донео, у виду повеће напомене, пуниј информацију о Готшалку, зажаливши притом што аутор поменуте дисертације „није, на жалост, о тој збирци рекао ништа више", и зажелевши да се „размотри поближе" „Готшалкова књига, коју је Копитар Вуку нудио као углед".[2]

Некако истовремено кад и Мирослав Пантић у Београду, и Герхард Цигенгајст у Берлину, такође се дотичући речене дисертације, и уз све признање за обављена проучавања, примећује, такође врло компетентно, да прву деценију Вуковог наступа код Немаца још увек обавија „извесна тама" („noch manches verhüllende Dunkel").[3]

Пантићево издање Вукових *Приповедака,* и због изузетне ширине захваћеног, и – наравно – темељито обављеног посла, просто намеће потребу, и радозналост: да погледамо ко је тај Готшалк и каква је та његова збирка, зашто је Копитар упућивао Вука на њу, и зашто је Вук прошао мимо ње.

Чак ни *Немачки биографски индекс,*[4] то чудо и новије немачке библиографске систематичности, не бележи довољно приближно датум Готшалкове смрти. Година рођења му је, свуда тако стоји, 15. јули 1772.

---

[1] Од писца овог чланка, *Српска народна приповетка у немачким преводима. Од Грима и Вука до Лескина* (1815–1915), дис., Београд: „Научна књига", 1950, 25.

[2] Мирослав Пантић, *Поговор: Вук Стефановић Караџић и српске народне приповетке* (стр. 351–483), у књизи: *Српске народне приповиједке,* „Сабрана дела Вука Караџића", Приредио Мирослав Пантић, Београд: „Просвета", 1988, 365.

[3] G. Ziegengeist, *Unbeachtete Zeugnisse zur frühen deutschen Karadžić-Rezeption* (1814–1824). Zeitschrift für Slawistik, Berlin, XXXIII (1988), 707 (Свеска посвећена Вуковој двестагодишњици.).

[4] *Deutscher Biographischer Index.* Herausgegeben von Willi Gorrny, Bearbeitet von Hans-Albert Koch, Uta Koch und Angelika Koller. München, London, New York, Oxford, Paris: Sawi, Bd. II, G-K, 1986, 694 (скраћеница: DBI). Четворотомни DBI садржи основне биографске податке за око 250.000 лица, сакупљених из 264 биографска приручника, календара и алманаха, унетих на 1431 микрофишу Немачког Биографског Архива – Deutsches Biographisches Archiv.

Кад ни овај приручник нема тај основни биографски податак, онда ваља бити мање строг и према писцу чланка у Кошовом књижевном лексикону,[5] када каже да је Готшалк умро „после 1836. у Дрездену". Овај датум је изведен, сва је прилика, из податка у Гедекеовом *Grundriß*-у, где се о Готшалку каже да је „1836. дао оставку на службу и настанио се затим у Дрездену".[6] Од сарадника тако сериозног приручника какав је Гедекеов *Grundriß*, штампан уосталом управо у Дрездену, очекивало би се да се у Дрездену утврди, по архивским подацима, година Готшалкове смрти. Но да је писац чланка у Кошовом лексикону погледао, а требало је да погледа, Готшалкову каснију збирку *Немачких народних бајки* из 1846,[7] видео би да предговор тој збирци потписује – иницијалима F. G. – Готшалк 21. јануара 1846. Значи: не „после" 1836, него је умро после 1846. Овим смо се за десет година „примакли" тачном датуму.

Иначе: Готшалк је студирао права у Гетингену (1790–1793), почео потом да ради у административној и судској служби, био приватни библиотекар једног војводе, дотерао до титуле дворског саветника (1829), издавао неколико периодичних публикација, писао књиге о својим путовањима по Немачкој, особито по Харцу са околином,[8] и особито о немачким замковима.[9] Правник по струци, као што су уосталом били и браћа Грим и Гете, запутио се у књижевност, уметност и географију и писао и путописне приручнике. Пуно име му је Фридрих Готшалк (Friedrich Gottschalck), а писао је и под псеудономом W. Ferd. Müller. Кад је, крајем 1814, објавио прву свеску збирке немачких сага и бајки[10] – друга свеска ове збирке није се појавила – имао је за собом већ неколико публикација о којима се знало у литерарном свету. То се види и из писма Вилхелма Грима Јакобу Гриму, из Касела у Беч, у време и најаве и појаве Готшалкове збирке сага и бајки од 1814.

Та прва Готшалкова збирка немачких народних приповедака штампана је седам година пре прве Вукове збирчице, оне од 1821, а друга седам година пре друге Вукове збирке, оне од 1853.

Тежиште овог чланка је на Готшалковој збирци од 1814.

---

[5] *Deutsches Literatur-Lexikon, biographisch-bibliographisches Handbuch,* begründet von Wilhelm Kosch, dritte, völlig neu bearbeitete Auflage, VI Band (1978), hrsg H. Rupp und C. L. Lang, Bern: A. Francke Verlag 1978, 650, аутор чланка Reinhard Müller.

[6] Karl Goedeke, Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung, Dresden 1906, VII, 278.

[7] *Deutsche Volksmärchen.* Erzählt von Friedrich Gottschalck. Erster Band. Mit einem Holzschnitt nach einer Zeichnung des Professor Richter. Leipzig: Baumgärtners Buchhandlung, 1846, Band I, VIII+308 стр. мале осмине.

[8] *Meine Streifereien in den Harz, und einige seiner umliegenden Gegenden.* Von W. Ferd. Müller [то је Готшалков псеудоним], Weimar 1800 и д. Цитирано по Goedeke-у (као нап. 6), VII, 278. Чланак код Гедекеа је и иначе потпунији и поузданији од оног у Кошовом лексикону.

[9] *Die Ritterburgen und Bergschlösser Deutschlands,* Halle 1800–1835, у више томова, и у поновљеним издањима. Цит. по Goedeke-у (као нап. 6).

[10] *Die Sagen und Volksmährchen der Deutschen,* gesammelt von Friedrich Gottschalck, Herzogl=Anhalt=Bernburg=Assistenzrathe. Erstes Bändchen. Halle, bei Hemmerde und Schwetschke 1814, XXXVI+356 формата мале 8. Са две илустрације: на насловној страни и на почетку књиге. Она на насловној страни показује дечака са испруженом руком ка три лабуда на језеру. Мото ове свеске, од Плинија: Sit honor antiquitati et fabulis quoque.

Априла 1815, пошто је већ послао Вуку Гримово циркуларно писмо о скупљању народних умотворина,[11] Копитар му препоручује као узор ову Готшалкову збирку, уверен да је Вуку суђено да учини веће услуге српској књижевности него многи који су позавршавали све школе. Само да никако не напушта књижевност! А пошто сакупи све песме, онда да им дода „збирку *српских* народних сага (као што је на немачком она најновија, од Готшалка, која се управо појавила). „Да ли су Срби богати и тиме као и песмама, ја не знам. Ви ћете тиме употпунити Вашу пјеснарицу, а ми, Ваши благонаклони читаоци, упознаћемо то најснажније од свих словенских племена на основу његових схватања света и историје његовог живота".[12] Вук, све то у току априла – и Грим, и бајке, и песме, и Готшалк, и саге –, одговара, такође, као и Копитар, тачно и далековидо: да не зна да ли је још ико „на овом свијету срећан у пријатељству" тако као он са Копитаром, но да он „управо" и не зна шта су то Volkssagen, али „ако су то оне приповијетке, које народ прости приповиједа", онда „таквих у Срба има као и пјесана".[13]

Књига коју Копитар препоручује Вуку је збирка с литерарним митолошко-романтичарским укусом бираних, брижљиво причаних немачких сага и бајки. Напросто да се читалац нашег времена, и поготову с нашег географског простора, зачуди негдашњој пренасељености појединих немачких крајева бићима насталим и настављаним у готово осамостаљеном свету фантазије. Књига која, сигурно без такве састављачеве намере, делује и као митолошко-литерарни контекст за немачку књижевност доба класике и романтике, особито с разноврсним ситуацијама у којима се појављује Сотона и оставља спомене свога деловања и у називима местâ.

А Готшалков *Предговор* (*Vorrede,* III–XI) могао би бити књижевноисторијски значајан и зато што потиче из времена појаве главне, за ову врсту књижевности пресудно утицајне збирке бајки браће Грим, па је те још како занимљиво знати шта и овај скупљач зна – и мисли – о тој врсти књижевности. Зна он и много од онога што смо ми сазнавали тек преко браће Грим, а пропустили да у потребној мери упознамо и њихове претходнике и њихове савременике неједномишљенике. Полазимо од утиска стицаног током читања: и Готшалковог *Предговора* и једне врсте другог предговора, од његовог пријатеља Лудолфа Бекендорфа (Ludolph Beckendorff, XII–XXIV). Овај други предговор је једна врста расправе, подељена на низ питања. Све то појачава утисак да је ово књига која је заслуживала више пажње, па – очигледно – и са наше стране.

---

[11] О томе: Jacob Grimm, *Circular wegen Aufsammlung der Volkspoesie,* Wien 1815. Facsimile. Mit einem Nachwort von Kurt Ranke, herausgegeben von Ludwig Denecke, Kassel: Brüder Grim-Museum 1968, 11 str. 4.° – Ludwig Denecke, *Jacob Grimm und sein Bruder Wilhelm,* Stuttgart: Metzler 1971 (M 100), 65 и другде. – Од писца овог чланка: *Гримово циркуларно бечко писмо,* Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1973, II, 163–167. – Исти, *Јакоб Грим и српска народна књижевност, Књижевноисторијске и поетолошке основе,* Београд, 1983, стр. 13–39 (=Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. DLIII, Одељење језика и књижевности, књ. 34, уредник академик Мирослав Пантић).

[12] Вук Караџић, *Преписка,* I, 490, писмо од 15. априла 1815.

[13] *Исто,* I, 146. Овај, Вуков податак о богатству српских сага преузима и преноси у Бишингов недељник Јулиус Шотки. – Када су из Крањског историјског друштва, априла 1858, деценију и по после Копитарове смрти, саопштили Јакобу Гриму да су га изабрали за почасног члана, он им је у одговору препоручио да сакупљају саге и обичаје и посебно им навео као добар пример, за углед, *Bayrische Sagen und Gebräuche* Fr. Panzer-a. О томе: од писца овог рада, *Јакоб Грим и српска народна књижевност* (као нпр. 11), 539 и д.

Није ли већ прва реченица *Предговора* – да „нема европске нације" у којој се у народу не приповедају приче које се „с правом називају народне саге и народне бајке" – подстакла Копитара да помисли на Вука и да му скрене пажњу на ову збирку таквих сага и бајки? Овај предговор[14] је на висини ондашњег знања о бајкама и вреди да уђе и у строжи избор не само књижевноисторијске, него и поетолошке, теоријске литературе о народним бајкама. За нас утолико више што је, иако само посредно, подесан контекст Гримовом и Шоткијевом непосредном, а и Бишинговом посредном окретању и нашем, српском и српскохрватском географском, односно – митском, тлу. Поред полетно срочених судова о овој врсти усмене, народне књижевности као живе, чисте поезије са њеном „природном" једноставношћу, ту је и изричити позив да се оне скупљају без одлагања. „То се мора чинити сада", јер се оне убрзано заборављају школовањем „управо оне класе људи која их је чувала и преносила". Не само што младеж – наставља Готшалк – нема више интересовања за те фантастичне приче својих мајки, него је врло тешко покренути и старе особе да их причају записивачу.

Зна се каквих тешкоћа је ове природе имао и Вук. Књига потврђује да Готшалк говори на основу властитог искуства, а наредна реченица за овом констатацијом уверава да и Немци „имају таквих бајки у изобиљу". Слично Вуковом уверавању Копитара како их и Срби имају у изобиљу.

Готшалк је намислио да сакупи што потпунију збирку немачких сага и бајки, како би „спасао од потпуног заборава" те „митове" своје националне културе, па позива пријатеље таквог подухвата да му „саопштавају првенствено такве бајке које још нигде нису записане, него које живе само у устима народа". У ту замишљену „Библиотеку немачких народних бајки"ући ће, напомиње, и оне из штампаних извора. Жели да таквом збирком пружи Немачкој оно што је Легранд (Legrand) пружио својом збирком Француској: „збирку историјско-романтичних прича не само за разоноду у часовима доколице, него и за упознавање људи и проучавање филозофије историје" (VII). Апелује да му се те народне приче – тежиште је ипак на сагама – шаљу што верније записане, „онакве какве се у народу приповедају". Дакле, онако како је и Грим тражио, како ће и Вук тражити, и како је, уосталом, природно да од других тражи сваки скупљач. Обећава да ће за сваку бајку навести извор (X). У завршном пасусу најављује „излагања свог цењеног пријатеља, дворског саветника Бекендорфа", која следе за овим предговором.

Ево дакле и овде јавног позива на скупљање, сличан Гримовом циркуларном бечком позиву.

Солидно упућен у предмет, Готшалков пријатељ Бекендорф интелигентно одговара на три питања по којима је и разделио своја излагања. Прво питање: „Шта су народне саге?", Друго питање: „О пореклу народних сага", и Треће питање – „О њиховој корисности". Има их свуда „где људи мисле, посматрају, осећају и друже се" (XXII). Али се ипак скупљачи жале – и зашто се жале – да су „саге и бајке постале тако ретке у народу" (XXVIII), а аутор се нада да је дошло време „почетка једног новог достојног круга сага и једне

---

[14] *Vorrede,* стр /III/–XI, почиње: „Keiner europäischen Nation fehlt es an fabelhaften Erzählungen aus der Geschichte ihrer Vorzeit, welche unterm Volke einheimisch sind, ihm angehören, und daher mit Recht Volkssagen, Volksmährchen genannt werden."

велике националне поезије". Не треба им наметати никакву систематизацију, него: оставити их да слободне слободно делују (XXX). А за историју, географију, историју културе и обичаја – слаб су оне извор (XXXI).[15]

Браћа Грим се у овој књизи не спомињу.

Није случајно што збирка почиње предањем о вршљању Сотоне и вештица по Брокену. Као разлог томе Готшалк наводи: што је то предање „познато посвуда у Немачкој" и што стога „у пуном смислу речи заслужује да се назове немачком бајком" – „ein Volksmärchen der Deutschen". А нама се чини да би још бољи разлог за прво место ове бајке био у томе што је то предање уграђено у Гетеовог *Фауста:* што се и у *Фаусту* оргија по том легендарном врху Харца, што се однос човека према ђаволу увукао у врхове немачке књижевности, почев од средњовековне легенде о Теофилу, преко легенде о доктору Фаусту у књизи о њему чак у 16. веку, преко Гетеовог *Фауста,* који је настајао у Готшалково време, па до Мановог *Доктора Фаустуса* у наше време. Немци су имали и период â националног самозадовољства, али су – управо у својим интелектуалним врховима – имали и највише домете националне самокритичности, на којима су се храбро носили са сотоном у себи, у човеку, и ту репрезентативно за човечанство. Имали поучно храбре мудрости да себи и о себи, тј. свом народу и о свом народу, кажу и врло тешке ствари.

Ова књига сага и бајки је значајнија по овом, унутрашњем контексту, него по оном спољашњем: по географском распростирању сага и бајки.

Но већ овај први пасус прве бајке, или прве саге, намеће књижевном историчару бар неколико питања. И уједно неколико дилема.

Изабрао је, каже, „за ову прву свешчицу" неколико таквих бајки о игри вештица на Брокену. Овакво саопштење спадало би у предговор збирке, а не у сам текст саге. Друго, он овај текст назива бајком, а везаност за географско место вуче текст према саги. Ово би била нека врста нашег школског двоумљења, но умотворине ове врсте не понашају се по школским дефиницијама.

За онаквим првим пасусом следи пасус о планини Харцу и њеном врху Брокену, илити „Блоксбергу", како се Брокен назива у причама о вештицама. Опис – наглашавамо: опис – збивања у Валпургиној ноћи, уочи 1. маја, у којој се на „голом, неплодном врху, прекривеном са стотину хиљада милиона комађа стена", окупљају око Сотоне „његови савезници, вештице и чаробњаци" из читавог света, гужва која почиње одмах иза поноћи када стану да долећу са свих страна јашући на метлама, жарачима, рогатим јарцима и безброј тих вештичијих возила, па одушевљење с којим Ђаво наступа пред том масом против „Бога, његовог учења и драгих анђела", делују као популарно припремљено и упрошћено штиво о разузданој Валпургиној ноћи из Гетеовог *Фауста.* Но док читалац читаво то време објашњавања очекује бајку, а овакав текст прима као опис веровања, наједном га трза, попут прослављене

---

[15] У предговорима првој и другој свесци збирке браће Грим *Deutsche Sagen* – Jacob Grimm, *Kleinere Schriften,* VIII (hrsg. von Eduard Ippel), 10 и д. – има подоста местâ која је занимљиво упоређивати с Бекендорфовим размишљањима, али не осећамо да Грим, чак ни у алузијама, полемише с Бекендорфом или Готшалком. И не помиње их. – И браћа Грим се жале, на крају предговора првој свесци, да је одзив на писмене позиве за скупљање био „мали или никакав", али се надају у деловање своје збирке као примера за то „auf welche verachtete und scheinlose dinge es hierbei ankommt".

ироније немачких романтичара: тумачење свих тих дешавања. Историјска позадина им је, стоји у самом тексту приче, познати отпор који су покрститељским походима Карла Великог пружали Саксонци, остајући, дуго времена после присилног покрштавања, у души пагани, па се повлачили у неприступачне делове Харца, на Брокен, и тамо прослављали свој паганski празник. Тим путем да је настала легенда о Валпургиној ноћи на Харцу, том сатанском послу по веровању правоверних хришћана. За ноћ уочи 1. маја везано је, каже, старо саксонско, још паганско празновање, са паљењем ватри уочи тог дана.[16] Просветитељски приступ романтичном предању?

Готшалкова збирка је штампана две године иза прве свеске народних бајки браће Грим (*Kinder- und Hausmärchen,* 1812), а две године пре прве свеске њихових сага (*Deutsche Sagen,* 1816). Та околност објашњава њихово ужурбано интересовање за Готшалкову збирку, а сама пак збирка њихово одбојно понашање према њој. Браћи Грим је више сметао начин на који је Готшалк спремио своју збирку него околност што је он њоме упао у њихове планове.

Да ли је – питамо се у том контексту – Готшалково размишљање, са почетка прве приче, о томе чиме треба почети овакву збирку, могло изгледати браћи Грим као алузија на њихову збирку бајки? А њихова почиње бајком о лепом краљевићу кога је „зла вештица" претворила у жабу, а лепа принцеза избавила и удала се за њега. Бајка браће Грим је танано ткање наоко детињасто наивне фантазије, а Готшалково прилично просветитељско приповедање изводи тај свет фантазије добрим делом текста на раван географске и историјске условљености.

Код Готшалка се меша приповедање бајке са скупљачевим резоновањем о њој. Кажемо: скупљачевим, иако је почешће и овде скупљач уједно и приповедач, тј. записивач-стилизатор. У наслову збирке стоји да је ове немачке саге и бајке Фридрих Готшалк – „сакупио". Мешају се у Готшалковој збирци не само нарација и информација, него и сага и бајка у истој причи. Код њега се бајка лако приземљи за какво немачко месташце са немачким лицима. На пример, почетак бајке *Три сестре из језера* (11 и д.). Уместо да одмах почне сама прича, претходи јој скупљачево умовање: оно што су зими у граду позориште, опера и балови, то су на селу вечерње седељке, где се, уз предење, игру, песму, од давнина приповедају и „бајке и приче о духовима". Тако су се окупили једне олујне зимске ноћи у том и том засеоку, код тог и тог градића, у том и том крају, све: поименце, све како се не почињу бајке. А онда тек права прича: како су на те седељке у том, наравно немачком, месту долазиле „три предивно, бело одевене девојке", којима није било ни у чему, па ни у предењу, равних, сваке вечери би певале какву нову лепу песму, поиграле се каквих веселих игара или испричале какву нову бајку. То је тек увод којим почиње стварно дивна, права бајка о три тајанствене лепотице из језера, с веома тужним завршетком, али и с поуком: о кажњеној неумерености у уживању.

Скупљач додаје бајци и увод и поуку. Не поистовећује се с њом, него стаје наспрам ње да је и објасни у примени.

---

[16] На каменитом врху Харца тако: ђаволи и вештице, прогнати пагани из хришћанског поретка; на камену Ловћена и Комова нигде ђавола и вештица, него виле (митске лепотице), те посестриме и заштитнице идеализованих јунака.

Нисмо навикли ни да се бајка завршава поуком, ни да се везује за какав географски појам. Коси се ово с прихваћеним дефиницијама о басни, бајци, саги, али ова бајка је толико лепа да јој не сметају ни онакав увод, ни наравоучениje. Личи по нечем Вуковој бајци о заљубљеном принцу у прелепу девету пауницу.

За разлику од ове, необично започете бајке, почиње рецимо прича о златном угљевљу – *Die goldenen Kohlen* (17 и д.) – непосредним приповедањем радње, но опет с податком о месту где се то дешавало. Та бајка, с нешто спољашње примесе саге – у самом лоцирању – иако привлачно исприповедана, остаје некако и као бајка неуверљива.

Изгледа да је Готшалк исувише просветитељ да би се, без рационалног одстојања, могао предати бајкама и сагама као самосталном свету поезије. То је особито осетно по честим уводним рефлексијама. Оне су махом занимљива посматрања, преносе корисна знања, од којих би се, да се склопе у целину, добио значајан увод у ову врсту предања. Нпр. увод, од скоро две странице, у причи о вражјим стенама (*Teufelssteine,* 134 и д.), опет примиче читаоцу доба сурове хришћанизације под Карлом Великим, када су листом рушили паганска светилишта и идоле, а њиховим остацима давали имена ђаволâ, вештица и сл. „Отуда по Немачкој оно мноштво имена ђавољег порекла" око којих су се касније плеле легенде, „очуване до у наше дане". А пошто је, на скоро две странице (134–135), поучио читаоца у ком историјском контексту да све то чита, почиње да приповеда праву причу: „Дошао једном ђаво код једног кнеза од Анхалта", и како је кнезу наметнуо све своје услове.

Две странице скупљачевог текста уводе читаоца у причу о вражјим зидовима (*Die Teufelsmauern,* 177 и д.): „како се Ђаво дуго борио с Богом о превласт над Земљом" и како је уопште постао синонимом отворене опозиције божјем реду ствари. Но и овде су се Бог и Ђаво ипак нагодили о подели власти над светом. А читаоцу остаје да и над овом причом, као уосталом и над Гетеовим *Фаустом,* закључи да је ипак велика ствар што је Бог натеран да проговара с Ђаволом, и да је Ђаво, као опозиција, ипак уграђен у божји поредак. А оним зидовима, из наслова, Бог и Ђаво су делили сфере власти. Но Ђаво је остао потребан и као изговор за све, па и за божје промашаје.

Неки почеци, типични за сагу, срочени су, сасвим кратко, да повежу причу за одређено географско место, али већ и они одмах кажу много више од тога, често окрећући читаочеве мисли ка дубинама митских времена и симбола. На почетку једне од њих реч је о троглавој узвишици, ка којој се пење преко седам удубљења. Други од ова два света броја стоји у наслову саге (*Die sieben Trappen,* 199). Питамо се: колико је троглавица могао знати Вук по личном чувењу из брдовитих крајева, али је питање: да ли су те троглавице – од којих би једна био и Триглав – биле слично насељене митским творевинама попут оних немачких.

Ова збирка може да нам вреди и мимо контекста који јој је одређен насловом овог чланка. За теме познате и нашем митском предању, о језерима, почев од приче о њиховом настанку вољом, одн. казном, ирационалних бића, па преко добрих духова, одн. лепих девојака, везаних за та језера, везан је цео слој прича из ове збирке. Особина овог скупљача је и да тумачи настанак легенди, а ми овде спомињемо такве приче и скупљачева тумачења где би то могло бити од помоћи за упоредно упознавање одговарајућих предања у српскохрватској литератури. Али: и та уводна објашњења су дата

по правилу у народском приповедном стилу,[17] па латински назив за по неки немачки појам – нпр. „die gelbe Seerose (nymphaea lutea)" (253) – нагло разбије ту читаочеву илузију. Буде и заморних уводних објашњења, на по неколико страница (као у легенди *Der Thomaspfennig, der Kuttenzins,* 264), где се развијају мисли о бесмислености тог обичаја, везаног за бенедиктински манастир и за лоповлуке његових калуђера–заводника, где, у легенди, једног од њих и убише, па скупљач претпоставља да легенда има историјску основу, сва је прилика временски не тако далеку, за разлику нпр. од једне бајке (*Goldner,* 286), која се датира временом од пре „свакако две хиљаде година или још више" (286). На почетку једне приче (*Die Goldgruben im Fichtelgebirge,* 318), на уводној страни и по, исприповедана је ситуација, веома занимљива, у којој је скупљачу исприповедао ову причу немачки учесник у Америчком рату.

Није да нема у овој збирци и прича без уводних објашњења. Сага у вези са замком на Некару (*Notburga,* 162) почиње непосредно приповедањем о царевој ћерки како узалуд чека да јој се вереник врати из рата. Слично Биргеровој *Ленори,* с много и чудесности и побожности.

Црква победница и побеђено паганство жестоко се носе – наравно: неравноправно – и кроз ову збирку бајки и сага.

„Наши добри преци, чија је вера у Бога била чвршћа од наше, веровали су исто тако чврсто и у постојање Ђавола. Његово деловање на Земљу и њене становнике било је за њих ван сваке сумње, јер су свуда видели трагове његовог деловања и његове ђаволје силе." Овај просветитељски – или просветарски – почетак приче о вражјем камењу (*Teufelssteine,* 134) био би подесан за школски коментар и народске књиге о доктору Фаусту, и Гетеовог *Фауста,* и свуда тамо где приступачно ваља објашњавати појаву Ђавола у литератури. А тога је много. Ми се ни данданас, у глобалним размерама, нисмо ослободили ђавола, Сотоне, као метафоре за све што је на супротној страни.

Да смо и ми добили слично дело о националној митологији, српској, попут систематично прегледне Гримове *Немачке митологије,* могли бисмо одмах да проверавамо да ли код нас постоји, или је постојало, нешто слично „мноштву имена̂ ђаволјег порекла у Немачкој." А овако смо у положају да се окрећемо и ономе што Вук није урадио. И да и са те стране осетимо колико је тога што је он урадио, а што би – попут неурађене митологије – остало неурађено. И као пример за то: колико су ненадокнадиве пропуштене ситуације и у животу народа.

О старом, дивном градићу Гослару, родном месту цара Хајнриха IV, у ком је радо боравио и редовно прослављао Божић, приповеда се у подоста легенди, а у једној од њих и о правом покољу у цркви због свађе међу – бискупима. На крају приче објашњава скупљач како су ту своју историјску бруку, везану за 1063. годину, духовници приписали Ђаволу, који ликује у тој општој тучи и узвикује на – латинском (*Die Teufelsschlacht im Goslar'schen Dom,* 232 и д.)

У легенди о цару Хајнриху III, како се заљубио у своју прелепу ћерку, а она, да би се спасла грозне невоље, пристала на погодбу с Ђаволом, Ђаво се приказује као спасилац. Унаказио ју је и тако „спасао" ругобом (*Prinzessin*

---

[17] В. нпр. почетак саге *Der Mummelsee,* 252.

Mathilde, 260 и д.). То је основна тема и Вукове приповетке *Цар хтио кћер да узме.*[18]

„Матилда, ћерка цара Хајнриха III" – тако почиње немачка прича. „Био један цар и царица", почиње српска. Немачка наставља: „Била је тако лепа да се рођени отац у њу заљубио". У српској се сложеније мотивише: Царица са звездом на челу родила и ћерку такву, „и на самрти закуне цара, кад се стане женити да не узме друге већ која има звезду на челу." Цар не нашао такве и зато се одлучио за ћерку. У немачкој: Ћерка пристаје „из љубави према Богу" да прихвати услове Ђаволове. А када је потом надмудрила Ђавола, овај ју је у бесу унаказио, и тиме избегла очеву похоту. Побожна и племенита, сагра-дила је манастир и била му прва опатица. За разлику од врло кратке немачке обраде, српска је дуга даха: са низом услова који се постављају, испуњавају и ток радње до краја успоравају. Права прича за зимску доколицу. Уместо превареног Ђавола у немачкој причи, помаже царевој кћери у српској верзи-ји „једна баба". Немачка прича не иде даље од побожне саге о настанку манастира, а српска се развија у верзију бајке о пепељуги, не везује се за цркву, ни за име лица или места. Немачку причу пише човек који јој зна за хомеровско порекло, а ову српску приповеда неко приповедачки обдарен, али као да се тај није ни макао са села. Српску би браћа Грим, свакако за разлику од Готшалкове, примили као праву народну. Готшалк наводи два штампана извора. За српску пак: „Записивач непознат".[19]

Слична, велика разлика је и у појединостима и уопште у стилу и композицији приповедања између кратке Готшалкове приче о три лабуда, одн. лабуд–девојке (*Die drei Schwäne,* 202–204) и детаљно развијене српске о цареву сину и три лабуд–девојке (*Сынъ царевъ и три лабуда),* коју, у вези с Вуковим *Предговором,* преноси из збирке Ђорђа Којанова Стефановића Мирослав Пантић у своје издање (504–508).[20]

Слично професору Фаусту из најпознатије немачке легенде, продаје се воденичар Ђаволу у бајци о вражјој воденици (*Die Teufelsmühle,* 304 и д.) под условом да му нечастиви сагради нову ветрењачу и остави још тридесет година живота, а потом нека дође по млинарево и тело и душу. У саги о прстену као залогу брачне верности (*Der Ring der ehelichen Treue,* 338 и д.), Ђаво, слично ситуацији у Гетеовом *Фаусту,* захтева од ритера, сатераног невољом на погађање са њим, да се тај уговор потпише крвљу. Укратко: и лектира ових прича – сага и бајки – потврђује, чак и појачава утисак о Гетеовој утемељености у немачку народну усмену традицију и чини још појмљивијом и његову пријемчивост и за инострани поетски „фолклор", у ком се срео и са српским. Има и у овим народним предањима ослонца за Гетеову ироничну критичност према клерикалној незајажљивости.[21]

Приче нису нумерисане. Бројимо: има их педесет. Колико и у *Пентамерону,* колико и у Вуковој збирци од 1853.

Поред разлике у занимљивости, приповетке су, међусобно, доста разли-чите и по композицији. Бајци о чаробном рогу (*Das Oldenburgsche Wunderhorn,*

---

[18] *Српске народне приповијетке,* Додатак, бр. 8, Пантићево издање (као у нап. 2), стр. 218–220.

[19] *Исто,* 595.

[20] Уп. *Српска народна приповетка у немачким преводима* (као у нап. 1), 80.

[21] „die nimmersatte Klerisei" у саги *Die blutende Hostie,* 128. Слична антиклерикалност и у претходној саги *Das versunkene Kloster,* 123 и д.

32 и д.), краткој и занимљиво испричаној, повезаној пак за одређено лице, доба, место и очувани предмет, прикључен је – увек у главном тексту, јер напомена ни нема – попис неколико немачких збирки у којима се налазе „слободне романтичне обраде ове саге" (35). Дакле: у основи бајка о чаробном рогу, повезана за име грофа из 11. века и за географско место. И завршена навођењем неколико збирки, што би требало да значи да је намењена и истраживачима ове врсте књижевности. Али ова намена је другостепена, а главно је ипак да збирка буде занимљива лектира и да популарише ову врсту усменог предања и пропратних знања.

Нема у овој збирци деобе на бајке и саге, која би се темељила на каквим дефинисаним разликама, него се и у причама које почињу повезивањем за одређено лице, место и време, дакле подацима препознатљивим за саге, одн. легенде, та прича назива бајком (58). Или, обрнуто, прича којој у наслову стоји да је бајка (*Märchen von Questenberg,* 68), која и јесте бајка, почиње као легенда о том и том грофу, у тој и тој грофовији, о дворцу чије рушевине тамо стоје и подсећају на грофову ћерчицу–јединицу која је берући цвеће долутала у рударску колибу. Дато је и њено, а не само грофово име.

На немачком богатству старих двораца и његових рушевина стварано је и богатство легенди о њима. Колико су феудалци богато живели, толико је народ стрпљиво кулучио и богато маштао. Сасвим неисторично „датирање" испричаног збивања са рецимо „пре око две хиљаде или још више година" само потврђује покретљивост маште и у поимању времена, а не прескаче – унатраг – ни феудална ни суседна му и паралелна временска појављивања. Поготову кад се приповеда рецимо о пастиру у шумској дашчари, и његовом синчићу како је, наравно чудом, постао краљ (*Goldner,* 286 и д.).

За разлику од браће Грим, који су одвојено издали (1812) збирку бајки, а одвојено ће издати и збирку сага (1816), Готшалк издаје (1814) заједно и једне и друге и не труди се око њиховог разликовања. Он је комотан при употреби тих назива, и немамо утисак да држи до њихове терминолошке прецизности, па би им понајбоље одговарао вуковски, широки назив: приповетке. То мешање назива одговара, стварно, природи ових прича, или приповедака: праве правцате бајке везују се фабулом за немачка имена лица и местâ. Деси се и да се поучна дигресија – нпр. о неодољивости савести (94) – пробије усред приповетке. И да се суровост радње сретне са суровошћу поуке,[22] са којом је читалац добачен у непосредну близину романтичарске фантастичке, тзв. судбинске трагедије.

И где бележи по усменом предању (*Die Schloßjungfer,* 184 и д.), не стилизује Готшалк да текст поштопото делује аутентично народски. Он уме да приповеда и у стилу романтичарске немачке новеле, уз то и са призвуцима просветитељске одбојности према клерикалцима колико и према искоришћаваном сујеверју.

Велика човекова невоља је испричана у легенди о Отилијином Брду код Фрајберга (*Der Ottilienberg bei Freiberg,* 212 и д.). Не издвајамо је као типичну, него као посредно занимљиву, можда, и за Гетеово прихватање српске народне поезије. Наглашавамо: посредно, а и посебно.

---

[22] Стр. 100, прича *Der Wunderfisch,* 91 и д.: о грофу који је, у самртничким мукама, сазнао да је калуђерица коју је напаствовао била његова сестра.

Приповетка почиње без уобичајене уводне информације. „У Елзасу живео некад неки гроф од Хоенбурга." И имао свега и свачега, и лепу жену, само не и нешто што се „новцем не може стећи" – деце. А после једанаест година брака родила се ћерка, слепа. Кад је, после четрнаест година, прогледала, одбила је да се уда и одбегла на дан свадбе, јер се завештала цркви. А кад су је потраге угледале, отворила се литица под њом и примила је у себе, а из те стене је проврео изворчић бистре воде лековите за очне болести. По девојци се место прозвало Отилијино Брдо.

И Отилија у Гетеовом роману (*Die Wahlverwandtschaften,* 1809) има нечег светачког, новелистички необичног. И једна и друга се одричу, жртвују (die Entsagenden). По већ штампаној приповеци ова сага је „романтичарски обрађена" у једној књизи штампаној у Лајпцигу 1789, како се наводи у додатом пасусу по завршетку приповетке (219).

И на оваквој подлози властитог књижевног бављења могао је бити разумљив Гетеов афинитет – претпостављамо – за српску народну песму о зидању Скадра, где се пева такође о честитом жртвовању, а где је, као и у немачком предању, реч о чудотворном извору: онамо из камена, овамо из зида грађевине. Спадају овакве ствари у област литерарно-образовног контекста, било појединца било средине, за примање књижевног дела одн. књижевне врсте.

Намећу и приповетке Готшалкове збирке сигуран утисак о континуитету у повезаности немачке писане и усмене књижевности; а онима који су заинтересовани за понашање ондашњих интелектуалних врхова око Гетеа и Грима разбистравају духовну панораму из које се окрећу према страним народним књижевностима.

Готшалкови извори су, по његовим наводима у самим приповеткама: усмени, са „лица места"; затим писмена саопштења, штампане старе хронике, путописи, збирке. Готшалк наводи као извор и своје дело *Die Ritterburgen und Bergschlösser Deutschlands.* Помиње и збирке у којима се налазе обраде неких предања.

Различитост изворâ саодређује у овом случају и разлике у стилизацији, од властитог до преузетог текста. Властит стил требало би да имају, претпостављамо, оне које је записивао по усменом предању. Таква је нпр. сага *Die Blasjungfer* (300 и д.), о рушевинама неког манастира, о самоћи, дебелој хладовини густе шуме, некој тајанствености. Све то код тог и тог места, где се у белом појављује женска утвара, дух грешне калуђерице, и приповеда се о закопаном благу. Није ни гримовско ни вуковско приповедање нпр. ни у већ помињаној приповеци о ђавољој воденици. Приповедач се, за народску врсту нарације, превише детаљно загледа у сваки предмет приче: дворац, манастир, рушевину, варошицу, село, брдо, реку, стену. Ту је чак и геолошка претпоставка: да се то стање можда расуло „приликом неког другог поремећаја на Земљи" („bei einer andern revoltirenden Begebenheit auf der Erde", 304). И опис како ђаво у бесу растура грађевину, и уништава млинара са породицом, више би одговарао каквој романтичарској новели. Или би требало можда да се говори и о народској новелистици? А приповеда се јасно, свежим језиком, какав ваља да се учи.

Што су саге и замкови тако чести, посебност је врло развијеног и дуговечног немачког феудализма, овековеченог многобројним дворцима. Изван те посебности остају пак саге о називима: какве ливаде, извора, језера. Сага о једном језеру (*Der Wunderfisch,* 91 и д.) саопштава како је на том месту

„блештао некад на осредњем брежуљку велелепан дворац богатих грофова" тих и тих. Под теретом тешких сагрешења последњег грофа те лозе, напасника који није остављао на миру ни калуђерице суседног манастира, међу којима се – није знао – нашла и његова сестра, потонуо је дворац и избило језеро. Привлачи нам пажњу ова легенда по сличности с легендом о настанку Плавског језера, где, наравно, није реч о потонулом дворцу него о потонулом сељачком дому.[23]

Ваља нам имати на уму да код Немаца много шта ни приближно не почиње са Гримом онако како – и колико – почиње код нас са Вуком. Готшалк би могао бити и упозорење на једностраност таквог упрошћавања. Већ и због тога што су његове саге ове збирке претходиле збирци такође немачких сага браће Грим. А и сам Готшалк је имао подоста претходника, код Немаца, на које се и позива и од којих, рекли смо већ, подоста и он одабира. Немцу са школским знањима о богатству властитих сага и легенди могли су наши крајеви, кад је путовао њима са радозналошћу и за тај део културне традиције, изгледати сиромашни том традицијом. Артур Шот и каже у једном опису путовања по Србији нешто тако о местима која „историја није подарила чак ни једном сагом".[24] Таква непопуњеност географске карте наших крајева свакако је и једна од последица рано прекинутог српског феудализма. Наша легенда, одбрамбена, хајдучко-ускочка, јуначна, као да је сва навалила у десетерачку епику. Вук је могао радити и ове ствари, и штета је што и то није урадио: да прикупи и ову, прозну врсту сага и легенди, којих је морало бити много више од онога што је у неком виду сачувано. Тој претпоставци би погодовало и подизање манастира у доба Немањића и одбрамбених утврђења из периода Бранковића.[25]

У легенди о интригама и бездушности на царском двору, о завету оца да ће подићи манастир за спас сина (*Der Löwenkampf,* 194 и д.), стоји записивачево тумачење: да су калуђери измишљали овакве легенде „да би, по обичају оног времена, дали своме манастиру чудесно порекло" (197).

Да је Вук упознао и ове, Готшалкове приповетке, поготову саге међу њима, вероватно би га на скупљање охрабриле и саме сличности мотива и ситуација са оним што је морао знати из усменог предања српског народа. Не само причања и снивања сиротиње о закопаном благу, веома распрострањена и код Немаца, него вероватно и предања у вези с рударством код Срба.

Друкчије делује кад се чита оваква књига, а друкчије када се чита само циркуларни позив на скупљање, макар то био и онај бечки Гримов, са јасним пописом обликâ усмених предања чије се скупљање препоручује.

Тек би од појаве *Горског вијенца* (1847) могло бити за нас занимљиво приповедање и о немачком сељаку у Млецима (*Der Fichtelberger in Venedig,* 142 и д.), утолико занимљивије што је врло подесно за упоређивање немачког интересовања за рударство у Србији са овде описаним млетачким занимањем за рудне жице по Немачкој. Била би то само једна од сличности

---

[23] Драгиша Боричић, *Плав и Гусиње,* Београд: писчево издање, 1926, 66+1 стр., 8°. Ту легенда о настанку Плавског језера.

[24] *Das Wallfahrtsfest zu Nimnik,* Das Ausland, бр. 183 од 2. авг. 1847, стр. 731.

[25] В. о томе дивни есеј Пера Слијепчевића *Старе српске задужбине,* „Изабрана дјела П. Слијепчевића", приредио Радован Вучковић, Сарајево 1980, књ. II, 9 и д.

између онога како су учили Немци од Италијана и Француза и онога како су учили Срби од Немаца.

Сасвим кратка сага о испоснику који је саградио капелу на месту где је, у неком чудесном збивању, нашао чудотворну слику Богородице с Христом (*Der Klingel,* 230–231), подесна је да подстакне на присећања о сличним локалитетима о којима се и код нас, још и данас, преносе легенде. Питање је колико ли је код нас и још непобележених значајних историјских података, акамоли легенди.[26]

Народна етимологија имена једног села (Hier wolle mer ruhen = Wollmar) и једног дворца (Hier hats Feld = Hatsfeld), пропраћена фантастичном причом, сагом (*Die kluge Prinzessin,* 296 и д.), исте је природе рецимо с маштовитом етимологијом – такође из усменог предања – назива манастира Туман, како ју је записао Артур Шот у допису Котином листу *Das Ausland.*[27]

Наспрам ових, ситних сличних ствари стоје и оне тематски садржајније, као што је завршна, подугачка приповетка о мужу који, слично Одисеју, стиже на преудају своје жене (*Der Ring der ehelichen Treue,* 338–356), о немачкој Пенелопи, сличној нашој у песми *Ропство Јанковић Стојана.*[28] Стиже и немачки ритер Куно, у последњем часу, сасвим слично српском ускоку Јанковићу, непрепознат, међу сватове који су дошли по његову жену, и њих двоје се, после седмогодишњег растанка, враћају једно другом. Куно је потом живео побожно, и богато даривао цркве и сиротињу. У немачку специфичност ове варијанте спада наваљивање Ђавола на витеза Куна да напише уговор својом крвљу, што чини занимљиву контаминацију с легендом о Фаустовој продаји душе Ђаволу. За разлику од легенде о Фаусту, у којој Фауст завршава на страшним мукама, Куно се упорним одолевањем, а потом и добрим делима, толико искупио да се чак и – посветио. Део приповетке о Куновом тамновању код султана подсећа на слично тамновање Краљевића Марка.[29] У постанак овог предања су очигледно умешани учени црквени људи. Реч је и о споменику св. Куну, с натписом из 1343. године. А као извор се наводи један немачки алманах за 1805. Време тих чуда и тог Куна је отприлике време када се живопише око хиљаду чудесних фресака у Високим Дечанима.

Ми смо двораца мало имали, а манастири су нам неговали друкчију легенду. Немци су записивали и легенде о именима места, и то одавна, а ми, уколико смо то и чинили, тек од Вука наовамо. Наспрам, рецимо, Готшалкових поменутих описа ритерских замкова, започиње Вук, сигурно и не знајући

---

[26] Београдска *Политика,* у бр. од 8. фебруара 1989, у рубрици *Културни живот,* донела је повећи чланак под насловом *Осматрачница или играчка принчева,* о каменој пирамиди која је после Првог светског рата направљена у дворском парку у Београду и мисли се, бар по причању, да је осматрачница Врховне команде српске војске са Солунског фронта, пренета овамо, а сада се испоставило да архивске документације о томе – нема. Уп. Томислав Карађорђевић, *Не могу да потврдим да је то солунска осматрачница. Политика* од 7. априла 1989, у рубрици *Међу нама,* стр. 14. – Уп. М. Живковић, *Без пропусница, Политика* од 12. априла 1989, стр. 15.

[27] *Besuch der Einsiedelei Tumany in Serbian,* Das Ausland, бр. 38 од 13. фебруара 1847, стр. 150.

[28] Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме* III, приредио др Вла́дан Недић, Београд: Просвета 1969, 124 и д.

[29] *Марко Краљевић и кћи краља арапскога,* исто, књ. II, 270 и д.

за те описе, али сасвим у складу са својим добом, нешто мало и са закашњењем (1826), опис српских манастира.[30]

И Котин *Morgenblatt* се наводи (245, 259) међу штампаним изворима са којих су преузимане приповетке за ову збирку, а на једном месту и због велике сличности немачке саге с једном пољском (245). Готшалкова збирка се на још један начин дотиче, чини нам се, *Morgenblatt*-а, тог „барометра" књижевних и културних збивања у Немачкој, а у доброј мери и ваннемачких збивања свога доба.[31] Прича, кратка и поетична (*Der Liebesring,* 330–332), почиње наиме – сасвим ненародски, уосталом, саопштењем: „Петрарка приповеда у једном свом поверљивом писму како је у време боравка у Ахену посетио гроб Карла Великог и чуо од тамошњих свештеника чудесну сагу о Цару, за коју су тврдили да су је негде прочитали. Она гласи овако /.../". А онда се приповеда о толикој Карловој заљубљености да му у то време ни до чега другог није било стало: ни до славе ни до државе. Једном Карлу Великом! Но девојка је ускоро умрла.

Одабирамо ову приповетку не због радње, него због Петрарке и *Morgenblatt*-а. Готшалк је преузима из једних новина (*Zeitung für die elegante Welt,* 1811). Исте те године, 1811, када се та прича, како ју је давно некад, између 1330. и 1333, записао Петрарка, појавила у тим новинама, појавио се у *Morgenblatt*-у, под насловом *Петрарка као путописац (Petrarka als Reisebeschreiber),* диван опис немачког иванданског обичаја са Рајне.[32] И Готшалк је, значи, по природи свог интересовања ту негде близу и *Morgenblatt*-а и браће Грим, који су – и *Morgenblatt* и браћа Грим – тек на својим почецима!

У културноисторијски контекст Вуковог првог излажења на видике немачке филологије и књижевне историје спада, опет посредно, и Јохан Густав Бишинг (Johann Gustav Büsching), професор универзитета у Вроцлаву (Breslau), у чијем недељнику *Wöchentliche Nachrichten für Freunde der Geschichte, Kunst und Gelährtheit des Mittelalters* је његов ученик Јулиус Шотки (Julius Schottky) објавио (1819) прве немачке преводе Вукових народних приповедака.[33] Бишингова збирка немачких народних приповедака, којој браћа Грим нису била наклоњена, као ни самом Бишингу, и која је изишла исте године (1812) када и прва свеска збирке бајки браће Грим, неколико пута се помиње у Готшалковој збирци, различитим поводима. А збирка браће Грим – ни једном!

---

[30] *Почетак описанија српски намастира,* „Дела Вука Караџића", *Даница,* приредио др Милорад Павић, Београд: Просвета 1969, 9 и д.

[31] Од писца овог прилога: *Југословенске теме и српска народна поезија у Котином Morgenblatt-у (1807–1865),* Београд 1986. стр. 1–14 (=Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. DLXXII, Одељење језика и књижевности, књ. 38, уредник академик Мирослав Пантић).

[32] О томе од писца овог чланка: *Zum Thema: Cottas „Morgenblatt" und Jacob Grimm,* Brüder Grimm Gedenken, herausgegeben von Ludwig Denecke, Band III, 121 и д. Поменом Петраркиног описа почиње Јакоб Грим чувени говор о стогодишњици Шилеровог рођења 1859. Котин *Morgenblatt* цитира Грим и у приручном примерку немачког превода Вукове граматике, због приказа превода у том листу.

[33] О томе *Српска народна приповетка у немачким преводима* (као у нап. 1), 26 и д.

Бишингов недељник је, сазнајемо сада из поменутог Цигенгајстовог прилога,[34] међу првима у немачкој штампи огласио излазак Вукове прве збирке народних песама, оне од 1814, а сам Бишинг био „осим J. C. Фатера једини чувени немачки универзитетски професор (Universitätsgelehrter), који се – по Копитаревој препоруци – претплатио на два примерка Српског рјечника".[35]

И из повеликог броја библиографских јединица које се у једном ондашњем приручнику наводе као непотписане, произилази да се Готшалк вредно бавио народним предањем и пре него што је објавио прву књигу бајки и сага.[36]

У дугачком писму – у штампаној преписци шест страница велике осмине – од 2. октобра 1814, дакле око пола године пре оног Копитаровог писма Вуку, набраја Јакоб Грим Вилхелму наслове нових књига на које је наишао у сајамском каталогу, а које треба погледати „и можда купити". Ту је и „Gottschalk, Volkssagen, Halle bei Hemmerde", и одмах уз навод писца, дела и издавача, додато: „Наилази стварно мода народних сага" – „Es kommt wirklich eine Mode in die Volkssagen" – сасвим слично запажање оном Бекендорфовом, у предговору Готшалковој збирци. Уз то и негативна оцена „Бишингове нове збирке" и прибојавање да ће њихова следећа, друга свеска бајки стићи тек за новогодишњи сајам књига. Фридриха Шлегела је, у Бечу, Јакоб већ два пута посетио и чуо од њега, поред неких примедаба, и похвалу стилу њихових бајки, „за разлику од стила Бишингових" („und lobte den Stil im Gegensatz zum Büschingschen").[37]

Овде имамо контекст за прву вест о Готшалковој збирци код браће Грим, а то је контекст и за Вуков почетак: Беч у време Конгреса, због кога је и Јакоб Грим тамо. Вилхелм је и даље библиотекар у Каселу. Све што се објављује од немачких бајки и сага прате браћа Грим у односу на своје бајке, које издају, и на саге, које припремају.

Јакоб обавештава Вилхелма о сусрету с насловом Готшалкове збирке у каталогу за сајам књига, а Вилхелм Јакоба о сусрету с Готшалком у каселској библиотеци. Тек пошто је Готшалк отишао, сазнао је Вилхелм да је човек с којим је и сам разговарао, у библиотеци, био – Готшалк. „Дебељушкаст, питом човек" оставио је на Вилхелма утисак да не пати много од научности у свом интересовању (384). То је писмо у ком Вилхелм јавља и како је неко

---

[34] Као у нап. 3, стр. 711 и д.

[35] *Исто,* стр. 715. – В. Цигенгајстов осврт на писамце – у Вуковој *Преписци,* III, 2 – којим се Бишинг претплаћује 1817. на *Рјечник,* и Шоткијево пропратно писмо Бишингу уз превод *Међедовића.* Уп. рад у нап. 1, стр. 26 и д., 146 и д.

[36] *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden deutschen Schriftsteller,* hrsg. von Meusel-Hamberger, IX Band, 5. Ausgabe, 1801, 445–446. U XVII свесци исте публикације за годину 1820, стр. 755–6, стоји да се Gottschalck-ова збирка *Die Sagen und Volksmärchen der Teutschen* (!) појавила 1815. Треба овде исправити три ствари. Прво, он се, бар на збиркама о којима је реч, потписује са Gottschalck, са с испред k. Друго, у оригиналном наслову стоји der Deutschen, а не der Teutschen. Збирка је штампана оне године која је на њој назначена, 1814, а не 1815. У Гедекеовом *Grundrisz*-у, VII (1906), 278, стоји: Kaspar Friedrich Gottschalk, у Кошовом лексикону: Friedrich Kaspar Gottschal(c)k. На све три свеске немачких сага и бајки стоји: *Friedrich Gottschalck,* и тако га и нама ваља писати.

[37] *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit,* hrsg. von Herman Grimm und Gustav Hinrichs. Weimar: Böhlau, 356. – И Вук је „врло нерадо гледао" кад је неко упадао у „послове које је он започео", „вероватно и зато што је био сигуран да их нико тако добро као он радити и не може." Мирослав Пантић (као у нап. 2), 419.

опањкао Јакоба код Кнеза да се у Бечу не бави оним због чега је послат, дипломатијом и контактима с дипломатама, него да троши време на библиотеке, радећи „за себе" а не за Кнеза.

Јакобово писмо с вешћу о најави Готшалкове збирке, датирано 2. октобра, носи поштански жиг приспећа у Касел 10. октобра, а 5. децембра јавља Вилхелм Јакобу да су „Готшалкове саге стигле јуче, прилично оскудне, скупљене тамо амо из часописа и сл." Оно што је у тој збирци добро, то они – браћа Грим – већ имају. Велика је мана тих прича што су, каже даље, испричаване у стилу ритерских романа. „Има понешто" забележено и по усменом предању.

Равно петнаест дана касније, 20. децембра 1814, толико му је изгледа било потребно да збирку прочита, допуњује Вилхелм први утисак оценом: „Готшалкова књига је лоша, најмање је у њој из усменог предања. Ранијој замерци приповедању у стилу романа додаје нову: о „бескрајно одвратним" иронично-шаљивим примесама (398 и д.).

Јакоб је умеренији у критиковању Готшалкове „компилације", коју је – каже у писму од 10. фебруара 1815 – „недавно разгледао", налази да им је Готшалк ограбио неке саге о локалитетима (Localsagen), које су они већ били сакупили, али ће они „за своју будућу књигу" моћи да корисно употребе неке ствари забележене из усменог предања (427).

Та њихова будућа књига је збирка немачких сага.[38] И у њеном предговору стоји више негативна него суздржано резервисана оцена Бишингове (1812) и Готшалкове (1814) збирке. Главна замерка је: премало сага из усмених извора. А основни тон писма: супериорно осећање да ове збирке нису никаква сметња њиховој, „јер, искрено речено, ми смо скупљали опрезније и зрелије", а Бишинг и Готшалк нека наставе својим путем, при чему „желе" Готшалку „особито више критичности" при разлучивању непатвореног од патвореног.[39]

Готшалк је ставио испод наслова своје збирке да је то прва свеска, а друга се није појавила. Браћа Грим су ставила тек под наслов друге свеске да је то други део, а прва свеска је ишла без најаве наставка.[40]

Испод сваке саге дат је код браће Грим извор: литерарни (за доста њих), усмени и одакле усмени: нпр. са Харца, из Хесена, „усмено од једног шумара", од једног пастира „који чува овце", негде поред литерарног и усмени извор „из уста једне старице". За више њих се наводи као извор Котин *Morgenblatt,* почев од 1808. Занимљив је овај податак и као допуна теми о Јакобу Гриму и овом листу.[41] У овом контексту добија овакав податак

---

38 *Deutsche Sagen*, herausgegeben von den Brüdern Grimm. Berlin in der Nicolaischen Buchhandlung, 1816. Ludwig Emil Grimm aus herzlicher Liebe zugeeignet.

39 „insbesondere mehr critik zur ausscheidung des verblümten und der falschmünze." Jacob Grimm, *Kleinere Schriften,* VIII, 17 и д. Овај део текста налази се на стр. 22–24 првог издања збирке *Deutsche Sagen.* Он је, осим ситнијих правописних прилагођавања, истоветан.

40 *Deutsche Sagen*. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Zweiter Theil. Berlin, in der Nicolaischen Buchhandlung 1818. Овај, други део нема посвету, али има *Предговор, Vorrede,* датиран 24. фебруара – Вилхелмов рођендан, дакле Јакобово датирање! – 1818. Прва свеска има 362 саге, на 464 стране. Друга свеска наставља бројеве сага 363 до 579, са још пет у додатку, а даје нову пагинацију: XX+1 – 380. Обе свеске су заједно увезане у примерку који сам имао у Музеју браће Грим у Каселу, коме сам веома захвалан на срдачној предусретљивости. Прва сага је из усменог предања, из Хесена, из завичаја браће Грим.

41 В. овде нап. бр. 32.

значење које иначе не би имао и учвршћује нашу претпоставку о домету упућености браће Грим и у ову значајну Котину публикацију. Наилазимо и на лист из Копитареве најнепосредније близине, на „Wiener Litter. Zeitung. 1813. Sept. 277" као извор, уз допуну: „vgl. *Gottschalk* Ritterburgen. II, 103–105".[42]

Оно што су Јакоб и Вилхелм Грим рекли о Бишинговој и Готшалковој збирци у међусобној преписци, то је у коначној, сажетој оцени речено у предговору њиховој збирци *Немачких сага*.

Десило се да је, све преко Копитара, пут српским народним песмама отваран преко Јакоба Грима, а српска народна приповетка кренула је у немачку преводну литературу преко Бишинговог ученика Јулиуса Шоткиа и Бишинговог недељника. Прве, и то баш Вукове српске народне приповетке *(Међедовић* и *Лаж за опкладу)* штампане су у Бишинговом недељнику, у Шоткиевом преводу, пре него у оригиналу. По том извору их је цитирао Вилхелм Грим у трећој свесци другог издања (1822) своје и Јакобове збирке немачких бајки.[43] Каже о Шоткиевој преданости послу, а вероватно и о добром утицају Копитаровом и на њега, што он узима да запише и преведе приповетку о Међедовићу тек када је приповеда Вук, иако ју је и раније био чуо од такође цењена човека, Вакановића из Костајнице.[44]

Тешко можемо претпоставити да је темељити Копитар тек од ока, или и само узгред по наслову, препоручио Вуку Готшалка као узор. А онда се питамо: Да ли бисмо били ближе литерарној представи о властитој, српској митологији да је Вук послушао Копитара и узео, колико му је то и објективно било могуће, за пример Готшалка? И колико би Вуку одговарао овакав начин састављања збирке?

Сигурно, били бисмо ближе, и правовременије, српској митологији. Макар да би и она заостајала – по обиму, али не и по значају за свој народ – за Гримовом *Немачком митологијом* на сличан начин на који су *Српска граматика, Српски рјечник, Српске народне приповијетке* заостајали за својим немачким панданима: *Немачком граматиком, Немачким речником,* збирком немачких *Дечјих и домаћих бајки.*

Вуку не би одговарао Готшалков начин састављања збирке. Није одговарао ни браћи Грим. Од Вука се очекивало да бележи из народа, а не да скупља и из штампаних извора, којих за српске народне приповетке није ни било. Уз све то Вук је уопште много оклевао са приповеткама. Њега су, с пуним и поетским и политичкоисторијским разлозима, понеле песме. Боље је било радити онако како су радила браћа Грим и како је, касније, иако доста натегнуто с бајкама, радио и Вук.[45] Но било је веома корисно и оно што је

---

[42] Тражећи Готшалкову збирку међу изворима за *Немачке саге* Гримових, почешће наилазимо на Валвазорово дело *Ehre von Crain,* па претпостављамо да је Копитар скренуо пажњу Јакобу Гриму на ово дело. Почешће се наводи, међу штампаним изворима, и Јоханес фон Милер (Johannes von Müller), али Бишинга нигде!

[43] О томе *Српска народна приповетка у немачким преводима* (као у нап. 1), 26–30, 73–75. – Уп. G. Ziegengeist (као у нап. 3), 707 и д.

[44] в. Мирослав Пантић (као у нап. 2), стр, 508–509 и тамо наведену литературу. У *Напоменама* у трећој свесци бајки браће Грим цитира Вилхелм међу немачким збиркама и Бишингову *(Volkssagen, Märchen und Legenden* gesammelt von Joh. Gust. Büsching. Zwei Abtheilungen. Leipzig 1812), али не и Готшалкову. Brüder Grimm, *Kinder- und Hausmärchen,* Jubiläumsausgabe zum 200. Geburtstag der Brüder Grimm 1985/86, hrsg. von Heinz Rölleke, Stuttgart; Philipp Reclam jun., III, 331.

[45] Уп. Мирослав Пантић (као у нап. 2), 459.

радио Готшалк, па остајемо под утиском да је он прво неправично запостављен, па потом још неправичније и заборављен. Вреди, бар историчару немачке књижевности, а свакако и истраживачу народног прозног предања и митологије, те још како читати ову Готшалкову збирку.

Колико је културноисторијски занимљиво, толико је културнополитички поучно како и у овој збирци налазе места појаве још из доба хришћанизације: легенда како је паганску богињу Јеху (Jecha) у Тирингији, ту тириншку Дијану, заменила Богородица, како су наставили да хацилуче и дарове доносе њеном храму, па остао обичај да се тамо долази и када од храма није више било ни трага (*Der Schwan im Frauenberge,* 225 и д.). За чудотворну Богородицу, како је избавила кочијаша из беде, везан је настанак, на том месту, манастира Беда, по ком је и село добило име Беда, Elend (*Die Entstehung des Klosters zum Elende,* 282 и д.). Фантазија је некада код немачких предака насељавала сваку реку неким митским бићем (246).

Ако смо – а јесмо – пропустили да побележимо остатке митова из предања која су у међувремену вероватно заборављена, сведоци смо ипак подужег периода замене старих митова новим. Зар није то равно најзанимљивијим фабулама из бајке: како некада сиромашно сељаче доспева на крају у посед краљевског двора и у његовој башти, „коју су некад само краљеви газили", сахрањује вољену девојку.[46] Ваљало би, и за нашу тематику, много шта̄ забележити и из овог нашег времена, са нашег, југословенског тла, јер ће – учимо посредно и из Готшалкове збирке приповедака – много шта деловати једног дана невероватно до фантастичности, укључујући и саге и легенде.

Готшалкова збирка, поред оног што смо већ истакли око атавистичког ношења са Ђаволом, садржи подоста спојница са немачком књижевношћу, почев од веома познате о витезу са лабудом (52), или са Биргеровом популарном песмом о Ленори, до ситуације у бајци о три лабуда (*Die drei Schwäne,* 202–204), веома блискоj Хелдерлиновој песми *Hälfte des Lebens.* Ту бајку је Готшалк и преузео из једног листа из ужег Хелдерлиновог завичаја.[47] Било да се знање о овој бајци подсвесно спојило са сличним сопственим расположењем, било да је то поклапање независно од познавања те бајке – песма је настала 1803, а штампани извор, Готшалков, потиче из 1807 –, сличност је упадљива. Песма се уклапа у штимунг бајке, чак и биографским песниковим контекстом који собом дискретно доноси.

Ко још чита Готшалкову збирку! А ко би прочитао ову сагу, о лабудовима на језеру код тог и тог места на Некару, морао би помислити на Хелдерлинову песму. А ко не чита и не познаје Хелдерлинову *Половину живота!* Толико загонетну и по свом настанку. Сплету загонетки око њеног настанка и око њене уграђености у песникову биографију додајемо овим и питање њене блискости овој бајци.

У Хелдерлиновој песми: језеро усред јесењег пејзажа с дозрелим воћем и дивљим ружама по обали, с љупким лабудовима – holde Schwäne – у благим кретњама по бистрој води, са песником како се, у страху од зиме свог живота, пита шта ће и куда ће, са завршном сликом, усклађеном са тим страхом и том зимом – како зидине стоје пред њим „неме и хладне" (sprachlos und kalt),

---

[46] Јара Рибникар, *Живот и прича.* Политика, Београд, 9. фебруара 1989, стр. 23.

[47] *Badensche Wochenschrift* von 1807.

док ветрокази шкрипе на ветру. У бајци: на језеру хтео младић да ухвати три љупка лабуда – die Holden, потонуо и нашао се у баснословном дворцу трију сестара лепотица с богатим вртовима, спопала га чежња за завичајем и мајком, уз описе како га душа боли и уз појаву грбаве старице. Кад се пробудио опет на обали језера, угледао је она три лабуда, испружио руке према њима, они му љупко климнули главама, заронили (tauchten unter) и никад их више није видео. А онда га мучила чежња за оним светом из језерских дубина – „никад се више није смирио" (nirgends fand er Ruhe). Ако бисмо страх од ружне старице у бајци схватили као паралелну слику страху од хладне зиме у песми, а љубав према мајци и немање мира нигде и никада, уз ситуације – и две речи: hold и sprachlos – које смо већ одабрали као упадљиво сличне, чине сличност привлачном. И кад се свему томе дода да је то доба позамашно помућене свести код Хелдерлина, онда и помешаност песме (две строфе од по седам кратких стихова) са бајком (десет страница) значи и са те стране нешто ново. Илустрација на насловној страни збирке насликана је управо по овој бајци. Разлог више да је истакнемо.

Друга Готшалкова збирка немачких народних приповедака изашла је 1846, у две свеске,[48] две године после Копитарове смрти. У наслову збирке од 1814. стоји да их је Готшалк „сакупио" (gesammelt von Friedrich Gottschalck), а у наслову ове од 1846. да их је „исприповедао" (erzählt von). Шта значи ово „исприповедао" речено је у ненасловљеном предговору од свега четрнаест редака: да су ове „бајке" „праве саге о локалитетима, сакупљене из народа" и да се састављач збирке трудио да их пренесе у одговарајућем „руху", „не мењајући битно њихове основе" (ohne Aenderung ihrer Grundstoffe). И овде се синонимно употребљавају појмови Märchen и Sage. Поновиле су се у овој збирци две-три саге из оне прве, друкчије испричане.[49]

Што приповетке ни у овој збирци нису нумерисане – у првој свесци их је четрнаест, а у другој шеснаест – појачава утисак да су намењене да се читају као народска белетристика а не да се проучавају и цитирају као фолклорно-филолошка грађа.

За разлику од збирке из 1814, у овој се на наводе извори. Склоност коју смо наслућивали читајући прву збирку: да се не инсистира на аутентичности народског приповедања, доминантна је у овој збирци. Готшалк приповеда бајке стилом романтичарског новелисте. Традиција, по којој свако место има своје дуго митско памћење и улива се и у један општи географско-историјски немачки континуитет, исприповедана је овде по Готшалковом виђењу. Народне су ове приповетке свакако по предању, али не и по приповедању. То су бајке које се стилизују пером, понекад и упадљиво китњасто, да се читају: а не усменом речју, да се даље приповедају, па се „драги читалац" – читалац! – понегде и по неколико пута апострофира (*Des Magdeburger Domes Mährchen,* II, 224 и д.). А „драгом читаоцу" Готшалк, исто тако, за неколико приповедака каже како су му их у таквој и таквој ситуацији исприповедали. Један сељак, кога је случајно срео, „приповеда" му, наравно Готшалковим пером, припо-

---

[48] *Deutsche Volksmärchen.* Erzählt von Friedrich Gottschalck. Mit einem Holzschnitte nach einer Zeichnung des Professor Richter, Leipzig, Baumgärtners Buchhandlung, 1846. Erster Band V–VI + 1–308, Zweiter Band, 1–313, мала 8°.

[49] [7] *Die verwünschte Jungfrau,* [45] *Die Teufelsmühle,* [50] *Der Ring der ehelichen Treue,* у издању од 1846: I, 48 и д., I, 185 и д., II, 135 и д. (*Der Ring ehelicher Treue,* без другог члана!).

ветку о разрушеном дворцу витеза-распусника (II, 42 и д.); старица, која наилази док се Готшалк одмара у лепоти вечерњег предела, „приповеда" му причу о обућару који је умео да топи злато и призива ђаволе, како је стигао до Азије и како се вратио у своје село са лепом Зораидом и караваном блага (II, 74 и д.); сеоски црквењак, у чију се кућу, на путу по Шварцвалду, склонио од невремена, „приповеда" му, поводом надгробног латинског натписа у цркви, који потиче из 1343. године, исту ону приповетку којом се завршава збирка од 1814. године, о ритеру Куну како се после седам година враћа из крсташке војне и стиже на преудају своје жене. У овој, нешто престилизованој, и уводом проширеној верзији, узима Куно, на свадби, лауту од певача, минезенгера, и, сасвим слично Стојану Јанковићу, опева женину и своју судбину (II, 157–158). Овим делом се ова верзија много примакла предивно опеваној ситуацији наше народне песме, при чему нам недостаје што и Стојан не узима у руке инструмент -- то би могле бити само гусле –, што би било епски природније од певања без инструмента. Штета је што Талфј није превела ову изврсну песму, иако бисмо, да ју је превела, помишљали како је можда тим путем могла доћи до Готшалкових руку. Овако смо сигурни да нити је Вук читао Готшалкове приповетке, нити Готшалк Вукове песме.

Једну од прича „приповеда" Готшалков водич (II. 199 и д.).

Не ни приближно тако често као Ђаво, вештице и чаробњаци, али ипак наиђу и у ове Готшалкове приповетке и чудни кепеци који излазе из неког брда, пећине, стене, где, у утроби Земље, чувају некакво благо, а чаробне капе (Nebelkappen) их чине невидљивим за људско око, те и том појединошћу асоцирају на први од два велика врха немачке књижевности, на *Песму о Нибелунзима* и њиховом, проклетом благу. У једној од тих прича, љупко исприповеданој (II. 233 и д.), појављује се и легенда о вили (Nixe) Руми, уз опис небројеног блага у брегу.

Чудно је колико су очекивања ових људи окренута не ка висинама Неба, него ка дубинама Земље. Понавља се у причама тема о неком раскошном свету доле у недрима Земље, о свету чуда над којим, наравно, бди воља Господња. Тамо је у изобиљу драгог камења које ноћу светли, злата, бисера, и тако редом свега онога о чему сиротиња може само да сања. Негде се неко село лоцира у рударском крају Саксоније – Erzgebirge, што би код нас одговарало Руднику? –, при чему није на одмет питати се да ли су Саси, од Душанова до Милошева доба, проносили и песме и приче, а не само рударске вештине.

Лепотама немачких планина, описаних понекад као за какав туристички водич, додате су чудесности легенде. Ко онда да не зажели да и својим оком види та места – а много их је – која је човекова фантазија, дивећи им се, превела у нову, поетску стварност, која не привлачи мање од историјске!

Подела власти између Бога и Ђавола траје и у овој збирци. И у њој молитва много помаже. Понављају се неке теме, укључујући и кажњено негостопримство, особито према невољнику намернику, и награђену честитост. У словенску митологију залазе две саге. Једна о лужичкосрпском зачараном идолу (II. 20 и д.), а друга о пећини у чешком брду, осредња фантастична новела (II. 220 и д.).

Увођење другог приповедача, чијим се уласком у приповетку и одласком из ње на неки начин уоквирује, не значи предочавање приповедања као аутентично народског, него је то чисто композициони поступак Готшалков. Више прикладан уоквирено сроченој новели него народном приповедању

омиљене чудесности. И мимо та два повремена слоја приповедања мешају се и у овим приповеткама реалистично и митско, и стало је приповедачу да читаоца научи, па и поучи, колико и да га забави. Да поучи на забаван начин, почев од пријатних уводних лекцијица о датим географским појмовима па до просветарских поука са ширим филозофским смислом.

Ако је код прве збирке и могло бити размишљања о неправичној запостављености Готшалка, код ове збирке нема колебања. Ово нису народне бајке у смислу Гримових и Вукових, него новелистички писане бајке које, везивањем за места, имена и време, делују као легенде, или су ухваћене у процесу претварања предања у мит.

„Девица у белом" (*Die weiße Jungfrau,* II. 188 и д.) нема ничег заједничког са српском вилом; то је дух убијене католичке калуђерице. Пева се и уз оргуље: O Sanctissima, на латинском. Или: Domine vobiscum (II, 215). Ово су Готшалкове бајке на основама народних. Имамо ту посла с Вуковим антиподом, а не ни узором ни претходником. Обојица причају бајке, али различито и различите. Вук их приповеда, како уосталом једино и може и уме, народски. Даровит приповедач из народа, неистргнут ни мало из њега ни својим странствовањем ни својим доучавањем. А Готшалк приповеда како може, списатељски, лежерно учеван и не недаровит. Вукова приповедачка даровитост је потчињена скупљачкој верности: да се приповетке сачувају од заборава, а што се тиче поуке, забаве и свега осталога, нека живе и делују онакве какве јесу. Готшалкове су пуне немачких географских и личних имена, и ритерске немачке митологије. Добрим делом, то су географско-ритерске легенде, поницале из рушевина замкова, које имају своје духове, способне да се појављују у најразноврснијим облицима. Свет легенде који, каже се (II, 200), има неко зрнце истине, неку поуку или упозорење. На тим просветарским основама развија се кроз ове приповетке дивљење лепотама природе. Готшалк нити сузбија своје емоције, нити потискује своју ученост. Ненародски детаљно се импресионистички слика природа или какво чудесно дешавање, рецимо чудесно рушење цркве, у фантазији (II. 216), где су посреди опет ђавоља посла.

За бајку је сасвим необично набацивање сумње у њен род, у самом њеном тексту: када се о бајкама каже и како „лепо звуче а ништа не значе" (II, 292), јер да нико не верује у оно што оне казују.

Није ли онолика окренутост Готшалкових немачких бајки дубинама Земље одраз човекове веће обузетости страхом од Ђавола него надом у Бога? Одраз живљења с исконским веровањем у „чаробне силе неког вишег бића" (II, 306), које је по правилу ипак Ђаво, и живи негде доле?

Најава, па појава Готшалкове збирке у време Гримовог доласка у Беч, 1814. године; жива пажња са каквом је браћа Грим прате; бечко циркуларно писмо које Јакоб Грим потом саставља и тиме, јануара 1815, објављује оснивање друштва за скупљање немачких народних песама, приповедака, пословица, необичних језичких обрта, и уопште народне немачке традиције, укључујући и веровања и обичаје; појава прве Вукове збирке народних песама, случајно исте године када се појавила Готшалкова прва збирка бајки и сага; Копитаров рукописни превод српске збирке који даје Гриму уз ту збирку негде између средине фебруара и почетка јуна 1815, када Јакоб пише Вилхелму да носи са собом из Беча у Касел, у свом препису, „веома лепе

српске песме", којима ће се Вилхелм „нарочито радовати"[50] – када се све то повеже, добија заборављени Готшалк извесну тежину коју изван овог контекста не би ни за нас имао.

Прво, намеће се утисак да је појава Готшалкове збирке утицала на Гримову намеру да покуша да организује скупљање немачких народних умотворина користећи се, за почетак, присуством, на Бечком конгресу, интелектуалаца из разних немачких земаља, и да састави познато програмско, циркуларно писмо, које ће разаслати могућим сарадницима у око триста шездесет примерака, од којих ће Копитар послати један примерак Вуку.

Друга претпоставка, мање сигурна од прве и зато што су браћа Грим ионако већ скупљала бајке и саге, била би: да је и Готшалкова збирка могла деловати да се, под тачком 2) циркуларног писма онако формулише захтев да се скупљају „и *саге о локалитетима,* које се приповедају и знају као објашњења назива разних места (као што су брда, реке, језера, баре, разрушени дворци, торњеви, стене и сви споменици прошлости)". Код Готшалка има понајвише прича управо с оваквим темама. То је само део друге, но свакако главне тачке бечког циркуларног писма. Главне, јер се њоме позивало на скупљање бајки и сага, за шта су браћа Грим била највише заинтересована. Биће да је прво место у циркулару ипак дато народним песмама због угледа који су већ биле освојиле збирком Арнима и Брентана, пријатеља и претходника, у неку руку и учитељâ браће Грим у развитку њиховог интересовања за народне песме и приповетке. Уосталом, још почетком 1811. године је Јакоб Грим реаговао на једно Брентаново подстицајно писмо својим текстом позива на скупљање усмених умотворина.[51] Већ је ту наглашавао Јакоб Грим захтев да се скупља „дословце верно" (buchstabengetreu).

Треће, оно што Јакоб Грим није нашао ни у скупљачком поступку својих великих пријатеља Арнима и Брентана, састављачâ толико чувене и утицајне збирке немачких народних песама, ни у поступку свога, свакако можемо рећи: ривала Готшалка, открио је, који месец по састављању, заправо у самом току разашиљања циркуларног писма, у збирци коју је добио и чији је превод преписао од Копитара. Шта је, и кога је у тој збирци открио, рекао је у свом бриљантном приказу Вукове прве збирке песама. Одбацио је Арнимов и Брентанов поступак са песмама, одбацио је, такође, дорађивачки поступак Готшалков, а прихватио Вуков са песмама и, деценијама затим, чекао од њега такође поуздану збирку народних приповедака. Била му је преча поузданост чак и од пријатељства, па и породичног, с Арнимом и Брентаном, акамоли са Готшалком, који му је ипак некако стао на пут. Готшалков пример помаже да се још дубље појми степен поузданости какав је досегао Вук Караџић и као скупљач народних приповедака.

Јулиус Шотки, о коме би за овај наш посао такође ваљало знати више него што знамо,[52] донео је прве Вукове приповетке на странице часописа једног од Гримових ривала, такође скупљача немачких народних приповедака, Бишинга, али је Вук дошао као поручен да, наслањајући се на Копитара и Грима, буде стамен ослонац њиховог метода неговања народне усмене књижевности. Вукова збирка песама показала је Гриму да се српски скупљач

---

[50] *Јакоб Грим и српска народна књижевност* (као у нап. 11), 375 и д.

[51] Jacob Grimm, *Circular wegen Aufsammlung der Volkspoesie* (као у нап. 11), 9.

[52] В. о њему радове наведене у нап. 1 и 3.

пошао његовим путем пре него што је и чуо за њега. То је основа на којој се развила и трајала сарадња њих тројице која је саодредила у великој мери садржај једне епохе. Но нису били ни сами ни безначајни ни Бишинг и Готшалк.

У рукописном додатку који је Копитар прикључио Гримовом циркуларном писму,[53] и у ком су, у двадесет четири тачке, набројане најчешће теме бајки, не видимо трагова Готшалкове збирке. Сасвим танких тематских сличности, опште природе, било би у тачкама о патуљцима и о чаробној одећи која носиоца чини невидљивим (10), о чаробној шиби (11), о захвалним животињама према доброчиниоцима (16).[54]

Miljan Mojašević

KOPITAR, KARADŽIĆ UND GOTTSCHALCK

Zusammenfassung

Es geht um die Anfänge der Sammeltätigkeit von Vuk Karadžić, wobei davon ausgegangen wird, daß Kopitar fast zu gleicher Zeit Jacob Grimms Wiener *Circular wegen Aufsammlung der Volkspoesie* an Karadžić schickt und ihm gleich danach Friedrich Gottschalcks *Sagen und Volksmährchen der Deutschen* von 1814 als Vorbild zum Sammeln serbischer Volksmärchen empfiehlt. Es werden dann die Fragen aufgeworfen: Warum Karadžić diese Sammlung jedoch unbeachtet gelassen, warum die Brüder Grimm sie abgelehnt haben und wie diese Sammlung vermutlich auf J. Grimms Wiener *Circular* eingewirkt habe. Gottschalcks Sagen und Märchen werden einerseits im Vergleich zu den KHM der Brüder Grimm bzw. zu den serbischen Volksmärchen Karadžićs, andererseits im Vergleich zu der reichen deutschen Sagentradition betrachtet, wobei auch Beziehungen zu Goethes *Wahlverwandtschaften* (die Sage *Der Ottilienberg bei Freiburg)* und zu Hölderlins *Hälfte des Lebens (Die drei Schwäne)* auftauchen. Auch die *Vorrede* zu dieser zu Unrecht vergessenen Sammlung wird zu bedeutenden Beiträgen zur Märchenforschung gezählt. Nur ergänzend werden Gottschalcks Deutsche *Volksmärchen* von 1846 einbezogen.

---

[53] *Angabe der gewöhnlichsten Märchenstoffe,* Вукова преписка II, 4–5.

[54] Уп. Мирослав Пантић (као у нап. 2), 367, 369.

ЕЛЕМЕНТИ БИДЕРМАЈЕРА У СРПСКОЈ ЛИРИЦИ XIX ВЕКА*

Драгиша Живковић

Супротно мишљењу да је лирика код нас најживље обрађивана у доба романтизма, што би у нашим приликама говорило за лирику у другој половини XIX века, тј. у доба Змаја, Ђ. Јакшића и Л. Костића, па донекле и В. Илића, највећи број песника и песама дала је у ствари прва половина тога века. У својој студији о Бранку Радичевићу Светислав Вуловић је набројао преко 140 песничких имена пре Бранка Радичевића и упоредо с њим,[1] а Младен Лесковац је углавном од песника овог периода саставио своју *Антологију старије српске поезије* (1953, 1964, 1972). Миодраг Павловић је пак у своју *Антологију српског песништва* (1964) унео чак 14 песника овога доба, са 33 песме, док је у периоду романтизма издвојио само 8 песника са 27 песама.

Разлога што је то тако има више, а најглавнији је тај што је период нашег „високог" романтизма померен за две-три деценије касније, у доба када се код нас јављају и први знаци реализма и први значајнији представници тога књижевног правца, који пишу прозне књижевне врсте (приповетке, новеле, „слике из живота") и који углавном не пишу стихове. С друге стране, у другој половини века врши се и вредносна селекција песника: песме пишу само врхунски песници, па и они све ређе после 1880. године, док су тзв. „дилетанти" (по класификацији Косте Руварца) присутни само у шездесетим годинама, да би се током следећих деценија скоро сасвим изгубили. Војислав Илић, који осамдесетих и почетком деведесетих година представља „врх" нашег песништва, означио је већ претходницу модерног песништва XX века и почетак новог песничког таласа парнасизма, импресионизма и симболизма.

Сасвим друкчије стајале су ствари са песницима из прве половине и из средине XIX века. Сем тројице великих песника (Његоша, Стерије и Бранка Радичевића) и неколико талентованих песника (Лукијана Мушицког, Јована Пачића, Јована Хаџића, Сарајлије, Н. Грујића, Јована Суботића, Васе Живковића и Љубомира Ненадовића) стихове су писали и бројни „стихотворци",

---

* Први део овога рада под насловом: *Лирска поезија у доба Бранка Радичевића* објављен је у зборнику „Поетика српске књижевности", Београд 1988, 205–224, у издању Института за књижевност и уметност у Београду.

[1] Светислав Вуловић, *Бранко Радичевић*, „Глас СКА", XIII–XIX, Београд 1889, 1890.

који су своје песничко вежбање сматрали својом родољубивом дужношћу, слажући неинвентивне и прозаичне стихове моралистичко-поучне садржине или „коленоприклоних" захвалница високим личностима (цару и члановима царске породице, племству и представницима црквене хијерархије). Уз то, критичка дистанца према својим песничким „производима" била им је потпуно страна: они су једни другима упућивали пригодне песме, хвалећи патриотски жар и разумске поуке туђих и својих стихова.

Уопште, огромна продукција лирских песама у првој половини XIX века била је присутна и код нас и у страним књижевностима, нарочито у немачкој (аустријској) књижевности, која је нашим људима тога доба, нарочито у Војводини, била позната, блиска и приступачна. Али док су имена и дела немачких романтичара (браће Шлегел, Новалиса, Тика, Арнима, Брентана и других) била такорећи непозната нашим писцима, бар нису навођена или су ретко помињања у нашим тадашњим малобројним књижевним периодичним публикацијама, дотле су немачки писци и песници ранијих епоха били широко познати, превођени и прихватани као узор и углед за подражавање. Нарочито су били популарни песници немачког рококоа: рани Виланд (Ch. M. Wieland), Гелерт (F. Gellert), Глајм (J. W. L. Gleim), Уц (J. P. Uz), Геснер (S. Gessner) као и песници тзв. Гетингенског гаја („Göttinger Hain"): Фос (J. H. Voss), Хелти (L. Ch. Hölty), Биргер (G. A. Bürger), који су били превођени, хваљени и усвајани од наших песника тога доба.

Ваља одмах рећи и то да је лирика, и поред традиционално класицистичког запостављања овог рода као ниже вредног од епопеје и трагедије (драме), била у доба романтизма и постромантизма (бидермајера) изједначена са осталим родовима и најживље обрађивана (Хердер, браћа Шлегел; Гете је говорио о епици, лирици и драми као о три „природна облика" поезије). Мада је у академским поетикама тога доба и даље постојала сумња да ли је лирика равна другим књижевним родовима (Гервинус је сматрао да само „музикална лирика" заслужује да се рачуна у уметност, и то у музику; Шопенхауер је рачунао лирику у „рудиментарне песничке облике", који се не могу упоредити са великим књижевним родовима[2]), ипак је лирика била водећи књижевни род и сматрана чак за национални, немачки књижевни род: „Лирски жанр је блистави део наше песничке литературе" – писао је J. J. Енгел још крајем XVIII века.[3] Упркос класицистичком потцењивању лирског рода и упркос романтичарском концепту о „универзалној поезији", под којом се подразумевао и „роман", постромантизам (бидермајер) је задржао појам „лирике" као субјективног израза човекових душевних стања, који се најрадије прихвата и од публике и од песника. Отуда су у бидермајеру лирику обрађивали чак и истакнути и познати прозаисти Теодор Фонтане (Theodor Fontane), Готфрид Келер (Gottfried Keller), Фридрих Хебел (Friedrich Hebbel), Конрад Фердинанд Мајер (Conrad Ferdinand Mayer), а и код читалаца је постојало спонтано одушевљење за лирику. Отуда су и наши песници тога доба у исти мах били и историчари, романописци, приповедачи, комедиографи и драматичари, чланкописци и књижевни критичари (Милош Хаџић, Стерија, Јован Суботић, Никола Бородјевић, Сарајлија, Сава

---

[2] René Wellek, *Geschichte der Literaturkritik, 1750–1830,* 1959, S. *555.*

[3] J. J. Engel, *Theorie der Dichtungsarten,* 1783.

Мркаљ и многи други). Обиље лирских форми, разноврсна тематика, разни метрички облици – све је то допринело развитку и процвату лирике тога доба.

Па које је то доба и зашто смо узели периодизацијску ознаку „бидермајера" за њега?

О епохи и стилу „бидермајера" говори се и расправља у немачкој историји књижевности већ поодавно, почев од првих деценија овога века па до данас.[4] Ради се ту о постнаполеонској епохи Метернихове реакције у Аустрији и опште политичке репресије у Европи, када је моћна „Света алијанса" (Русија, Аустрија, Пруска) владала над сувереношћу народа и над слободама грађанина. Нарочито је католичка Аустрија предњачила у свим врстама политичке реакције и полицијске контроле. „У Бечу, – пише један савременик почетком XIX века – у свим јавним установама, месецима нећеш чути ни једну једину реч која би се односила на политику" (Johann Gottfried Seume, *Spaziergang nach Syrakus,* 1802). Полицијски надзор над свим видовима живота био је оштар и непрестан. Сваку познатију личност пратило је будно око полицијских ухода и службеника. Цензура књига, часописа и штампе била је врло строга. По чл. 10 Цензурске наредбе били су забрањени сви списи у којима се „дира у највишу државну управу и царску династију, или у управу неке друге земље; у којима се шири нерасположење према постојећем стању и подрива поверење између поданика и владаоца; у којима се иде на омаловажавање хришћанства, а пре свега – католичанства, морала и правоверности". Државни комесари су бдели над наставом и држањем професора; на позоришним представама седели су полицијски надзорници, који су будно пазили да на позорници не промакне ни једна реч која не би била у већ цензурисаном тексту.[5]

Аустријски грађанин, изгнан из политике и јавног живота, окреће се сада *музици, сликарству, позоришту* и *књижевности,* а живот проводи у тихој резигнацији и сањарењу. Осећајна нота сентиментализма присутна је овде као и у XVIII веку („Empfindsamkeit"); пасторална идиличност и ганутљива патетичност главне су модификације узвитланог Sturm und Drang-а и романтизма. Књижевност бидермајера сва је у знаку постромантичког свођења на тривијално свих великих заноса романтике и претварања у дидактично многих реалистичких тежњи Младе Немачке. Бидермајер епоха и стил означавају сву ону продукцију и делатност аполитичних новина и часописа, библиотека и читаоница (касинâ), књижевних и научних друштава, Konversationslexikone и Stammbucha, који су задовољавали културну глад малограђанина, жељног неке активности и парвенијског ноблеса. Грађанин бидермајера тежи да се бар богатством и културним уздизањем изједначи с племством. Та племићко-грађанска култура („буржоазирање племства" и „аристократизирање грађанства") помало брише и отупљује сталешко-кла-

---

[4] G. Hermann, *Das Biedermeier im Spiegel seiner Zeit,* 1913; P. Kluckhohn, *Biedermeier als literarische Epochenbezeichnung,* DVLG, 13, 1935; W. Bietak, *Das Lebensgefühl des Biedermeirs in der österreichischen Dichtung,* 1931; G. Weidt, *Literarische Biedermeier,* DVLG, 9, 1931; M. Greiner, *Zwischen Biedermeier und Bourgeoisie,* 1953; F. Sengle, *Biedermeierzeit,* I–III, Stuttgart 1971–1980.

[5] R. Schneider, *Literarischer Biedermeier,* „Geschichte der deutschen Literatur von 18. Jahrhundert bis zu Gegenwart", I–II, B, I/2, Hrgb. V. Žmegač, „Athenäums Verlag". Frankfurt a. Main 1978.

сне границе; сатира, која се интензивно негује у то доба, усмерена је на општељудске мане, а не на економско-класне видове крајњег сиромаштва нижих слојева: на глад међу становништвима предграђа, на експлоататорски рад индустријских и других радника, на исцрпеност деце на тешком раду (тек 1842. године забрањен је рад деце испод 12 година, а радни дан је смањен са 16 на 12 сати дневно). Отуда су шале и сатирична карикирања усмерени на политички безопасне појаве баналних и тривијалних видова људског понашања: на разговоре у „отменом друштву", на „унтерхалтовање" момка и девојке, на анегдотске шале о „фортуни", лутријама као форми тражења среће, на помодарство и кађиперство, на изигравање „нобleса" – какве су најчешће теме тадашњих хумористички, козерија и сатира.

Па ипак, ова епоха, нарочито у времену између 1830. и 1848. године, дакле у периоду деловања младонемачких либерала и припремања фебруарске револуције, учинила је много за окретање литературе ка стварности и ка реалним темама дана. Пре свега, у бидермајеру се необично проширује концепт литературе: у књижевност сада спада не само *поезија (die Dichtung)* него и историја и публицистика, мемоари и дневници, аутобиографије и писма, беседништво и фељтони, једном речи – све оне литерарне врсте које би се могле сврстати у поучну и дидактичну књижевност. Дидактична књижевност, као и дидактична поезија, доживљава сада свој процват. Већ од краја XVIII века немачки поетичари виде у дидактичној поезији срећан спој поуке и осећања (J. J. Engel, *Von dem Lehrgedicht,* 1783), а у првој половини XIX века појам дидактичке поезије све се више изједначава са лирском субјективном поезијом. Не уздиже дидактичко дело ка поезији предмет који поучава, него осећање које оно побуђује и интерес који се тим буди. Задатак дидактичне поезије није поучавање него приказивање осећања и живо представљање. „Јер *свака* дидактична песма, обликована у форми дидактичне песничке вештине, мора носити на себи тон и боју лирског" (K. H. Pölitz, 1825). Лирска и дидактична поезија важе као субјективни жанрови, који изражавају осећање, и стоје насупрот епској и драмској поезији као објективним родовима, који приказују радњу.[6]

Поред тога, у бидермајеру се после романтичарских узвитланих слика маште и пламтећих осећања јавља једно умереније, смиреније посматрање света, што доводи до тихе резигнације или хуморно-сетног мирења са стварношћу. Ако није могао политички да дејствује, грађанин ове епохе могао је да се постепено ослобађа заноса своје романтичарске младости и да посматра човека у његовој реалној животној ситуацији. А тај човек је тада показивао своју располућеност између идеала и стварности, и уколико није изгледао трагичан, он се показивао у комичном светлу. Читав низ комичних, противречних ситуација тога грађанина нудио се пажљивом оку комедиографа и хумористе: изигравање аристократског „нобleса", трка за новцем, грошићарска и штреберска политичка лојалност, кађиперство, лажна ученост итд. Стерија је међу првима од наших писаца открио тај неисцрпни извор комичних тема и стваралачку могућност за креирање ликова из живота у својим комедијама; за њим су пошли и многи песници и прозаисти

---

[6] Georg Jäger, *Das Gattungsproblem in der Ästetik und Poetik von 1780 bis 1850,* „Zur Literatur der Restaurationsepoche 1815–1848", Hrgb. von Jost Hermand und Manfred Windfuhr, Stuttgart 1970, S. 371–404.

пишући сатиричне и хумористичне песме, пародије, хумореске и шале (Никола Боројевић, Бранко Радичевић, Љубомир Ненадовић, Змај и други).

*

Поетичка мапа књижевности овога доба изгледала је разуђено и шаролико, баш као и сама поезија и књижевност. Никада се у књижевности нису јављале толико поетичке теорије и толики песнички облици као у овом периоду. Наслеђе барока, рококоа, класицизма, сентиментализма и романтизма траје сада напоредо са новим поетичким теоријама и књижевним жанровима. Никада није владало веће шаренило у погледу стилских оријентација и песничких реализација колико се сада јавља. Поетичко наслеђе XVIII века (Sulzer, *Allgemeine Theorie der Schönen Künste,* 1771/4–1792/9; J. J. Engel, *Theorie der Dichtungsarten,* 1783; J. J. Eschenburg, *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften,* 1790) било је сада обогаћено бројним новим поетикама многих универзитетских професора. Нарочиту познатост постигле су те теорије преко разних енциклопедија које су се појавиле у то доба и у којима је дата многобројна жанровска подела и набројани и најситнији књижевни облици.[7] Множина мешовитих књижевних врста и мале поетске форме о којима су оне говориле управо су типичне за доба бидермајера.

Тријадна подела поезије на *епску, драмску* и *лирску,* која се формира у XVIII веку (Гете, Золгер), учвршћује се тек после Хегела, после 1850. године. У међувремену, у току бидермајера, та подела се још проширује двама родовима: *дидактичном* и *описном* поезијом. Тако Вилхелм Траугот Круг вели у својој „Енциклопедији": „Поезија се дели час на два рода (епски и драмски), час на три (епски, лирски и драмски), час на четири (епски, лирски, драмски и дидактични), зависно од тога да ли се као основни принцип поделе узима *причање* и *радња,* односно *причање, осећање* и *радња,* односно: *причање, осећање, радња* и *поука*" (S. 221). Дидактични књижевни род засновао је у XVIII веку у Француској Бате (Batteux, 1746), што је његов немачки преводилац Рамлер канонизовао у Немачкој (1756–8). То је преузео и Зулцер (1788–9), а уз њега и читав низ каснијих немачких естетичара и поетичара: K. H. L. Heusinger (1797); F. Bouterwek (1806); K. H. L. Pölitz (1807); G. Müller (1828) и други. Међутим, Ерш и Грубер извршили су поделу на *пет* родова према *предмету* и према *расположењу: „У описној поезији* обрађен је „чулни предмет" кроз опажање; у *дидактичној* – приказан је предмет размишљања и сазнавања; у *лирици* – „осећајни предмет" кроз узбуђено представљање; у *епици* и *драми* – „предмет жеље", „тежња кроз сврховиту радњу". Она је у епици прошла и испричана, а у драми савремена и очигледна." У оквиру појединих родова вршене су даље поделе према формалним особинама стиха строфе: *сонет, терцина, сестина, станца, три-*

---

[7] *Allgemeine Encyclopedie der Wissenschaften und Künste,* Hrsg. von J. S. Ersch und J. G. Gruber, 9 T1, Leipzig 1822 (ову *Енциклопедију* обилно цитира 1846. године наш Јован Суботић у своме обимном одговору на критику Ђорђа Малетића његовог епа *Краљ Дечански.* – Види о томе: Драгиша Живковић, *Почеци српске књижевне критике,* Београд, 1957, 277–284); F. Bouterwek, *Geschichte der Poesie und Beredsamkeit,* 12 Band, 1819; K. W. F. Solger, *Vorlesungen über Aesthetik,* Leipzig 1829; W. F. Krug, *Versuch einer systematischen Enzyklopödie der schönen Künste,* Leipzig 1802 (обиман извод из ове *Енциклопедије* објавио је Василије Суботић у ЛМС, 1838–9, кн. 45, 47, 48).

олет, рондо, глоса, газела итд.[8] Друга подела односила се на тзв. „мале форме": *поучна песма (Lehrgedicht), пословичка песма (гнома), сатирична песма, епистула, алегорија, епиграм, идила.* Већина ових „малих форми" стоји између поезије и прозе и чини једну општу „допунску класу", којој се придодају још: *пословице, логогрифи, шараде, анаграми,* којих су били пуни и неки наши листови и часописи (нпр. „Српски народни лист" Теодора Павловића).

Од свих ових облика посебно треба издвојити *идилу, елегију* и *епиграм. Идила* је могла да има описни, наративни, лирски и драмски карактер. Идила приказује људе који се још нису уклопили ни у један сталеж, који су слободни од грађанских порока (Саломон Геснер). Гете и неки други песници с краја XVIII века увели су у идилу и грађански свет. Хердер не искључује ниједан сталеж из идилске поезије. Тако је „идилско расположење" широко ушло у све поетске врсте и прожело многе лирске и епске форме, у стиху и у прози, чак и новелу и роман. Идилска поезија је једна од најживље обрађиваних и лирских, и епско-лирских, и наративних, и драмских жанрова.

Што се тиче *елегије,* она је током XVIII и почетком XIX века умногоме изменила своје првобитно значење. Писана још у античко доба у *елегијском дистиху* (један хексаметар и један пентаметар), елегија је управо од Овидијевих *Хероида* (I век наше ере) добила трајно значење песме која изражава жаљење за изгубљеном љубављу, младошћу и срећним данима. Касније, у европским књижевностима, она губи своје формално обележје да буде испевана у елегијском дистиху и, јављајући се сада у разним стиховима и строфичним облицима, она задржава то меланхолично-медитативно расположење и пева о прошлим данима као о неповратној и изгубљеној срећи. Сада се, међутим, мења и њена емотивна и њена садржајна страна. Елегија постаје песма која изражава „помешана осећања": у њој жалост треба да је помешана са радошћу; елегија почива на једном посебном, горко-слатком осећању, осећање радости треба да претеже над осећањем жалости, наизменичне слике јада и среће треба да прожимају целу песму (*Aesthetisches Lexikon,* Wien 1839, S. 241). У својим *Римским елегијама* (1795) Гете је опевао неспутану чулну љубав у ведром, страственом или ироничном тону, кроз дијалог, шалу, игру речима и рефлексију, спајајући дух антике и модерног света, еротско искуство и класично образовање (Мирко Кривокапић у „Историји немачке књижевности", 2, Сарајево–Београд, 1987, стр. 23). Попут Гетеа тако су певали и други немачки елегичари: Шилер, Фос, Хелти, Матисон, Ернст Шулце и други. Ова промена биће видљива и у нашој поезији: *Бечке елегије* (1856–7) Јована Суботића, писане под непосредним утицајем Гетеових *Римских елегија* у елегијском дистиху, показаће сав значај једног новог схватања овог класицистичког жанра.

Епиграм је такође доживео знатније промене. Од некадашњег значења „натписа", који се у античким временима најчешће обликовао у елегијским дистисима, настаје негде у IV веку пре наше ере кратки књижевни запис у стиху, забележен пре свега у зборницима епиграма. Долази затим до симбиозе *епиграма* и *елегије:* то је кратка, рафинована песма која изражава разне врсте осећања – од еротичне чежње до сатиричне поруге. „Тематика те

---

[8] August Knüttel, *Die Dichtkunst und ihre Gattungen,* Breslau 1840.

кратке пјесме у стиховима обухватила је људски живот и људска расположења готово без икакве границе: од лирике до сатире, од еротике до шале, од фантазије до актуелности".[9]

Супротно мишљењу да је епиграм, после рафинмана који је постигао током XVII и XVIII века у енглеској, француској и немачкој књижевности, у романтизму престао да се негује (J. Wiegand у *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte,* I, 1958), Ф. Зенгле (Sengle) наводи тврђење Франца Хорна да је бидермајер био управо изврстан период за неговање епиграма. Он се сада само преобраћа у читав низ „малих форми", као што су: „Hinweise" (алузије), „Splitter" (жаоке), „geflügelte Worte" (максиме), „Sprichwörter" (пословице), „Andeutungen" (наговештаји), што је у нашој књижевности Змај називао „стрижицама", „дикицама", „пробама пера", „натписима" и слично. Додуше, граница између ових „малих форми" и лирике није увек довољно јасна, али је битно да се појам „епиграма" слио са значењем многих сличних форми: са *пословицом, афоризмом, глосом, гномом, максимом* и *загонетком.* Све ове форме спадају у ону област коју у бидермајеру називају „Zweckliteratur" (књижевност са сврхом, тенденциозна књижевност), која је необично значајна за бидермајерску оријентацију ка реалном животу, комици и сатири.[10]

*

Лирика овога доба широко прихвата све лирске жанрове ранијих епоха, а ствара и нове, мешовите врсте. Пре свега, из класицистичког наслеђа преузимају се: *ода, химна, дитирамб, елегија, епиграм, епитаф, епиталам, еклога* и *анакреонтика.* Мада се ода у овом периоду често пародира (E. Mörike, Б. Радичевић: „ода од триест пречага", Змај: *Ода празној кеси, чутури, црвеном носу, кечиги* итд.), њој школски класицизам још увек даје почасно место. Поетичари су, међутим, сматрали да је ода „у наше време само једна уметничка врста која нам је постала страна, као и грчки еп" (M. W. Götzinger, *Deutsche Dichter,* I–II, 1831–2). Ипак је она и у бидермајеру често обрађивана, нарочито код песника класицистички образованих (Л. Мушицки, Његош, Стерија), опевајући узвишене (достојне) предмете у свечаном тону. Сада се допушта да ода буде и у римованим строфама, али се од „брбљиве" елегије одваја својим „лаконизмом" и „достојанственошћу". Својим екстатичним тоном она је често прелазила у химну, нарочито када је певала о „узвишеним предметима": о богу, природи, сунцу, бесмртности и слично.

Еклога је сада доживљавала нов процват захваљујући порасту идилског расположења у ово доба. После велике популарности и омиљености *Идила* (1756) Саломона Геснера, кога је чак и Вук преводио у својој „Даници", поред бројних других преводилаца и обожавалаца Геснера (Ђ. Магарашевића, М. Светића, П. Берића, П. Матића), *еклога* је замењена називом *идила,* и широко се распространила како у лирској, тако и у лирско-епској и лирско-драмској поезији. Дијалогизиране сцене из пастирског живота замењене су сада описом идилских пејсажа и поетизованом причом о љубави двоје младих

---

[9] З. Шкреб, *Књижевност и повијесни свијет,* Загреб 1981, стр. 71–78.
[10] F. Sengle, *Biedermeierzeit,* II, 1972, S. 104–106.

(љубавни састанци, растанци, неверство драгане или драгог, смрт драге итд). *Туга и опомена* Бранка Радичевића најблиставији је пример ове идилске лирско-епске поезије, а такве су и многе његове лирске песме. У немачкој поезији то су *Алпи* А. Халера, *Херман и Дороте*ја Ј. Гетеа, *Ловачке песме* Е. Мерикеа и др. Идила се сада шири под утицајем жанр-слика холандских и енглеских сликара (Хогарт), приказујући самозадовољни групни живот људи у природи и у кући („Familiengemälde"). Једна група таквих мотива и садржаја обрађује се у новелистици и драми; друга група – која говори о љубавницима – има баладескни карактер (E. Seybold, *Das Genrebild in der deutschen Literatur,* 1967).

Балада је у бидермајеру била високо цењени жанр. Њен новелистички, епски карактер одговарао је бидермајерском „причалачком стихотворству", тј. таквој врсти лирике у којој се прича о пастиру, путнику, драгоме и драгој, или о човеку уопште, у лирско-осећајном тону. При томе, није се правила нека битна разлика између *баладе* и *романсе;* тако нпр. August Koberstein, који је у своме врло популарном *Grundriss der Geschichte der deutschen National--Literatur* (1856), извршио врло детаљну поделу књижевности на родове и врсте, наводи у рубрици *„Romanzen- oder Balladenpoesie"* (S. 277) и једне и друге као жанр „причалачког стихотворства". Међутим, код многих теоретичара у доба бидермајера *балада* се дефинише као „скраћени епос", који долази да смени еп и сматра се типично „немачком песмом": „Балада је наша национална и најомиљенија поезија – вели М. Гецингер; – у њој је изражено најчистије, најјасније и најпријатније биће новије, нарочито немачке поезије, насупрот такозваној класичној поезији. Ниједан други књижеван род није тако аутентично и самостално изграђен код нас као што је балада"[11] Лудвиг Уланд (Ludwig Uhland, 1787–1862), најчувенији лиричар „швапске школе", постао је славан већ почетком XIX века својим завичајним песмама и својим баладама *(Певачева клетва, Слепи краљ, Замак на мору* и друге), а Биргерова балада *Ленора* (1774) постигла је светску славу и доживела много превода и подражавања (Балада *Сабља-момче, цвет-девојче* нашег Јована Суботића, 1842, непосредан је одјек ове Биргерове баладе). Разуме се, даља провенијенција баладичних песама потиче још од Гетеа и Шилера (Мирон Флашар показује да је и Стеријина балада *Милан и Бојана* и темом и описом блиска Гетеовој балади *Јохана Себус).*[12]

У вези са баладом, тј. са лирско-епском поезијом, треба говорити и о омиљеном у бидермајеру „причалачком стихотворству". Песме често имају наративни карактер, при чему су ти наративни мотиви и теме различити: легендарни, породични, љубавни, дидактични или шаљиви (Павле Поповић је згодно назвао такве Радичевићеве песме – „романсама"). „Причалачко стихотворство" посебно је видљиво у тзв. „Rollengedicht", у којима песник своје субјективно „ја" скрива иза маске пастира, путника, девојке, драгог, дечака и слично. „Rollengedicht" у ствари такође открива бидермајерску тежњу ка епизацији лирике; у исто време, та форма омогућује песнику да у изразу буде близак народној поезији или сатиричном виђењу појава; често

---

[11] M. W. Götzinger, *Deutsche Dichter,* I–II, Leipzig und Zürich, 1831-32, S. 278.

[12] М. Флашар, *„Стеријино Дворје" и Хорацијеве оде,* „Студије о Стерији", СКЗ, књ. 537, Бгд. 1988, стр, 390; 391.

такве песме имају дидактични карактер. Отуда је та форма лирске песме присутна код свих песника блиских просветитељској поетици; код нас она је врло честа у поезији Љубомира Ненадовића, који има читав низ песама сличних баснама или причама у стиху.

Исто тако прелазан облик између лирске поезије и других жанрова има и форма „ословљавања" (апострофирања) у лирској песми (die Anrede), што уноси драмску (дијалошку) форму у лирску поезију. Песник се ту обраћа завичајном месту, идиличном пределу („locus amoenus"), драгој личности (драгани или драгом), цвећу, дрвећу, птицама, апстрактним појмовима, да би изразио своју емоцију и свој став према свету и људима, што све даје драмски карактер упитаности и позивања другог лица или појаве да учествује у субјективној узбуђености самог песника: *Сну, Лептиру, Музики* (Ј. Пачић), *Спомен* (С. Јовић), „Сакриј бледе твоје зраке, о светило месеца" (Стерија), *Молба потоку* (М. Бан), *Идеалу* и *Варалици нади* (Н. Грујић), *Ембриону* (Ј. Суботић), „Ничи, ничи, крине бели" (В. Живковић) и многи други.

Све ове форме указују на то да се субјективни карактер лирске поезије у бидермајеру често објективира симбиозом са епском и драмском поезијом; да је „лирско ја" понекад повучено, заклоњено, иза маске ликова и појава ван песника, и да је отуда персонификација врло честа фигура у њој. Не само код мањих немачких и аустријских песника него и код Хајнеа цвеће и дрвеће говори међусобно или води дијалог са песником, што чини песму „наивном", као да припада лирском маниру XVIII века (Ф. Сенгле). Таквих песама („говор цвећа") има код многих наших песника из прве половине XIX века (Ј. Пачића, М. Светића, Ђ. Малетића, Ј. Суботића); ту врсту песама негују и наши романтичари (Јован Грчић Миленко), а прави хајнеовски рафинман у њима постиже Лаза Костић *(Славуј и лала)*.

(Одломак из веће студије)

Dragiša Živković

ELEMENTE DES BIEDERMEIERS IN DER SERBISCHEN LYRIK DES XIX. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Nachdem der Verfasser in der ersten Studie *Die lyrische Dichtung in der Zeit des Dichters Branko Radičević* (im Sammelband *Poetika srpske književnosti,* Beograd 1988, S. 205–224) auf die vielfältigen Stilorientierungen in der serbischen Lyrik der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts hingewiesen hat, versucht er nun eine Spezifikation der zu dieser Zeit verwendeten lyrischen Gattungen durchzuführen, insbesondere der *Idylle,* der *Elegie* und des *Epigramms.* Ebenso wird dabei auch auf die Strophenformen dieser Lyrik aufmerksam gemacht: das *Sonett,* die *Terzine*, die *Sestine*, die *Stanze,* das *Triolett,* das *Rondo,* die *Glosse,* die *Gazelle,* sowie auch auf eine ganze Reihe von zu dieser Zeit eigens gepflegten „kleineren Formen": das *Lehrgedicht,* das *Sprichwortgedicht,* das *satirische Gedicht,* die *Epistel,* die *Allegorie,* das *Logogriph,* das *Anagramm,* die *Scharade* u.a. Als Ergebnis der Untersuchung konnte eine ausgeprägte Tendenz der Lyrik dieser Zeit zur „Objektivierung" des lyrischen Erlebnisses als einer speziellen Erscheinungsform der „erzählerischen Verskunst" festgestellt werden.

ЗМАЈЕВ ПРЕВОД ГЕТЕОВЕ „ИФИГЕНИЈЕ НА ТАВРИДИ”

Томислав Бекић

Однос Јована Јовановића Змаја према немачкој књижевности био је у неколико наврата предмет уже или шире заснованих истраживања, али с разлогом и надаље привлачи пажњу историчара књижевности, пре свега, наших германиста. Јер, за Змаја немачка књижевност није била само једна од великих европских књижевности, коју у њеним најбољим остварењима путем превода треба учинити доступном и нашој читалачкој публици, него и једно од неисцрпних врела за сопствено књижевно стваралаштво.[1] Отуда немачка књижевност чини једну од битних компонената Змајевог целокупног књижевног стваралаштва, па се она при његовом свеобухватном и темељном просуђивању не може и не сме пренебрећи. Међу Змајевим најранијим и најпознијим преводима налазе се дела из немачке књижевности, а преводи из немачке, поред превода из мађарске књижевности, провлаче се као црвена нит кроз целокупно његово разнородно, богато и плодно књижевно стваралаштво. Као посредник, односно преводилац немачке књижевности, Змај, ни по захвату у немачку књижевност ни по броју преведених немачких песника, односно песничких дела, скоро да нема премца у српској књижевности – преводио је немачку књижевност од оне из 13. столећа све до њене савремене,[2] тако да његови преводи представљају својеврсну антологију немачке књижевности, али и особено сведочанство необично разгранатог, разуђеног и плодоносног односа према немачкој књижевности која је управо у 19. столећу имала значајног удела у уобличењу новије српске књижевности и културе.[3]

---

[1] О томе речито сведоче истраживачки радови Јевта Миловића који већ више од четири деценије неуморно истражује Змајев однос према немачкој књижевности. За ову прилику указујемо само на најважније Миловићеве радове на тему Змај и немачка књижевност: *Deutsche Elemente in Jovan Jovanovićs Dichtung.* I. Teil, München 1942; *Још неки немачки узори Змајеви.* Радови Филозофског факултета у Задру, св. 2, 1962, 138–149; св. 5, 1964, 238–255; св. 8, 1970, 140–165; св. 11, 1972/73, 307–337; *Још неки немачки узори Змајеви.* Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 36, 1970, св. 1–2, 95–117.

[2] Општи осврт на Змајеве преводе из немачке књижевности дао је Страхиња К. Костић, *Змај и немачка књижевност.* Вид. Јован Јовановић Змај, *Одабрана дела. Препеви,* књ. VII, 129–151. О Змају као преводиоцу с немачког вид. и Јевто Миловић, *Неки Змајеви препјеви с њемачког.* Зборник радова *Михаилу Лалићу у почаст.* Титоград 1984, 53–68.

[3] О томе Перо Слијепчевић, *Шилер у Југославији. Студија о примању немачке класике код Срба и Хрвата с освртима на Словенце.* Годишњак Скопског филозофског факултета, III, 1, 1934–1936. Скопље 1937, стр. 41 и д.

Међу Змајевим преводима из немачке књижевности преводи и препеви Гетеа бесумње долазе на прво место, док у процесу прихватања и уграђивања Гетеа у српску књижевност заузимају истакнуто место. Својим препевом Гетеове баладе *Бог и бајадера* Змај стоји на почетку преломне фазе у рецепцији Гетеа код Срба током шездесетих и седамдесетих година, а својим преводом *Ифигеније на Тавриди* из 1899/1900. године на крају рецепције Гетеа у српској књижевности 19. столећа, представљајући на тај начин завршни чин у више од седам деценија дугој рецепцији Гетеа у 19. веку, која је код нас почела преводом скромне песме *Дружба* 1827. године.[4]

Змајевом преводу Гетеове драме *Ифигенија на Тавриди* може се приступити из два аспекта: 1. са аспекта прихватања Гетеа код нас и 2. са аспекта Змајеве преводилачке делатности, односно његовог посредништва немачке књижевности у нас. Темељна и објективна анализа Змајевог превода претпоставља, природно, његово разматрање и из једног и из другог аспекта. Јер, чињеница да је Змајев превод *Ифигеније на Тавриди,* пошто је први пут објављен у *Летопису Матице српске* 1899/1900. године, 1929. године објављен као посебно издање, а затим и у оквиру сабраних дела Змајевих 1935. године у редакцији Јаше Продановића, те два пута у оквиру издања сабраних дела, 1951. и 1969. у редакцији Младена Лесковца, речито сведочи да овај превод чини нераздвојни део Змајевог преводилачког, односно књижевног стваралаштва.[5]

Ако овом преводу приступимо са аспекта прихватања Гетеа у српској књижевности, онда се мора имати у виду да је Гетеова драма, и поред неких интересовања за њу у раздобљу између 1860. и 1870. године, када су се Дамјан Павловић и Васа Живковић бавили преводом *Ифигеније на Тавриди,* сразмерно касно продрла у српску књижевност, пошто је она тек 1864. године са *Торкватом Тасом* у преводу Дамјана Павловића уведена у српску књижевност.[6] Павловићев превод ове Гетеове класичне драме, у коме је Гетеов јампски стих преточен у народни трохејски десетерац, и поред свих својих слабости, представља први пажње вредан покушај да се захвати у ткиво Гетеове класичне драме, а тиме заправо и у ткиво немачке класичне драме уопште. Пошто је часопис *Матица* 1866. године објавио одломак из Гетеове *Ифигеније на Тавриди* у преводу А. В. Поповића, а *Јавор* 1877. године одломак из *Фауста* у преводу Петра Деспотовића, српска књижевност од 1883. надаље добија заредом неколико Гетеових драма; године 1883. превео је Никола Ђорић драму *Клавиго,* а само две године касније, 1885, исту драму

---

[4] Процес прихватања Гетеа у српској књижевности приказала је Драгослава Перишић у својој дисертацији *Goethe bei den Serben,* München 1968.

[5] Змајев превод је у целини први пут објављен у Летопису Матице српске, књ. 200–204 за 1899. и 1900. годину: затим је на основу тог текста Радосав Меденица приредио посебно издање – Ј. В. Гете, *Ифигенија у Тавриди.* Драма у пет чинова, превео Јован Јовановић Змај, приредио за штампу Радосав Меденица, Београд 1929. Уз ово издање објавио је Р. Меденица свој предговор *Змајев превод Гетеове Ифигеније,* а део тог предговора објавио је под истим насловом у часопису Страни преглед, III, бр. 1–2, 54–58. Потом је овај Змајев превод објавио Јаша Продановић у оквиру свог издања *Сабраних дела Јована Јовановића Змаја,* Београд 1935, а Младен Лесковац га је уврстио у оба своја издања Змајевих дела – *Одабрана дела. Препеви и преводи,* књ. IV, Београд 1951, 321–416, и *Одабрана дела Јована Јовановића Змаја. Препеви,* књ. VII, Нови Сад 1969.

[6] О томе вид. Драгослава Бојић, *Први превод Гетеовог „Торквата Таса" код Срба.* Живи језици (Београд), I, 1957, бр. 1–2, 31–43.

преводи за потребе Српског народног позоришта у Новом Саду Милан Савић. Године 1884. Александар Сандић објављује свој превод драме *Егмонт,* док у исто време Милан Савић увелико ради на свом преводу *Фауста,* чији ће се први део појавити 1885. године.[7] Већ ових неколико најосновнијих података недвосмислено показују да је било пробуђено интересовање за Гетеову драму, при чему је, нема сумње, на одређен начин подстицајну улогу одиграла и чињеница да у то време постоје позоришта, у Новом Саду и Београду, па у том склопу свакако треба сагледати интересовање за Гетеову драму и Змајеву одлуку да се прихвати превода *Ифигеније на Тавриди.*

Будући да је, како Младен Лесковац каже, као песник био „крајње хармоничан, скоро класичарски уравнотежен, без заноса за музиком и мистиком, без фаустовске чежње за бескрајем",[8] Змаја је управо ова Гетеова класична драма, у којој тежња немачке класике за мером и хармонијом као циљем идеје хуманитета доживљава своје најупечатљивије оваплоћење,[9] најпре могла освојити. Није, међутим, искључено да је подстицај да се прихвати превода Гетеове *Ифигеније* добио од Антонија Хаџића, који га је четири деценије раније, 1858. године, наговарао да преведе први део Гетеовог *Фауста,* што ће онда скоро три деценије касније учинити Милан Савић. Наиме, у писму из Загреба, на трећи дан Духова 1899. године, којим обавештава Антонија Хаџића да му шаље свој превод, Змај, између осталог, каже и ово:

Драго Тоно!

Ево ти, пре свега, мога превода Гетеове Ифигеније. Сетићеш се да смо о њему и усмено и писмено говорили. Ти рече, да би му Летопис најбоље место било, ја одговорих „ал' да за хонорар не морам чекати, док још најмање три књиге Летописа изиђу, већ да се одока ћутуре оцени, и да ми се то унапред пошаље". Ти пресече: „Тако је". Па кад је тако, нека буде тако – ако може бити [...][10]

Међутим, Ђорђе Дера[11] и Јован Максимовић[12] тврде да је Змаја на превод *Ифигеније* подстакао др Милан Шевић, при чему је и поред познате чињенице да је Змај много преводио на дохват, за одређене дневне потребе, тешко поверовати у веродостојност Максимовићеве тврдње да Змај није познавао Гетеову *Ифигенију на Тавриди* у тренутку када се подухватио превођења, те да се са садржајем драме упознавао током самог преводилачког процеса. Без обзира на извор ове тврдње – а извор јој је наводно сам др Милан Шевић – тешко је поверовати у њену истинитост и то најмање из два разлога:

---

[7] Драгослава Перишић, *Goethe bei den Serben,* 115–173.

[8] Младен Лесковац, Поговор уз *Одабрана дела. Препеви и преводи,* књ. IV, Београд 1951, 10.

[9] Adolf Beck, *Der Geist der Reinheit und die Idee des Reinen. Deutsches und Frühgriechisches in Goethes Humanitätsideal.* Goethe. Viermonatsschrift der Goethe–Gesellschaft. Bd. VII, 1942, H. 2, 160–188; Bd. VIII, 1943, H. 1, 19–37.

[10] Писмо Змаја Антонију Хаџићу, председнику Матице српске. РОМС, инв. бр. 27.376.

[11] Др Ђорђе Дера у свом прилогу *Змај Јован Јовановић и Хорације,* Летопис Матице српске, књ. 262, 1910, стр. 1–9, каже да је подстицао Змаја на превођење Хорација, али му је Змај у писму из Загреба од 9. новембра 1900. одговорио: „[...] За превођење класичних првака иште се нарочита вештина, а ја се ту осећам веома слабачак. Зато се нисам ни лаћао такова посла. И *Ифигенију* сам превео тек после многог наговарања вашега колеге, мога кума др Милана Шевића [...]"

[12] Др Јован Максимовић, *Змајева лектира.* Српски књижевни гласник, XVII, 1906, стр. 200.

1. јер је Змај добро познавао немачку књижевност, а осим тога је Гете управо у Змајево време, после Шилера, све више почињао да осваја нашу читалачку публику и 2. јер се Змај, поготово када су у питању били знатнији и замашнији преводи, на одређен начин припремао за тај посао. То се веома лепо може видети по једном месту из малопре наведеног писма Антонију Хаџићу, у којем Змај одговара на Хаџићев позив да преведе једну песму или спев од Пушкина и то очигледно што је могуће пре. Ево шта му Змај одговара:

> [...] Ја ћу богме на то да ти одговорим овако у шлафроку, тј. приватно, а то ти изволи узети на званично знање. (Радо се примам да учиним колико могу. Али пре Видов-дана и после њега (ако останем жив) за 4–5 дана нећу моћи пера умочити. Најбоље би било да сте Ви мени оставили рок до кога најдаље треба да буде готово. Ако буде омања песма, неће ми требати за посао више од 1–2 дана, али *много ће више требати дана да се сав Пушкин летимице прочита и згодна песма одабере* (курзив мој – ТБ) [...][13]

Змај се, дакле, одлучивши се да преведе Гетеову *Ифигенију на Тавриди,* подухватио веома тешког задатка и он се, сва је прилика, својски и дуго носио с њиме. Да се својски носио са не малим проблемима са којима се суочавао преводећи ово дело, може се видети по рукопису превода који се налази у Рукописном одељењу Матице српске,[14] а да је на том преводу радио дуго, за њега чак и неуобичајено дуго, то потврђује чињеница да је прве делове превода објавио још 1896. у часопису *Дело,* затим 1898. у *Искри,* па поново у *Делу,* да би тек 1899–1900. комплетан превод објавио у *Летопису Матице српске.*

Да би се барем у обрисима могло видети са каквим се потешкоћама и проблемима Змај морао носити приликом рада на овом преводу, потребно је да се у најкраћим потезима осврнемо на саму Гетеову драму, на њена садржинска и формална својства, као и на њено место у Гетеовом стваралаштву. Првобитну верзију драме, настале 1779. године, Гете је написао у прози, али је сам осетио, а у томе су га подржавали Хердер и Виланд, да је неопходно да драми да више стилске хармоније, па је приступио претакању прозе у стихове, с тим што ће драма свој коначни облик добити за време Гетеова боравка у Италији 1786–1788. године.[15] Послуживши се антиком, односно античком трагедијом, посебно Еврипидом, као извором, Гете се и тематиком и мотивима везао за антички мит, али је при томе модификовао, трансформисао унутрашњу супстанцу античког мита, превазилазећи антич-

---

[13] Наведено писмо Змајево А. Хаџићу.

[14] Рукопис Змајевог превода Гетеове *Ифигеније* налази се у Рукописном одељењу Матице српске, где се до недавна водио под два броја, односно две сигнатуре и то М 78, где је заправо било свега 4 исписана табака који су на необјашњив начин били одвојени од осталог дела рукописа под сигнатуром М 4152. Сада су ови листови спојени те чине једну целину под сигнатуром М 78. Листови су величине 21 × 34 cm и веома су добро очувани, али се, нажалост, на основу њих не може пратити Змајев процес превођења, тј. на који начин је мењао и дотеривао свој превод. Јер, да је превод дотеривао, то се види по прецртаним местима и исписаним новим стиховима, али су та места прецртана црним мастилом, па се не може видети како је првобитно изгледао превод, тј. не може се установити у ком правцу су предузимане исправке – да ли су предузимане због адекватнијег смисла, због стиха, ритма или из неког другог разлога.

[15] О настанку Гетеове *Ифигеније* исцрпно код A. Bielschowsky, *Goethe. Sein Leben und Werk in zwei Bänden.* München 1914, Bd. I, 418–447. Emil Staiger, *Goethe 1749–1786.* Zürich 1952, Bd. I, 350–388.

ко схватање трагике, према коме између човека и богова постоји неуклоњива, непремостива и неумитна подвојеност.[16] За Гетеа пак та подвојеност не постоји; штавише, за њега постоји тесна веза између богова и човека, оно што човека одваја од богова, то је својство коначности, пролазности, везаности за непосредно, временским трајањем омеђено постојање. Човек доспева у трагичну ситуацију управо онда када покушава да порекне то своје својство и када прекорачује своје границе, што значи да човекова погрешна одлука нема онтички већ етички карактер.[17] На тај начин трагика у Гетеовом смислу нема карактер неумитне нужности, пошто човек својом вољом може да васпостави поремећени ред, чиме се – по Гетеу – доприноси остварењу хуманитета.[18] Тај проблем хуманитета управо је средишњи проблем Гетеове *Ифигеније*. Насупрот роду Танталида који се не мире са својом ограниченошћу већ увек наново, својом тежњом за свемоћи и својим посезањем за њима недоступним циљевима, доспевају у стање кривице, Ифигенија у Гетеовом виђењу прихвата вољу богова, па она тако, у ствари, постаје отеловљењем оног за идеју хуманитета битног својства – мере и склада. Сходно томе спољашња радња губи од свог превасходног значаја и служи, тако рећи, као подстицај за богату и динамичну унутрашњу радњу, кроз коју лик Ифигеније, и са њоме целокупна драма, израста у апотеозу идеје хуманитета. Драмска радња се тако своди на једно особено прочишћење од коби, уклетости, с тим што се то прочишћење не остварује на антички начин, путем деловања неких спољашњих сила него путем деловања једне у етичко-моралном смислу јединствене жене.[19] У целокупној драми, коју носи свега пет драмских ликова, симетрично распоређених како у склопу структуре целе драмске радње тако и у погледу међусобних односа, шкртости спољашње драмске радње одговара изузетно функционална употреба монолога, с једне стране, и изванредна изнијансираност језичких средстава, која је Гете управо у овом, као можда ни у једном другом свом делу довео у савршен склад са богатом унутрашњом радњом, с друге стране, тако да се с правом ова Гетеова драма, у којој је јампски стих искоришћен до својих максималних могућности, сврстава не само у најзначајнија Гетеова дела него и у најзначајнија остварења немачке класичне књижевности 18. столећа.[20]

Како, дакле, Змај, по Миодрагу Сибиновићу један од најистакнутијих и најбољих српских преводилаца поезије у 19. столећу,[21] приступа овом Гетеовом делу, како га он преводи? О његовом преводу *Ифигеније* изречено је доста судова и то већином неповољних. Најнеповољнији суд изрекао је Радосав Меденица, који, додуше, истиче да превођење Гетеове *Ифигеније* захтева више напора него иједно друго дело, али сматра да је највећа мана Змајевог превода *прозаичност*.[22] Драгослава Перишић пак сматра да Змај

---

[16] H. A. Korff, *Geist der Goethezeit, II. Teil, Klassik.* Leipzig 1955, 155–168.

[17] Joachim Müller, *Neue Goethe-Studien.* Halle/Saale 1969, 25.

[18] Hans M. Wolf, *Goethes Weg zur Humanität.* München 1951, 211–227.

[19] Friedrich Gundolf, *Goethe.* Berlin 1925, стр. 307.

[20] H. A. Korff, *Исто,* 168; Joachim Müller, *Исто,* 32.

[21] Миодраг Сибиновић, *Оригинал и превод. Увод у историју и теорију превођења.* Београд 1979, стр. 55.

[22] Радосав Меденица, *Змајев превод Гетеове Ифигеније.* Страни преглед, III, 1929, св. 1–2, стр. 57.

упркос свом слободном односу према тексту није успео да дочара атмосферу Гетеова дела, односно ону унутрашњу драматику и динамику која је остварена, пре свега, изванредно умешном применом језичких средстава.[23] У целини узев, ти судови почивају на тачним запажањима; међутим, тачност и уверљивост тих судова најцелисходније се може проверити на самом тексту, тј. на оним местима превода који најнепосредније омогућавају увид у Змајев преводилачки поступак. Отуда ћемо упоредити неколико места оригинала и превода, пре свега, делове сцене која по свом устројству и својој функционалности спада у најдраматичнија места целе драме: трећу сцену I чина.

У сцени I, 33 у дијалогу између Ифигеније и краља Тоаса, односно Тоанта, битна су два момента: 1. Ифигенија коначно открива краљу своје порекло, испричавши му повест Танталида, у нади да ће тиме краља одвратити од намере да је начини својом женом, и 2. краљ Тоант, због постојаности Ифигеније и одбијања његове понуде да му постане жена, одлучује да поново уведе варварски обичај погубљења сваког странца који доспе на обале Тавриде, обичај који је управо Ифигенија својим деловањем успела да укине. Чувши далекосежне и злокобним садржајем испуњене речи Ифигенијине:

Vernimm! Ich bin aus Tantalus Geschlecht!

Тоант одговара:

Du sprichst ein großes Wort gelassen aus.
Nennst du deinen Ahnherrn, den die Welt
Als einen ehmals Hochbegnadigten
Der Götter kennt? Ist's jener Tantalus
Den Jupiter zu Rat und Tafel zog,
An dessen alterfahrnen, vielen Sinn
Verknüpfenden Gesprächen Götter selbst,
Wie an Orakelsprüchen, sich ergetzten?
I, 3, 307–314[24]

а Змај те стихове преводи овако:

Гле како мирно вел'ку рече реч!
Тантал ти предак, славни Тантал зар
Што је боговима био тако драг
Кога ј' призиво и сам Јупитер
К трпези својој и на договор,
Чије су речи и на Олимпу
Слушали као неки оракул?[25]

Садржајно је очигледно мање-више све ту, али недостаје онај свечано-озбиљни тон у Тоантовом питању, тон који изражава и дивљење и згражање,

---

[23] Вид. Dragoslava Perišić, *Goethe bei den Serben,* стр. 126 и д.

[24] *Goethes Werke.* Hamburger Ausgabe in 14 Bdn. Hrsg. von E. Trunz. Bd. V. Гетеов изворни текст се наводи по овом издању.

[25] Змајев превод се наводи по издању Младен Лесковац – *Одабрана дела Јована Јовановића Змаја. Препеви.* Кн. VII, Нови Сад 1969.

будући да се већ са оним „гле" све претвара у неку лежерну изненађеност, јер је за краља све то „велика" уместо „тешка реч", док се разговори пуни искуства и смисла који су увесељавали богове попут оракула овде претварају у речи које су се „слушале" на Олимпу. Већ се на овом примеру може видети да је Змај настојао да „стих изворника [...] оживи у српском преводу", али се не би могло рећи, како тврди Р. Меденица, да је Змај томе много жртвовао те да су му кроз то стихови постали „мртви, троми, разломљени, растргани и без везе".[26] Ни у ком случају се за Змајев превод не би могло рећи да је „без везе"; Змај је барем у случају Гетеове *Ифигеније* пажљиво преводио стихове, скоро би се могло рећи стих по стих, па је вероватно то и условило да је при томе превиђао битне нијансе, што је онда и уродило померањем значења. Тако Тоант у наведеном дијалогу захтева да Ифигенија продужи са својом исповешћу и каже:

Du schweigst? Fahre fort zu reden!
Lass dein Vertrauen nicht gereuen! Sprich!
I, 3, 349–350

а Змај то преводи овако:

Зашто ућута? Причај даље. Ил' се
Већ кајеш што си почела? Је л'?

Тоант не пита, он захтева са свом строгошћу краља да Ифигенија *говори,* јер је заћутала, а не да *прича.* Управо је та реч овде веома индикативна јер нам помаже да сагледамо Змајев приступ и начин на који је он схватио да треба да преведе овај изузетно сложени поетски текст. Змају је очигледно, пре свега, стало до тога да што је могуће верније *пренесе* смисао, да, слободније речено, преприча садржај стихова, услед чега се код њега број стихова, мада настоји да преводи стих по стих или можда баш због тога, не подудара са бројем стихова оригинала већ је кад мањи кад већи, а у целини 2174 стиха оригинала одговара 2283 стиха превода. Управо то *препричавање,* које на одређен начин пренебрегава јампски ритам, условљава и целокупни *приповедни* тон који нагиње ка трохејском ритму. Ево како то изгледа у оном делу Ифигенијине исповести у којем непосредно говори о себи и збивањима који су одредили њену судбину:

Des Atreus ältester Sohn war Agamemnon:
Er ist mein Vater. Doch ich darf es sagen,
In ihm hab' ich seit meiner ersten Zeit
Ein Muster des vollkommnen Manns gesehn.
Ihm brachte Klytämnestra mich, den Erstling
Der Liebe, dann Elektren. Ruhig herrschte
Der König, und es war dem Hause Tantals
Die lang' entbehrte Rast gewährt. Allein
Es mangelte dem Glück der Eltern noch
Ein Sohn, und kaum war dieser Wunsch erfüllt,
Daß zwischen beiden Schwestern nun Orest
Der Liebling, wuchs, als neues Übel schon

---

[26] Р. Меденица, *исто,* стр. 57.

Dem sichern Hause zubereitet war.
Der Ruf des Krieges ist zu euch gekommen
Der um den Raub der schönsten Frau zu rächen,
Die ganze Macht der Fürsten Griechenlands
Um Trojens Mauern lagerte. Ob sie
Die Stadt gewonnen, ihrer Rache Ziel
Erreicht, vernahm ich nicht. Mein Vater führte
Der Griechen Heer. In Aulis harrten sie
Auf günst'gen Wind vergebens: denn Diane
Erzürnt auf ihren großen Führer, hielt
Die Eilenden zurück, und forderte
Durch Kalchas' Mund des Königs älteste Tochter.
Sie lockten mit der Mutter mich ins Lager;
Sie rissen mich vor den Altar und weihten
Der Göttin dieses Haupt. Sie war versöhnt:
Sie wollte nicht mein Blut und hüllte rettend
In eine Wolke mich; in diesem Tempel
Erkannt' ich mich zuerst vom Tode wieder.
Ich bin es selbst, bin Iphigenie,
Des Atreus Enkel, Agamemnons Tochter,
Der Göttin Eigentum, die mit dir spricht.
I, 3, 400–432

Змајев превод гласи овако:

Атрејев син је био Агамемнон:
То ми је отац. Али веруј ми,
Дете сам била, ал' сам познала
У њему врла, светла човека.
Његова жена, да, Клитемнестра,
Прво му ј' дете мене родила,
Затим Електру, моју сестрицу.
Отац нам влад'о срећно, примерно;
То беху дани понајсрећнији
Над многопатним домом Тантале.
Празнина је само једна остала:
Родитељи нам сина немаху;
Но тек се и та жеља испуни
Те сестре брата веле за руку,
Брата Ореста, – све се измени,
Облаци опет натмурише се
Над нашим домом, где је владо мир.
Знам да си чуо и ти за тај рат
Што букну порад лепе Јелене,
Кад многе војске грчки кнезови
Поведоше да Троју освоје.
Ја не знам како с' рат довршио,
Јесу ли Грци Троју добили.
Мој отац беше грчкој војсци вођ.
Ал' у Аулиди дуго чекаху
Подесан ветар, јер је Дијана
На мога оца била зловољна.
А Калхант рече: Има и том лек,
Богињин ће се утолити гнев
Ако јој дате Агамемнонову

Старију ћерку радо на жртву.
Тада су вешто у Авлиду там'
Домамит знали мајку моју са мном.
Одвукоше ме богињи пред олтар:
„Ево ти жртве!" – Богиња с' одсрди.
Ал' крви моје она не хтеде.
У храму овом истом дођох к себи,
Плашт ми је био облак густ ал' мек,
Дијана ме је амо пренела.
Сад, краљу, знаш ме, кћи сам Агамемна,
Дед ми је Атреј, – тајни ми је крај.

Гетеова 33 стиха Змај, дакле, преводи 41 стихом, што је, по свој прилици, условљено његовим настојањем да што јасније и прецизније пренесе садржај стихова. У изворнику је Ифигенијино излагање мирно, достојанствено и одмерено, али пуно особене унутрашње драматике, док у преводу то излагање добија сасвим другачији тон, будући да је ослобођено оне специфичне суморности и унутрашње напетости. – Јер, у преводу се Електра помиње из милоште као сестрица, отац пак владао је срећно и примерно, а једина „празнина", уместо неиспуњене жеље, представљао је недостатак сина; над домом су се навукли безазлени облаци уместо претње зле коби, док се рат не помиње као чин *осветољубља,* тако да Ифигенија не говори о томе да ли је постигнут циљ *освете* него само о пуком освајању града; злокобна порука богова из уста Калханта постају обичне и безазлене речи – „Има томе лека", а богињи се жртва предаје директним ословљавањем. Ифигенија прво долази к себи, па се онда тек говори о томе како је доспела овамо, услед чега је занемарена поента која долази до изражаја у констатацији да је сада ту, она, Атрејева унука, Агамемнонова кћи, *својина богиње,* што је од битног значаја због њеног става према Тоантовом захтеву да му постане жена. Змај, видимо, пренебрегава нијансе и преводи доста слободно, па се услед тога и губе и они битни елементи који управо чине унутрашњу драматику целог збивања. Таквим начином превођења Змај, који се доследно држи десетерца, што га присиљава и на одређена, за њега не баш уобичајена скраћења речи,[27] у великој мери лишава Гетеову Ифигенију оне унутрашње напетости и јединствене драматичности која се стално креће ивицом трагедије.[28] У том погледу је нарочито симптоматичан крај драме, будући да Змај завршне речи краља Тоанта – „Lebt wohl", које он напросто на силу процењује после силне унутрашње борбе, од чијег исхода није зависила само судбина Ифигеније, Ореста и Пилада, већ и његова лична, јер је од његове одлуке зависило хоће ли наставити путем варварина или ће се определити за човекољубље и човечност, преводи са *Пођите с богом, срећни, весели,* тако да се стиче утисак да се све завршава у атмосфери опште раздрагано сти и општег задовољства због срећног завршетка.

Змај је овим својим преводом, који, разуме се, и данас има својих одређених чари, на одређени начин извршио интерпретацију лика Ифигеније; јер, она у његовом преводу више делује као *романтична јунакиња,* као

---

[27] О томе вид. Р. Меденица, *Исто,* стр. 55, затим D. Perišić, *Исто,* стр. 129.
[28] Benno von Wiese, *Die deutsche Tragödie von Lessing bis Hebbel.* Hamburg, [8]1983, стр. 111.

узорна кћерка, сестра и девојка, а мање као носилац универзалних хуманистичких порука каква нам се предочава у Гетеовом изворном тексту.

Годину дана по појави Змајевог превода Љубомир Недић је у оквиру општег разматрања српске преводне књижевности констатовао: „[...] Није добро сувише преводити, јер је то ‚опасност' за националну књижевност, јер наш национални дух у књижевности још није добио ‚свог пуног израза', – треба преводити само оно што је у страним књижевностима *најбоље*, што је ‚трајна тековина једног народа' [...]"[29] Љ. Недић не помиње овај Змајев превод, али је Змај овим својим преводом, сумње нема, удовољио високом захтеву Љ. Недића, те овај његов превод чини нераздвојни део како његовог богатог преводилачког стваралаштва тако и целокупне наше књижевности. Јер, без овог његовог превода Гетеове *Ифигеније на Тавриди* наша преводна књижевност, а поготово наше прихватање Гетеа, било би сиромашније за један значајан допринос.

Tomislav Bekić

ZMAJS ÜBERSETZUNG VON GOETHES „IPHIGENIE AUF TAURIS"

Zusammenfassung

Der Verfasser geht in diesem Beitrag von der Feststellung aus, daß Jovan Jovanović Zmaj, einer der angesehensten serbischen Dichter des 19. Jahrhunderts, mit seinen Übersetzungen einer der fruchtbarsten Vermittler der deutschen Literatur im 19. Jahrhundert gewesen ist. Zmajs Übersetzungen aus der deutschen Literatur bilden gewissermaßen eine Anthologie der deutschen Literatur, zumal seine Auswahl von deutschen Dichtern und Werken vom 13. Jahrhundert bis in seine Zeit reicht. Goethe nimmt jedoch in dieser Auswahl eine besondere Stelle ein, so daß Zmaj als Goethe-Übersetzer in der Rezeptionsgeschichte Goethes bei den Serben ein eigenes Kapitel bildet. Seine größte Leistung in der Vermittlung Goethes bildet wohl seine Übersetzung von Goethes Drama „Iphigenie auf Tauris", Zmaj ging es dabei offenbar vor allem um die inhaltliche Seite dieses komplexen dichterischen Werkes, so daß er fast Vers für Vers übersetzte und somit die formale Seite des Textes vernachläßigte. Dadurch hat das Drama seine innere Spannung eingebüßt und einen mehr erzählerischen Ton erhalten, weshalb auch die Gestalt der Iphigenie, bei Goethe Trägerin wahrer humanistischer Ideen, bei Zmaj fast zu einer romantischen Heroine gerät. Die Tatsache aber, daß Zmajs Übersetzung, ursprünglich veröffentlicht in der Zeitschrift „Letopis Matice srpske" (1899/900), 1929 in einer eigenen Ausgabe herausgebracht wurde, und daß man sie dann auch in die Ausgaben von Zmajs Werken (1935; hrsg. von Jaša Prodanović, und dann wiederum 1951 und 1969; hrsg. von Mladen Leskovac) aufgenommen hat, ist ein unzweideutiger Beweis dafür, daß sie einen festen Bestandteil von Zmajs Schaffen bildet, und darüber hinaus – der serbischen Literatur schlechthin.

---

[29] Љубомир Недић, *Српска преводна књижевност.* Зора, Мостар, 1901, VI, 1, стр. 1–3.

ИЗ КОРЕСПОНДЕНЦИЈЕ СА БОГДАНОМ ПОПОВИЋЕМ

Коста Милутиновић

I

Моје прво познанство са делима Богдана Поповића датира још из мојих ђачких дана. Као ученик нижих разреда гимназије читао сам с одушевљењем његову *Антологију новије српске лирике*, коју сам нашао у библиотеци мога оца и која је представљала за мене право откровење. Већ тада сам осетио високу уметничку вредност српске лирике почевши од Бранка Радичевића и сагледао њен развој све до наших модерних песника. Поповићева уводна студија била је за мене прави доживљај. Његову студију *Бомарше* прочитао сам још исте године када је угледала светлост дана, далеке 1925. године, и био сам задивљен њеном богатом садржином и њеним неупоредивим стилом. Сам аутор назвао је овај свој рад „психолошком и књижевном студијом". У ствари, он представља нешто много шире и обухватније: ту није оцртан само Бомаршеов књижевни лик: ту није дата само естетичка анализа његових литерарних дела; ту је критички приказано, оцењено и осветљено читаво оно бурно доба које је претходило и припремало Велику француску револуцију; затим ту је рељефно реконструисана политичка атмосфера, у којој је он живео и стварао; најзад, ту је оживљена друштвена и социјално-економска средина, која је ударила печат на читаво његово стваралаштво.

Мишљења критике о Поповићевом *Бомаршеу* била су подељена и контрадикторна. Док су га неки од његових савременика (Сима Пандуровић, Велибор Глигорић, Андрија Шеремет) неоправдано нападали – дотле га нови критичари и књижевни и културни историчари (Драган М. Јеремић, Радован Самарџић, Фрањо Грчевић) оцењују објективније, из удаљене историјске дистанце. Од ових критичара можда је најближи историјској истини овај суд Д. М. Јеремића у *Енциклопедији Југославије*:

„Његова најбоља и најцеловитија књига је несумњиво *Бомарше*, студија о знаменитом француском комедиографу, какву немају ни његови земљаци (...) И по томе колико је утицао и на највећег српског критичара Скерлића, види се да је Богдан Поповић свакако најутицајнији српски критичар и да ниједна друга личност није, после Доситеја, Вука и Светозара Марковића, извршила тако велики утицај на српску књижевност, упркос свим примедбама које се могу ставити његовој неплодности, ограниченом видокругу, слабостима његове естетичке теорије и погрешкама у књижевним оценама".

Моја генерација била је последња која је при самом крају Поповићеве професорске активности прошла кроз његову школу, која је – као свака школа

– имала не само својих одлика него и својих мана, али која је, у своме времену, позитивно утицала на даљи развој српске књижевности.

Богдан Поповић био је у доба мојих студија (1928–1932) већ у пензији, није више држао испите, али је као хонорарни професор и даље предавао теорију књижевности. На први његов час, на почетку нове школске године, дошао је тако велики број студената, и то и са других факултета, да је дворана била препуна. Б. Поповић је одмах на првом часу рекао да због старости не може да говори пред великим аудиторијумом, да студенти са других факултета не долазе у обзир, а нама, студентима са Филозофског факултета, дао је да израдимо један претходни писмени задатак, на основу којега ће извршити селекцију. Неки студенти су приметили да то „није баш демократски", али им је он одговорио да му је жао што не може да говори гласније. Нас деветнаесторица израдили смо успешно писмени задатак и постали последња генерација његових студената.

Прво Поповићево писмо, мени упућено, датира још из мојих студентских година. Дуго сам се ломио да ли да се моме професору обратим усмено, после часа, или писмом. Нисам се усудио за прво решење. Моја молба се тицала неправедно запостављеног талентованог књижевника Стевана П. Бешевића, који је поднео Српској књижевној задрузи своју збирку песама *Са старих жица,* и страховао да ли ће бити примљена. Бешевић ме није замолио да се заузмем за његову ствар, али сам то учинио из своје иницијативе, имајући у виду његову вредност, болест и старост. Професор ми то није замерио, и одговорио ми је овим писмом:

23, Бана Јелачића улица,
30 мај 1931.

Драги госп. Милутиновићу,

Срећан случај је хтео да је баш синоћ била седница у С. Књ. Задрузи, тако да је ствар Г. Бешевића могла бити дискутована без оклевања. И решено је да се збирка Г. Бешевића изда одмах у наредном „Колу". Мада сте ви већ о овоме извештени. За сваки случај, и ја вам то јављам.

Радујући се што је једна добра и праведна ствар добро свршена, остајем с најбољим осећајима и поздравом,

ваш искрени
Б. Поповић

У јуну 1932. дипломирао сам на Филозофском факултету и био на годишњем одмору у Рогашкој Слатини. Тамо сам затекао мога Професора у великом послу, где води коректуру и ревизију своје нове књиге *Чланци и предавања о књижевности, уметности, језику и моралу* (у издању Српске књижевне задруге). Ја сам већ имао богата искуства у томе послу, па смо заједнички водили прво коректуру, а затим и ревизију. То нас је још више зближило.

Баш у то време дошло је до крупних промена у уредништву београдске *Народне одбране,* часописа који је годинама уређивао реакционар Владимир Вујић, који је безобзирно нападао Б. Поповића. Нови уредник Милорад (Миле) Павловић, књижевник сасвим другог менталитета и друге оријентације, желећи да часопису даде ново обележје, позвао ме је да прикажем – *Чланке и предавања.* Ја сам се његовом позиву радо одазвао, он је мој приказ

одмах објавио и ја сам тај број, са мојим пропратним писмом, послао Б. Поповићу. У свом писму од 11. X 1932. он ми је одговорио:

„Срдачна хвала на послатом броју *Народне одбране* и на вашем чланку о мојим *Чланцима и предавањима*. Мени је нарочито драго кад моји ђаци налазе да су се користили мојом усменом речју; кад су то моји најбољи ђаци, мени је то у толико драже. Остављам хвалу (упућене мом раду) на страну; главно је да оно што ја налазим да је у науци и књижевности истина, буде примљено и раширено. Томе ће и ваш чланчић помоћи. Поред тога, имате право кад кажете да је лепа ирониј случаја, да хвала изиђе на истом месту на коме је покуда, од стране доиста врло рђавих и неспособних људи, била тако обилато и са жестином сипана".

У истом писму Б. Поповић се осврнуо и на моју сугестију, која није била само моја, него истовремено свих његових ученика и поштовалаца:

„Што се тиче *Теорије књижевности,* ја непрестано мислим на њу; али је то, под данашњим приликама, тако замашан посао, али савладљив!"

На Нову годину 1933. ступио је на дужност новоизабрани секретар Матице српске и уредник њених едиција Никола Милутиновић. Ја сам у то време боравио у Новом Саду прикупљајући изворну грађу и проучавајући литературу за моју докторску дисертацију. Осим тога, помагао сам и у уређивању *Летописа,* чији сам сарадник био још од 1926. Међу првима нова редакција позвала је на сарадњу Б. Поповића. У писму од 26. I 1933. он је моме оцу одговорио између осталога:

„Болестан сам још од новембра месеца, и то од срца, од кога сам и раније мало патио, а које је, нарочито после једне грипе, сад прилично попустило. По савету лекара потребан ми је „потпун телесни и душевни и умни мир, одлазак из Београда, и специфично лечење". Место тога, ја сам примио да напишем два дуга чланка, у ово време боловања, и у ово доба године кад и иначе имам највише посла, и у школи, и у Академији, и с кореспонденцијом.

Извините ме што вам о томе говорим; то је било само с тога да се извиним што вам нисам досад писао и што сам са чланком задоцнио. И ради вас и ради себе рећи ћу вам кратко оно што је за вас најважније.

Чланак о Гетеу штампа се од неколико дана, за *Страни преглед.* Чланак *Злоупотребљени Афоризам* узео сам поново у посао. Оба су била тешке и заметне ствари. Под данашњим условима, не могу вам рећи тачно кад ће бити овај последњи чланак готов. За фебруарску свеску сумњам да ћу стићи; врло жалим што је тако, али мораће остати за мартовску. У сваком случају, не само ради тога да искупим своје обећање, но и с тога што знам да не бих могао мирно поћи на одмор и лечење док чланак не свршим, похитаћу што боље могу".

У писму од 24. II 1932. Б. Поповић ми јавља, између осталога, да ће ускоро испунити своје обећање:

„Оглед *Злоупотребљени Афоризам* завршио сам, и он се налази код дактилографа. Обећао ми је за понедељак (27-ог). Чим га добијем, послаћу га *Летопису.* Он је дуг, и може изнети до два штампана табака. Да ли ће то вашем г. оцу бити угодно, не знам; али ја сам хтео да *Летопису* дам нешто озбиљно, и зато нисам послао какав краћи чланак, који би значио само моје „присуство" у *Летопису.*

Оглед о *Злоупотребљеном Афоризму* дуг је као и оглед *Гете, по његовим изрекама,* који је већ штампан, и који ће у *Страном прегледу* вероватно ускоро изићи. Та два огледа су у логичној вези један с другим, и ако као потпуно

самосталне јединице: читање једног не претпоставља читање другог. Ја бих вам био захвалан кад бисте ме известили кад, у ком броју, мислите донети оглед који вам шаљем; волео бих кад би оба огледа могла изићи без дугог размака између једног и другог; разуме се, ако је могуће".

На писмо Б. Поповића одговорили смо одмах, и то посебно уредништво *Летописа,* и посебно ја. Обећали смо му да ћемо обратити највећу пажњу на коректуру и ревизију. Шаљући рукопис уредништву, он ми је писао између осталога:

23, Бана Јелачића улица,
7. март, 1933.

Драги госп. Милутиновићу,

Јуче сам вам послао обећани чланак. Није био истипкан на време, а морао сам га целог поново прегледати, испунити цитатима латиницом, поправити, и нешто мало допунити. Зато сам одоцнио са пошиљањем. Надам се да није сувише касно дошао.

Што се тиче коректуре, хвала вам што ћете је се ви примити. Та коректура је, са нашим обичним слагачима, један баук за мене. Овога пута има једна тешкоћа више. По природи чланка, са многим цитатима афоризама има много интерпункционих знакова, нарочито (...) и (–) тачкица и паузâ; то треба да је сложено тачно као у истипканом рукопису. Машина за писање штампа паузе сувише кратке, (–) место (—); слагачу треба на те паузе обратити пажњу. Тако су и „тачке и запете" (;), и наводнице често нејасно штампане. Међутим, интерпункција, и уопште типографски знаци исто су тако један део текста као и речи. (Ја сам баш ту скоро имао један леп пример за то. Читајући *Сумрак на Неретви* Јована Радуловића, опазио сам да су понеки недостаци у начину причања – неочекивани скокови – могли бити лако исправљени испуштањем једног реда између неких „параграфа").

У мом чланку, лист 25 биће најтежи за слагање. – Реч „Абзац" мислим да ће слагач разумети као нову „алинеју" („с почетка"). (Да ли би било могуће да ми пошаљете другу коректуру? Тек зато да видим да се нека крупнија погрешка није увукла?)."

Иако није било уобичајено да се сарадницима *Летописа* изван Новог Сада шаљу коректуре, овога пута учињен је изузетак, и послана је Б. Поповићу друга коректура његовог чланка са молбом да је одмах прегледа, исправи и врати. Враћајући обављену коректуру, он се захвалио уреднику *Летописа* овим срдачним писмом:

23, улица Бана Јелачића
16. март, 1933.

Многопоштовани господине,

Хвала вам много на љубазности с којом сте ми послали коректуру. Ја знам да је то уредницима незгодно, нарочито кад сарадник није у истом месту. Али природа мога чланка (са многим афоризмима, на нашем и страним језицима, и са разним типографским знацима) извињава моју молбу да ми се коректура пошље бар једном на преглед.

Сложено је у сваком погледу одлично; и ја сам заиста имао да исправим само неколико пропуштених ситница. Најважније су исправке на она два места где „трима звездицама", односно једном подужом „цртом", издвајам одсеке текста. Артикулација садржаја тражи те преломе. С „испуштеним једним редом" оно што је „надређено" и „подређено" било би свуда само „приређено", свуда „равноправ-

но", ситнији одсеци наравно с крупнијима. (И у Марковићевом чланку о Монтењу и Шекспиру имају „три звездице").

Исто је тако мој обичај да следећи параграф (кад је навод) уведем на крају претходног параграфа знаком (: –). Пауза у том случају припада првом параграфу, не другим. Ја мислим да против тога нећете имати ништа.

Остаје ми још да вам захвалим на старању око овог мог дугог рукописа, и радоваћу се ако га у свему одобравате.

Моја вас браћа нарочито поздрављају, као и Г. Косту, а од мене вас молим да примите изразе најодличнијег уважења и све добре жеље за напредак *Летописа*.

Богдан Поповић.

Штампарија Јовановић и Богданов, у којој се годинама штампао *Летопис*, на нашу молбу посебно се трудила да сепарат студије Б. Поповића буде и технички одлично опремљен. Он ми се захвалио овим срдачним писмом:

23, улица Бана Јелачића,
1 април, 1933.

Драги госп. Милутиновићу,

Захваљујем на послатим засебним отисцима *Злоупотребљеног Афоризма*, на њиховој лепој опреми, штампи и хартији. Штампарска грешка коју поминьете ситница је; ја се бојим оних погрешака које читалац не може сам да исправи или које чак и не опази као погрешке; те изврћу смисао.

Ја не мислим да треба трудити Дра Тривунца да реферише о чланку *Гете, по његовим изрекама*, као што не мислим ни то да треба реферисати о чланку који је изишао у *Летопису*. То су, на крају крајева, само чланци објављени у једном часопису, о којима се може говорити само при регистровању или оцени целога броја часописа у коме су изишли; што су засебно одштампани, то је, као што се у филозофији каже, само „accidens", једна „случајност", која не мења карактер тих чланака. Ја ћу бити задовољан ако који читалац, читајући *Летопис* и *Страни Преглед*, нађе у мом чланку – прими је, и задржи је – по коју здраву мисао. – То је потреба данашњега времена, јер је свет данас много луд, широм целе земљине кугле.

Надам се да ствари у Матици иду све боље и боље, сад кад је и *Летопис* дошао у добре руке.

О Ускрсу је могуће да ћу, на једно недељу дана, навратити у Нови Сад, да мало променим, ради одмора, свакидашњу средину и свакидашњи „Schlendrian".

С много поздрава г. оцу, Г. Врховцу, и вама,

ваш *Б. Поповић.*

Поповићева студија *Злоупотребљени „Афоризам"* објављена је на уводном месту априлске свеске *Летописа* (1933). Сам аутор назива овај свој рад само огледом, иако он представља праву књижевну студију са исцрпним критичким анализама и цитирањем употребљених извора и литературе. У овој студији Б. Поповић је изложио између осталога, и своје неповољно мишљење о нашој „модернистичкој" књижевности после Првог светског рата:

„Често се чује из редова „Модерне", да између предратне и поратне књижевности има читава „провалија". Ако тај израз значи оно што треба да значи, наиме „огромну разлику" која постоји између раније књижевности и такозване „поратне" (мислим на онај део њен који не наставља развој, но је с њим у супротности), онда је то тврђење „модерних" тачно; и та разлика долази баш од обртања

вредности и губитка свих највиших врлина раније књижевности. Иначе та метафора о „провалији" између предратне и поратне књижевности сасвим је нетачна. „Провалија" постоји само између предратне књижевности и оне која ће тек доћи; а „поратна" књижевност је на дну „провалије".

Сам Б. Поповић је у свом рукопису подвукао речи које треба да буду сложене курсивом, наслућујући – у својој визији будућности – долазак једне нове књижевне генерације са напреднијим схватањима и далекосежнијим хоризонтима.

На наш позив да посети Матицу и нас у Новом Саду, Б. Поповић је одговорио 12. VII 1933, у писму мени упућеном, у коме вели између осталога:

„Тек сад сам посвршавао нагомилане послове на крају ове школске године и тек сада – месец и по дана доцније но што сам намеравао – могу поћи на пут. Пре но што пођем на одмор, желео бих навратити на који дан у Нови Сад – ако сте ви и ваш господин отац још у граду. Ако не бисте тамо били, ја бих онда своју посету Новом Саду одложио до јесени. Молим вас, дакле, да ме љубазно известите, да ли ћете концем ове недеље још бити тамо? Само се по себи разуме – и то сасвим нарочито подвлачим – да би ми било врло непријатно ако бисте ви због мене одложили ма и 24 сата своје путовање на одмор. Само у том случају ако ви остајете још који дан у Новом Саду, без обзира на ово моје писмо, ја сам спреман доћи тамо. Ништа ми није лакше но одложити мој долазак за доцније. Пишем вама ово, зато што не желим да узнемиравам за одговор господина оца вашег, који је и иначе имао и сувише посла у последње време."

Одмах сам одговорио Б. Поповићу да ћемо обојица бити у Новом Саду и да се радујемо његовом доласку. Том приликом он се ближе упознао са Матичиним радом и да њеним проблемима.

У цитираном писму Б. Поповић ми се истовремено захвалио што сам га у *Летопису* (у свесци за јуни 1933) узео у одбрану од „критике" Илије Петровића у часопису *Живот и рад* (у свесци од 15. V 1933):

„Ја његов чланак нисам прочитао, али сам из *Летописа* довољно видео какав је. И кад помислим да сам ја тога човека обвезао у два маха кад ми је он потпуно непознат дошао! Али, ми му обојица чинимо сувише части!"

Приликом првог сусрета Б. Поповић ми је објаснио да му је И. Петровић донео рукопис своје дисертације *Лорд Бајрон код Југословена*, да ју је он прочитао и ставио своје критичке примедбе, али да кандидат по њима није поступио, него је књигу објавио с предговором у коме је свога одбаченог ментора – изгрдио!

II

Матица српска обележила је свечаном седницом свога Књижевног савета – под председништвом Радивоја Врховца – 70-годишњицу живота Богдана Поповића. Седница је одржана у Матичиној свечаној дворани 8. I 1934. Слављеник због болести лично није могао присуствовати, али је на седници прочитана и његова посланица, у којој је између осталога одао ово значајно признање Новом Саду и Матици српској:

„Допуштено ми је, међутим, рећи да ми је данашњи дан драг; нарочито због тога што ми пружа прилику да кажем своје врло давнашње симпатије и поштовање према вашем граду и Матици Српској; или – боље – да будем тумач осећања сваког просвећеног Србина који се сети заслуга и вашега града и Матице Српске за напредак, васпитање и просвету српског народа. Нови Сад, не само као један од најнапреднијих градова у нашој држави, не само као „српска Атина", но и по личној култури својих становника, – културе друштвеној и човечанској, – увек је високо стајао, и стоји, међу градовима нашега народа. Што се Матице Српске тиче, ја мислим да је свакоме познато да њена историја за ових последњих сто година чини велики део просветне историје српскога народа. Савлађујући велике тешкоће, са сваковрсним пожртвовањем својих оснивача и чланова, с истрајношћу која није ни у тешким часовима попустила, Матица Српска је бранила слободу свога народа, и примерно је одговарала задатку који је себи од првих дана поставила, наиме (како се онда писало): „распространењенију књижевства и просвештенију народа српског".

Истовремено са цитираном *Посланицим Матици Српској,* Б. Поповић је упутио Радивоју Врховцу ово писмо:

Београд, 2. I 1934.
Бана Јелачића 23.

Многопоштовани Господине Председниче,

С дубоком захвалношћу примио сам вест да је Матица Српска, с много благонаклоности, решила да једну од својих уобичајених седница „у част заслужних појединаца нашега народа на пољу књижевности, науке и јавног живота", приреди и поводим моје седамдесетогодишњице.

У редовима које прилажем покушао сам, поред израза захвалности, рећи у коме сам духу примио то благонаклоно решење Књижевног савета Матице Српске.

Ваш позив да лично присуствујем свечаној седници 8. јануара, Ваша је нова и велика љубазност, и ја веома жалим што тренутно стање мога здравља не допушта да се Вашим позивом користим.

С надом да ћете ми и Ви и Књижевни савет Матице Српске тај изостанак опростити, молим Вас, Господине Председниче, да изволите примити изразе мога дубоког поштовања.

Богдан Поповић

Он се посебним писмима (31. I 1934) захвалио истовремено не само Врховцу, него и моме оцу и мени на нашем заједничком залагању да његова прослава буде добро организована:

„Ја тек сада стижем да одговарам на писма и телеграме који су ми стигли о мом седамдесетом рођендану; онај мој назеб (као сваки назеб који на човека наиђе у почетку зиме) још траје, и трајаће све до топлијих дана; осим тога, нагомилани послови у ово доба године, нарочито у Академији (...) све то учинило је, на моју жалост и срамоту, да је моја преписка у превеликом закашњењу, – као што је и сама и сувише богата својим бројем. Моја једина нада је да ће моји пријатељски дописници задоцњење опростити.

У захваљивања се нећу упуштати, ни вама, ни Г. оцу, ни Г. Врховцу, јер томе скоро не би било краја; ви, у осталом, сви погађате моја осећања. Рећи ћу само да ме је највише дирнуло пријатељско осећање људи; и молим вас да ми верујете да сујета ту није играла улогу код мене, – никакву, ни једног тренутка".

Одговарајући на наш позив да нас посети, Б. Поповић ми је у свом писму од 19. V 1934. овако објаснио разлоге одлагања планиране посете:

„Хвала вам на вашем писму и на позиву да дођем у Нови Сад. Ја бих одавно навратио до вас да нисам био овако заузет којекаквим – баш којекаквим – пословима, који никакве везе немају са правим радом, и који су само трошење времена, са мога личног гледишта, јер су иначе корисни многим појединцима који су у данашње време у врло тешким приликама, – и можда понекој установи која их је запослила. Уморан сам „преко јего". Нисам знао да човек може бити тако уморан".

Када сам послао Б. Поповићу моју расправу *Јован Скерлић као књижевни и културни историчар* (сепарат из *Летописа*, 1934) он ми је 2. VIII 1934. писао:

„Хвала (и од стране моје браће) на расправи о Скерлићу. Стигао сам да је прочитам. Врло је добра ствар, темељно и с методом рађена, с неумитном жељом за истином, и добро писана. Волим што идете тим правцем. Та неумитна жеља за истином, то је, држим, највише особина научног радника. Идите и даље тим правцем, па ма и с извесном оштрином у изразу и интонацији. Најважније је: умети погодити и смети рећи истину. А није, боме, неважно ни умети је рећи јасно и лепо. Само тако напред!"

Узео сам слободу да се пожалим Б. Поповићу на моје проблеме, који никако да се помакну са мртве тачке. Између осталога, споменуо сам да су многе моје колеге, који су били слабији студенти, одавно постављени за супленте, и да некоји докторанти нису тако дуго чекали да их се позове на докторски испит. Б. Поповић је показао много разумевања за моје нерешене проблеме и јавио ми је 4. XII 1934, између осталога, и ове појединости:

„Одавно сам хтео да вам пишем, да вам јавим шта сам урадио поводом вашег докторског испита и вашег постављења; али ме је задржавало то што је неке ствари било незгодно саопштавати преко писма. Тај разлог постоји и сада. Добар део појединости је личне природе, и само би усмено било могуће све тачно рећи. Ја ћу вам, врло укратко, рећи оно што и колико овде може да се каже: за одлагање вашега постављења – поред „великог броја историчара" – помињу се политички разлози (...) Ово што вам саопштавам чуо сам са две разне стране".

Приликом првог сусрета Б. Поповић ми је саопштио да је лично разговарао са Мирком Балубџићем, начелником Одељења за средње школе Министарства просвете, који му је одговорио да нисам постављен зато, што сам као студент учествовао у демонстрацијама против – шестојануарске диктатуре!

Што се тиче одлагања мога докторског испита, Б. Поповић ми је саопштио да одлука комисије још није донесена због приговора проф. Станоја Станојевића да још „недостаје потребна историјска дистанца" да би се могло „објективно писати о Политу Десанчићу". У ствари, Политова политичка и списатељска активност трајала је само до 1914. Према томе, о њему се већ могло објективнѣо расправљати из – „историјске дистанце". На крају свога писма Б. Поповић ми даје овај пријатељски савет:

„Ја знам како је вама, и поимам и вашу нервозу и ваше нестрпљење – оправдано и једно и друго; али вам за овај тренутак ипак не остаје ништа друго до да се опет наоружате стрпљењем. „Оптимизам вазда и у пркос свему, и кад га

догађаји утерају у лаж!" Мудра и силна реч, која ми је често помогла, и која желим да и вама у овом тренутку помогне".

После пола године Б. Поповић ми је поново писао о истој теми. У свом писму од 7. V 1935. он је – на себи својствени начин – настојао да ми пружи наде да ће се моји проблеми на крају повољно решити:

„Жалим врло много што се ваше личне ствари не свршавају. Као што сам вам писао, ја сам разговарао са свима члановима ваше испитне комисије; сви су, осим једног, обећавали да ће се ствар свршити повољно и брзо. Овај „један", само, чинио је замерку, у смислу да је ваша теза више књижевна но историјска (...) О тој ствари, следујући примеру Њутоновом, „hypotheses non fingo". Али у ово лудо данашње време у коме живимо, отпор и код најпаметнијих и најбољих може доћи из незнаних извора, којих ни они сами нису свесни. Али ствар се мора добро свршити. Имајте на уму да у животу, после тзв. „црне серије", увек долази „црвена серија".

Онај „један" био је Станоје Станојевић, али ни он није имао ништа лично против мене, и написао је врло позитивну оцену о мојој студији о Омладинском покрету, у *Гласнику Историјског друштва у Новом Саду* (1936). Та оцена била је последњи Станојевићев текст, објављен непосредно пред његову смрт.

Поповићева предвиђања да после „црне серије" у животу увек долази „црвена серија" показала су се као тачна и у мом случају: исте године (1936) докторирао сам у Београду и постављен сам за суплента у Осијеку.

III

После повлачења Радивоја Врховца са председничког положаја дошло је до крупних промена у Матици српској. Тим поводом Б. Поповић ми је писао (18. IX 1935) између осталога:

„Заузет другим бригама, нисам могао пратити како се тамо, у Матици, ствари развијају. Ја само желим да за председника Матице дође човек коме ће Матица бити преча од његових чисто личних интереса, и човек који ће и у књижевности и у националном и политичком погледу имати здрава, поштена схватања, слободна од тренутних, више или мање раздражених, или помодних, или чим било наметнутих осећања. Време је данашње лудо (то сваки паметан човек види), и зато је тим већа опасност од погрешно изабраног човека и већа потреба за добрим, паметним, и снажним човеком од воље".

У идућем писму (26. IX 1935) Б. Поповић се поново враћа на прилике у Матици уочи избора новога председника:

„С великим интересом очекујем изборе у Матици. По мом дубоком уверењу, ваш отац би био најподеснији, најпоузданији и многоструко квалификовани председник Матице. Али у вашем писму ви га и не поменусте као могућег кандидата".

На ово писмо нисам ја одговорио Б. Поповићу, него мој отац, који му се захвалио на високом признању, али је одмах додао да нема таквих амбиција и да жели да остане на својој дотадашњој функцији све дотле док буде имао

подршку Матичине управе. Међутим, новоизабрани председник Васа Сајић био је незадовољан са дотадашњим начином уређивања *Летописа* и узео је редакцију у своје руке. Ја сам о овој промени обавестио Б. Поповића, који ми је 31. XII 1935. одговорио између осталога:

„Било би ми пријатно доћи на дан два у Нови Сад (...) Тада ћете ми причати како ствари иду код вас; извесно не иду добро, јер кад би ишле добро, Нови Сад би био једина тачка на нашој кугли где су ствари у реду".

Када сам првом приликом посетио Б. Поповића у Београду, повео се разговор о првом двоброју *Летописа* (за јануар–фебруар 1936) у новој редакцији Васе Стајића; он ми је изразио своје разочарење због објављивања чланка Светислава Стефановића *О расном питању као културном и националном проблему у Југославији*. Сећајући се Васе Стајића из младости, Б. Поповић се зачудио када је у Стајићевом *Летопису* угледао овакав реакционарни текст Свет. Стефановића!

Наша преписка није се прекидала ни када сам био суплент у Осијеку 1936–1937. У свом писму од 12. IV 1937. Б. Поповић ми је упутио овај пријатељски савет:

„Најзад, ево стигох да вам напишем две три речи, а надам се да ћу кроз десетак дана стићи у Нови Сад у Парк-хотел. Волео бих тамо наћи вас (о Ускрсу ће бити извесно могуће), и зато што би ми то било пријатно, и зато што увек има предмета за корисне разговоре. Хтео бих да чујем шта радите и како радите. Ви сте сада мало одвојени од свог главног посла, и можда незадовољни. Али, пре свега, и у незгодним приликама треба сачувати добро расположење. Постоји, поред спонтаног, и хотимично добро расположење, и ви га можете у себи створити.

Друго, време које вам остаје после школског рада, треба добро да употребите. О томе се у писму не може опширно говорити; за то треба разговор. Рећи ћу само да би добро било кад бисте смислили неки већи стручан рад, чисто научни, на „немачки" начин, који би се свидео вашим оцењивачима историчарима. Дошао сам до тога закључка после разних разговора са људима. Ствар ми изгледа потребна за вашу универзитетску каријеру".

Пошто Б. Поповић није могао да дође у Нови Сад за време ускршњег школског распуста, док сам ја био тамо, захвалио сам му се писмом на његовим пријатељским саветима и обавестио сам га да довршавам рукопис своје монографије о Светозару Милетићу, за коју сам прикупио грађу у новосадским и карловачким архивима и библиотекама. Монографија је објављена као посебно издање *Нове Европе* (Загреб 1939). Чим је књига изашла из штампе, послао сам укоричен примерак с посветом Б. Поповићу. Он ми се захвалио писмом (21. X 1939), у коме је рекао између осталога:

„Много хвала на вашем *Милетићу*. Прочитао сам га, и нашао, као што сам и очекивао, и у том раду ваше ауторске особине, – на првом месту: брижљиво сабирање потребне грађе, и логичност и течност излагања. И једно је и друго од највеће важности; а оба заједно обухватају и садржину и облик".

Смрт Богдановог брата Павла Поповића (4. VI 1939) болно је одјекнула у Матици српској, чији је он био дугогодишњи сарадник и почасни члан. На његовом погребу у Београду Матицу српску заступали смо Илија Мамузић и ја. У *Летопису* (књ. 352, 1939) топао некролог написао је Радивоје Врховац,

а на комеморативној седници у Новом Саду говорио је Павле Стевановић, чији је говор *Павле Поповић као научник* такође објављен у *Летопису* (књ. 353, 1939). На мом чланку захвалио ми се, у писму од 21. X 1939, Б. Поповић овим речима: „Хвала много на чланку у *Гласу Матице српске, Павле Поповић и Војводина,* и на оцени Павлова рада и на уводу о пореклу породице".

Приликом моје посете Б. Поповић ме је запитао да ли би Матица српска била евентуално вољна да изда *Мемоаре* Кларе Секулић, удове Јована Скерлића, у посебној књизи. Обећао сам да ћу о томе разговарати с мојим оцем, који ће њену понуду изнети пред Књижевни одбор, који одлучује о Матичиним издањима. Одговор Књижевног одбора о издавању такве посебне књиге – у тадашњим неповољним издавачким приликама – био је негативан, али је мој отац обавестио да би евентуално *Летопис* могао да објави неколико одломака из њених *Мемоара,* ако би суд Б. Поповића био „апсолутно позитиван". Он ми је 13. III 1940, одговорио између осталога:

„*Мемоари* Г-ђе Скерлић садрже један низ података о пок. Скерлићу, његовој породици, његовом начину живота, његовом карактеру, – измешано са често дугим рефлексијама самога писца *Мемоара* о разним књижевним и друштвено-политичким темама (...) Г-ђа Скерлић је образована, даровита жена и добро пише. Што се тиче тога да ли баш *Летопис* треба те *Мемоаре* да штампа, ја жалим што мој одговор на то питање не може бити – како ви прецизно кажете и тражите – „апсолутно позитиван". Реч је о *Мемоарима,* у којима има увек личних примеса, и који се лично оцењују. Мени, у осталом, Г-ђа Скерлић није говорила о *Летопису;* рекла ми је да мисли да их штампа као посебну књигу".

После оваквог одговора питање евентуалног објављивања одломака из Скерлићевих *Мемоара* у *Летопису* више се није постављало.

Након низа афирмативних оцена о мојим монографијама о Михаилу Политу-Десанчићу, Светозару Милетићу и Радивоју Врховцу, објављених у југословенским и страним часописима, узео сам слободу да запитам Б. Поповића за савет: да ли је дошло време да се јавим на један од расписаних конкурса за доцента? У свом одговору (29. III 1940) он ми је овако објаснио проблем:

„Подуже смо разговарали о вашој ствари; ја ћу вам овде саопштити само резултат наших разговора. Сложили смо се одмах у томе да је ваше место на Универзитету (...) Мишљење Г. Ђоровића је – а и ја сам се с њим сложио кад сам чуо све његове разлоге – да би најбоље, најсигурније било кад бисте се ви за сада примили избора на Скопском факултету. После би ствари ишле лакше, и у не дугом времену дошао би погоднији тренутак за прелазак у Београд, Ја стојим на овом гледишту: да је главно да што пре почнете универзитетску каријеру".

Ја сам се дуго колебао. С једне стране, увиђао сам да су моји професори у праву. Међутим, с друге стране, моји родитељи су се бојали да би се могла поновити судбина Тихомира Остојића, који је неколико година раније напустио Нови Сад, отишао за професора Филозофског факултета у Скопљу, тамо се разболео од маларије и умро у најбољим годинама живота. То је био главни разлог што нисам конкурисао за Скопље.

На мене је учинио дубок утисак један од последњих текстова Б. Поповића, објављен годину дана пред почетак Другог светског рата под карактеристичним насловом *Три особине енглеског народа.* Текст се појавио прво у *Српском књижевном гласнику* (16. IV 1940), а затим као *Предговор* књизи

Душана Стојановића *О културним везама Енглеза и Југословена* (издање библиотеке *Луча*, Београд 1940). У том тексту Б. Поповић је овако анализирао и коментарисао „три политичко-моралне особине националног карактера Енглеза, оне које су Енглезе подигле на висину на којој су данас, и који ће енглески народ одржати на тој висини докле год се и оне буду у њему одржале:

„Прва је њихова велика љубав према слободи. Без љубави према слободи нема развоја људске индивидуалности, нема иницијативе, нема осећања људског достојанства, нема оригиналности у мишљењу; што значи да нема ни виших моралних, ни виших интелектуалних особина. Од самог почетка XIII века, енглески народ осваја против својих управљача права која су други народи добили тек много доцније; и шире их све дотле док народ, претстављен у Парламенту, није доиста постао свемоћан (...)

На другом месту треба поменути патриотизам Британаца, који се огледа не само у њиховој готовости да у часу велике опасности жртвује и своје животе за отаџбину, – и нарочито у њиховој свести да увек чине заједницу, тесно и чврсто повезану заједницу, у којој је сваки појединац саставни, нераздвојни део целине, у служби целине, на корист целине (...) Отуда политичка неслагања Британаца, када се десе, трају само у међусобним односима, а престају чим је у питању интерес целине.

На трећем месту је, у тој органској заједници, и признавање једнаких права сваком члану заједнице, И онај који није на власти, сваки приватни појединац, има права да са свога положаја каже своју реч и да критикује у штампи или на збору оно што му изгледа за критиковање у раду свих одговорних чинилаца у управи земље (...) На тај начин, признајући право критике, Енглези дају одушке сваком незадовољству, и уводе у сарадњу на општем добру цео народ; и то је једна од значајних и најкориснијих врлина националног карактера њиховог".

Потребно је нагласити да је овај текст Б. Поповића објављен 16. IV 1940, у доба профашистичке владе Милана Стојадиновића, када је *Српски књижевни гласник* био на ударцу режимске штампе, која га је често и безобзирно нападала. Неколико опозиционих листова прештампало је овај чланак, у целини или у изводу, а Б. Поповић добио је велики број честитака. Захваљујући ми на честитци, он ми је писао 4. V 1940, између осталога:

„И мило ми је што сте мој *Предговор* књизи Дра Д. Стојановића разумели као напис једног искреног демократе. Ја сам то увек био, – на средини између деснице и левице. Десница и левица су крајности, а крајности имају у себи свакад свега један део истине: и што је крајност изразитија, то је тај део истине све ужи, а део заблуде све већи; – док средина садржи у себи све и само оно што је истина, рачунајући ту и онај део истине који се налази на десници и левици. „Tu medio veritas".

Када је, у мају 1940, расписан конкурс за једног наставника за новоосновану катедру за културну историју југословенских народа на Филозофском факултрту у Београду, ја сам се – после дужег колебања – јавио за доцента. За рецензента радова пријављених кандидата био је одређен проф. Павле Стевановић. О томе сам обавестио Б. Поподића и замолио за његову драгоцену подршку. Он ми је у писму од 2. VI 1940. одговорио између осталога:

„Примио сам ваше писмо и разговараћу са Г. Павлом Стевановићем (...) Наиме, мени је том приликом кратко казано „да је стечај и расписан ради Јорја

Тадића" (...) У вашем писму, аргумент са Војводином је национално врло јак, и ја ћу га саопштити Г. Стевановићу. Рећи ћу му да није право Војводини стално остављати – по народној песми – „царство небеско", док Западна Југославија осваја у смакнутим колонама „царство земаљско".

У истом овом писму Б. Поповић је покушао да ме саветује овим аргументима:

„Вама бих рекао: будите мирни и истрајни. Ја вам никад нисам причао какве сам ја среће био кад сам, вративши се из Париза, покушао да дођем на Велику школу. Био сам ту двапут одбијен (и ако нисам имао противкандидата), и нису затим хтели да ми даду ни место за наставника у гимназији; и да ми пок. Јован Ђорђевић – тада министар просвете – није дао један посао, ја бих имао да живим од приватних кондиција. У животу има тако – као на рулету – црних и црвених серија; сваком после једне долази друга".

Поводом смрти Богдановог брата Димитрија Поповића, некадашњег посланика краљевине Србије у Бечу и Петрограду, аутор значајних студија из дипломатске историје и сарадника *Летописа*, Б. Поповић ми је 29. IX 1940. писао између осталога:

„Могу ле вас замолити да у моје име изразите Матици Српској и њеном председнику Г. Мочу моју најдубљу захвалност на телеграмима саучешћа, и на одлуци да пошљу свога нарочитог изасланика на погреб мога пок. брата Димитрија. Вама лично – искрено, топло хвала што сте узели на себе труд око доласка у Београд".

Осим тога, ја сам у *Летопису* (двоброј за новембар–децембар 1940) објавио и посебан некролог о Димитрију Поповићу, у коме сам, између осталога, споменуо и његове одличне студије из дипломатске историје *Извољски и Ерентал* (1927) и *Борба за народно уједињење 1908–1914* (1935). Тим поводом Б. Поповић ми је писао (18. II 1941) између осталога:

„Иако сам врло уморан – нешто као последица рђавог здравља, нешто због многих обавеза које ме у ово доба године обично оптерете, уз преобилну кореспонденцију, – не могу да пропустим а да Вам усрдно не захвалим на веома лепом и топлом некрологу моме покојном брату Димитрију. Он је, сиромах, био искрено скроман човек, и тешко је подносио хвалу, али Ваш напис, да га је могао прочитати, био би му несумњиво драг".

Кад сам Б. Поповићу послао моју студију *Историјски развој српске књижевне критике* (сепарат из *Годишњака Матице српске*) он ми је, у свом писму од 29. XI 1940, одао ово признање:

„На ваше писмо (са студијом) радо бих, да могу, одговорио опширније; овако, морам само са две три речи казати утисак који сам добио читајући вашу студију: – широка грађа целог историјског развоја наше књижевне критике савесно је покупљена и проучена: – сваки критичар је зналачки оцењен и штедро похваљен, и преко својих заслуга покојипут, – појава, у данашње време, колико симпатична, толико и изузетна; – најзад, стил студије је сјајно течан и коректан логички, –

особина једна коју сам већ навикао наћи у сваком вашем напису. Волим још што подвлачите слободоумност слободоумних критичара; данас је то потребније но икада. Све у свему одличан рад. Једино држим да бисте могли ублажити оштру оцену Недића".

Приликом нашег првог сусрета захвалио сам се Б. Поповићу на овој његовој оцени моје студије, али се нисам могао сложити са његовим саветом да ублажим свој суд о Љубомиру Недићу. Нова истраживања нису потврдила Недићеве негативне оцене о Змају и Лази Костићу, ни његове позитивне оцене о – Јовану Илићу, Милораду Шапчанину и Стевану Владиславу Каћанском! Време је демантовало Недићеве судове.

Поповићев пријатељски савет да наставим и проширим проучавање историјског развоја српске књижевне критике нисам могао да прихватим. Ту тему обрадио је, доцније, са великим успехом проф. Драгиша Живковић у својој одличној монографији *Почеци српске књижевне критике* (1957), која је испунила давнашњу празнину у нашој историјској литератури.

У току другог светског рата, као избеглица, био сам професор гимназије у Београду, па сам често посећивао Б. Поповића у његовој кући у Професорској колонији. Ти сусрети, у оним тешким временима, још више су нас зближили. Пред крај рата моји родитељи јавили су се Б. Поповићу срдачним писмима, која су га много обрадовала, па ми је дао да их прочитам. Он им је одговорио, посебно оцу и посебно мајци, у ближе недатираним писмима, почетком јануара 1944. Писмо моме оцу у целини гласи:

Јануар 1944.

Многопоштовани и драги г. Милутиновићу,

Троструко писмо које сам из Вашег дома примио причинило ми је велику и праву радост. У данашњим приликама, тако тешким, тако мучним у сваком погледу, пријатељство људи које смо научили ценити и волети драгоцена је ствар.

Време у које живимо данас у толико је теже у колико се у лично осећање животних тегоба меша и патриотско осећање бола услед тешке судбине напаћеног народа нашег. Али ће и то проћи, јер све пролази, и Матица Српска дочекаће – надам се, као и Ви, скоро – доба кад ће моћи наставити свој благотворни рад на подизању једног срећнијег и бољег нараштаја. Што дуже живим и мислим, све ми је јасније да је васпитање „conditio sine qua", више још: „алфа и омега" сваког напретка, народног исто као и индивидуалног. Матица Српска је позвана да узме свој знатни удео у тој задаћи. Што се мене тиче, – „Ја имадем осамдесет лета...

Ја сам више у царству духовах..."

Али мој интерес, мој активни интерес за Матицу Српску и за *Летопис* остао је и поред тога несмањен.

Молим Вас да примите изразе мојих најодличнијих осећања и искрене жеље и поздраве од

Вашег *Богдана Поповића.*

Писмо, написано истог дана мојој мајци, завршавало се овим срдачним речима:

„Ваљда ће моја даља судбина бити толико милостива и допустити ми да још једном, као пре, весело и расположено, одшетам Вашим булеваром до Вашега

стана, који у машти видим живо, као да сам сад у њему, и да Вам том приликом и усмено кажем сву захвалност коју Вам дугујем и коју сам више пута рекао Г. Кости, мом верном младом пријатељу".

Б. Поповићу није било суђено да још једанпут дође у Нови Сад: доживео је ослобођење Београда, али је на улици несрећно пао и умро у болници 7. XI 1944.

Моја студија *Развојни пут Богдана Поповића*, на којој сам дуго радио, објављена је у сарајевском часопису *Израз* (двоброј 11–12, 1984).

ПРЕПИСКА ИЗМЕЂУ ВАТРОСЛАВА ЈАГИЋА И ЈОВАНА МАКСИМОВИЋА

Душан Иванић

Објављивање епистоларног насљеђа, поготово кад улази у тако знамените збирке као што је преписка Ватрослава Јагића, стална је обавеза националне филологије. Не само да је Јагићева преписка по обиму, интензитету и значају готово без премца у славистици, што одговара гласу научника који је био универзални слависта и носилац најшире дјелатности на овом пољу, него што је он, кад је ријеч о српској филологији, већ од првих година своје научне дјелатности ушао у живе и трајне везе са српским научницима и књижевницима. У преписци с њим су били, помињући само најистакнутије, Даничић, Стојан Новаковић, И. Руварац, Лаза Лазаревић, Лаза Костић, Светислав Вуловић, Тихомир Остојић, Љубомир Стојановић, Павле Поповић, Јован Цвијић, Владимир Ћоровић, Симо Тројановић, Станоје Станојевић, Александар Белић, Радован Кошутић. Од свега тога објављен је тек један дио, најчешће без другог учесника.[1] Као да се из односа према томе дијелу оцртава не баш срећна судбина укупне Јагићеве кореспонденције и његовог научног насљеђа у цјелини. Издавачки замах из ранијих деценија некако је спласнуо, ни приближно доведен до природног завршетка, до објављивања и обједињавања свега што је приступачно.[2] Промијенила су се, наравно, и славистичка интересовања, укључили се нови научни хоризонти, и словенске идеје и словенске државе и нације ушле у велика искушења и кризе, поготово идеја југословенства и српско-хрватског духовног јединства и братства. Визионари слоге и зближавања међу људима и народима као да су почели застарјевати. Али треба рачунати да су таква времена пролазна и да, без обзира на све промјене, Јагић остаје личност којој ће се славистика и њени национални огранци враћати као свом трајном добру.

---

[1] Обиман је попис објављених писама В. Јагића или писама која су упућена њему. Поменућемо овдје из круга српских кореспондената Стојана Новаковића у Јагићевом издању *(Стојан Новаковић по преписци са мном од г. 1867 до 1891,* Годишњица Николе Чупића, XXXV, 1923, 256–312), Лазе Лазаревића у редакцији Владана Недића *(Писма Лазе Лазаревића Ватрославу Јагићу,* ПКЈИФ, 34, 1968/1–2, 116–135), Светислава Вуловића у редакцији Радмила Димитријевића *(Писма Светислава Вуловића Ватрославу Јагићу,* Зборник историје књижевности САНУ, I, 1960, 131–161), писаца из Војводине у редакцији Марије Клеут *(Писма Ватрослава Јагића личностима из Војводине,* Зборник МСКЈ, XXII, 1974, 3, 527–535; те Т. Остојићу (Зборник МСКЈ, XXII, 1974, 1, 149–168). Из већег броја писама има извода и у Јагићевим успоменама, *Спомени мојега живота, I, II,* Бгд, 1930, 1934. Узгред, преписку са Јованом Максимовићем Јагић не помиње у овом свом дјелу.

[2] *Korespondencija Vatroslava Jagića. Knjiga 1.* Zagreb, 1953; *Knjiga 2: Pisma iz Rusije.* Zagreb, 1970; *Knjiga 3: Pisma iz Rusije.* Zagreb, 1983. – *Письма И. В. Јагича к руским ученым 1865–1886.* Издание подготовили Г. П. Блок и Т. Лысенко. Под редакцией академика В. В. Виноградова и Г. Т. Блока. Москва – Ленинград, 1963.

У Јагићевој преписци са српским научницима и књижевницима сигурно је измијењено преко хиљаду писама,[3] па се може узети да је четрдесет писама и дописница, колико су их међусобно измијенили Јован Максимовић[4] и Ватрослав Јагић, ипак значајан корпус. Нашавши се у горњомилано-

---

[3] Уп., *Register der Korrespondenz von Vatroslav Jagić im Besitz der Universitätsbibliothek in Zagreb.* Wiener slavistisches Jahrbuch. VIII, 1960, стр. 75–111.

[4] Јован Максимовић се родио у породици сиромашног опанчара у Руми, 1864. године (такође у породици опанчара у истом граду, двије године касније, рођен је Радован Кошутић, који ће се Максимовићу чешће наћи на путу), гдје је завршио основну школу, а као благодејанац (стипендиста) наставио школовање у сремскокарловачкој и новосадској гимназији. У то вријеме су и једни и други гимназијалци имали своје дружине и своје рукописне листове, које су попуњавали оригиналним или преведеним радовима. У тим листовима вјежбаће се будући уредници, културни радници, научници, преводиоци, писци, попут Тихомира Остојића, Радована Кошутића, Јована Максимовића, Николе Манојловића – Рајка, сви с краја 19. вијека и почетка 20. вијека. Под псеудонимом „Браца" Јован Максимовић је већ од 1882. сарадник Змајева *Невена* – великом пјеснику остаће близак цијелог живота, остављајући о томе дружењу аутобиографски спис *Моји спомени о Змај-Јовану* (ЛМС, 325, 1930, 62–97), гдје ће цитирати дијелове Змајевих писама, а поменуће и своју преписку са Јагићем. По препоруци Ј. Ј. Змаја Максимовић добија стипендију за пештански универзитет, гдје студира славистику и њемачку књижевност двије године, а онда одлази у Беч, на славистику, код професора Ватрослава Јагића, који се тамо вратио из Петрограда. Притиснут материјалним тешкоћама, без положеног професорског испита, Максимовић прихвата понуду да оде као предавач у гимназију у Горњем Милановцу, одакле почиње и његова преписка са Јагићем. Он је, међутим, већ до тада имао извјесну књижевну репутацију: објавио је три књиге прича за дјецу *(Полаженик,* 1884; *Челица, Невенче,* 1888), а објавио је и преводе с руског (Достојевски). Незадовољан условима за научни и преводилачки рад и настојећи добити повољније мјесто, Максимовић се једно вријеме одаје прикупљању епских народних пјесама. Један дио те грађе објавиће знатно касније, изгледа 1926, и засебној збирци *(Златиборска вила: Српске народне песме <...> Записао их од Златиборских и Рудничких Гуслара (1890–1891),* а други дио ће се наћи у Архиву САНУ, послије Максимовићеве смрти. Пошто је 1891. године положио професорски испит (с тезом о Тургењеву, која ће бити објављена у *Летопису Матице српске,* књ. 178–180), наставио је службовање по гимназијама (Зајечар, Шабац, Чачак, Крагујевац), једно вријеме радећи и као инспектор (1900–1902), односно школски надзорник. Школску 1903/4. провео је у Русији, а до 1905. године је код В. Јагића одбранио докторску дисертацију, „Улога Пушкинова при стварању руског реализма". Можда су Јагићеве препоруке Стојану Новаковићу и Љуби Стојановићу, и његово увјерење да Максимовић „познаје новију руску литературу као мало тко у Србији", одлучно утицале да добије мјесто у Трећој мушкој гимназији у Београду. Покушај да постане доцент за руски језик и књижевност на Београдском универзитету сломио се о крајње негативан реферат Радована Кошутића, 18. априла 1907. године. Максимовићу нису помогла ни позитивна мишљења Јована Скерлића и Богдана Поповића (уп., Владета Р. Кошутић: *Кошутићева оцена преводилачког рада Јована Максимовића.* Зборник са славистику, 1973, 4, 119–135). Пензионисан 1912. године, 1919. Максимовић је постављен за инспектора Министарства социјалне политике, па преведен за наставника у Трећу мушку гимназију, одакле је поново пензионисан (1921). Даље се посветио превођењу и подучавању језика. Умро је у Београду, 1953. године.

Не улазећи овдје у опширнију информацију, ваљало би само додати да библиографски извори упућују на Максимовића као преводиоца великог броја дјела са руског, и то прворазредних писаца (Достојевског, Толстоја, Чехова, Тургењева, Шчедрина, Гоголја, Горког, Гаршина, Љермонтова, Тјутчева), такође на његове студије о неким од ових писаца у тада најугледнијим српским часописима, *Српском књижевном гласнику, Летопису, Бранковом колу, Босанској вили.* Томе треба додати његова сјећања на Змаја и на сусрет са Толстојем. Максимовићев рад је у своје вријеме имао жив одјек и код нас и на страни. Наша русистичка истраживања потврђују да су му и преводи, без обзира на одређене мањкавости, нов корак и нова фаза у развоју умијећа превођења са руског (уп. студије Милосава Бабовића, Миодрага Сибиновића, Зорана Божовића). На особиту пажњу и признање наилази Максимовићев однос према Толстоју (И. Порочкина: *Јован Максимович – переводчик Л. Н. Толстого. Художественные связи народов Росии и Югославии от XVII–XX веков.* Москва, 1987, 71–87). У књижевне заслуге овог преводиоца убраја се његов *Песнички зборник,* вид антологије српског, хрватског и страног (посебно руског и њемачког) пјесништва, уз које је начињен и теоријски преглед пјесничких врста (Мостар, 1902, по подацима из преписке, а не 1900, како стоји на насловном листу). У Максимовићевој заоставштини која се чува у САНУ, у Рукописном одељењу Матице српске и у породичном власништву, изгледа да би се требало посебно задржати на обимним биљешкама о Змају (Рукописно одељење Матице српске).

вачкој гимназији, бивши Јагићев студент улази у преписку са својим професором, вођен врло разноликим настојањима, а окружен сасвим неповољним околностима да та настојања оствари. Жеља му је да се бави научним и преводилачким радом, да добије мјесто у Београду или барем у Крагујевцу, да изучи историју нове српске поезије или да одреди компаративни статус српске књижевности, да положи професорски испит и, евентуално, доспије на Велику школу, или да барем осигура стипендију за Русију. Уза све то Максимовић стиже да записује од мјесних гуслара народне пјесме и да одмах, неопрезно, упада у схеме митолошких теорија.

У цјелини гледано, преписка између Јагића и Максимовића има тематско-формалне особине типичне за комуникацију између професора-ментора, искусног стручњака, и студента, младог професора који се покушава афирмисати у одређеним областима рада. С једне стране знаци поштовања и уважавања, молбе за подршку у виду препорука и савјета, провјера идеја, а с друге стране охрабрења, пружање подршке и пажње у раду, умјерена критика или савјет, помоћ у истраживањима. Као уредник *Архива* Јагић је у Максимовићу видио и могућег сарадника, а нека је писма уздизао на ранг прилога о стању народне поезије у једном крају Србије. Из тих се писама види да је Јагић био душа славистике у Бечу, а његова кућа центар окупљања слависта из свих земаља. Његујући изузетан однос према својим студентима и младим колегама, оставио је примјер шта прави професор може значити за нове сљедбенике и привржене своје струке. Занимљиво је видјети и како је Јагић организовао своја велика научна истраживања, велике пројекте, на какве је тешкоће наилазио – матрице наших менталитета и наших навика, колективних и индивидуалних, у много чему остале су непромијењене.

Личност и идеје Јована Максимовића испољавају се, с обзиром на исповједни карактер неких писама, још непосредније: плиме одушевљења и разочараности, склоност неумјереној критичности и према себи и према другима, одбацивање устаљених вриједности и ауторитета, неријетко уз мањкаву аргументацију и уз слабо профилирање теза (рачунајући при томе да су околности за провјеру и аргументе биле крајње неповољне). Све то даје извјесну динамику његовим писмима, али их укључује и у ред докумената о нарастању нове осјећајности и нових вредновања књижевне прошлости, у претходнице промишљања која ће се усталити и једним дијелом озваничити у епоси српске модерне: компаративни приступ периодизацији српске књижевности и вриједности српских писаца као и скептичан однос према Вуковој борби за правопис и вуковској традицији у књижевности потврдиће се у одређеном степену у радовима Јована Скерлића и Богдана Поповића, да поменемо само најистакнутије примјере. И изричито залагање за начело умјетности ради умјетности, у писмима око улоге и вриједности *Ловчевих записа,* приближава Максимовића естетичким и поетичким парадигмама fin de siècla.

Максимовићева преписка би се могла узети као засебан корпус текстова, изван преписке В. Јагића, па би опет имала несумњиву вриједност. То се види из дјелимично објављених писама Милете Јакшића,[5] као и из писама која је добијао од Јована Јовановића Змаја. Јер Јован Максимовић није само један од најистакнутијих преводилаца и познавалаца класичне руске литературе, што је и до сада било предмет живе научне пажње. Он је оставио трагова и у српској књижевности за дјецу, у фолклористици, у зачецима

---

[5] Писма Милете Јакшића објавио је Бранко Максимовић (*Зборник МСКЈ,* XXXIV, 1986, 3, 495–502).

теоријског промишљања компаративних аспеката српске књижевности.[6] Крећући се за своје вријеме кривудавом линијом, која је једном досезала врхове а други пут се спуштала у низине, Максимовић је заслужио пажњу и као свједок и као чинилац нових струјања на прелому двију епоха нове српске књижевности, реализма и модерне.

Преписка се састоји из 15 Јагићевих (од тога три дописнице, једна картица–честитка) и 26 Максимовићевих писама (од тога четири дописнице; једном писму је прикључено писмо неког Димитријевића, који је требало да помогне у прикупљању података). Сва је преписка вођена ћирилицом, писана мастилом. Од Јагићевих писама девет их је формата 13×21,5, а два су формата 12,5×19,5 (од 21. маја 1890, и од октобра 1899. године). Максимовићева писма се дају по фотографским снимцима оригинала из Јагићеве заоставштине у Свеучилишној и националној библиотеци у Загребу, док су Јагићева у власништву породице Максимовић. Писма немају пагинацију, а у овом издању крај странице је обиљежен усправном цртом. Прецртане ријечи се дају у фуснотама, у правоугаоним заградама ([]), а приређивачеве допуне у угластим заградама (<>). Један дио Максимовићевих писама прекуцао је Бранко Максимовић (Крагујевац, 1900–Београд, 1988), наш познати архитекта и урбаниста, други и највећи – Милица Николић, а нешто Јагићевих аутор ових уводних напомена, који такође одговара и за критички апарат.

ПОПИС ПИСАМА:

1. Максимовић – Јагићу,	21. 12. 1889.	22.	21. 12. 1891.
2.	11. 2. 1890.	23. Јагић – Максимовићу,	27. 12. 1891.
3. Јагић – Максимовићу,	16. 2. 1890.	24. Максимовић – Јагићу,	14. 4. 1892.
4. Максимовић – Јагићу,	19. 3. 1890.	25.	8. 8. 1894.
5.	3. 5. 1890.	26. Јагићу – Максимовићу,	7. 10. 1899.
6. Јагић – Максимовићу,	21. 5. 1890.	27. Максимовић – Јагићу,	12. 10. 1899.
7.	1. 6. 1890.	28. Јагић – Максимовићу,	од сред. окт. 1899.
8. Максимовић – Јагићу,	4. 6. 1890.	29. Максимовић – Јагићу,	23. 10. 1899.
9.	17. 6. 1890.	30. Јагић – Максимовићу,	26. 10. 1899.
10. Јагић – Максимовићу,	21. 6. 1890.	31. Максимовић –Јагићу,	3. 11. 1899./31. а)
11. Максимовић – Јагићу,	24. 6. 1890.	32.	21. 11. 1899.
12.	29. 9. 1890.	33. Јагић – Максимовићу,	25. 11. 1899.
13. Јагић – Максимовићу,	новембра 1890.	34. Максимовић – Јагићу,	4. 12. 1899.
14. Максимовић – Јагићу,	27. 11. 1890.	35. Јагић – Максимовићу,	30. 12. 1899.
15.	5. 12. 1890.	36.	28. 2. 1900.
16.	12. 1. 1891.	37. Максимовић – Јагићу,	31. 12. 1901.
17.	28. 2. 1891.	38. Јагић – Максимовићу,	16. 1. 1902.
18. Јагић – Максимовићу,	13. 3. 1891.	39. Максимовић – Јагићу,	7. 2. 1902.
19. Максимовић – Јагићу,	17. 3. 1891.	40.	18. 2. 1902.
20.	10. 4. 1891.	41. Јагић – Максимовићу,	20. 3. 1902.
21.	12. 6. 1891.		

[6] На Максимовићеву студију *Положај српске књижевности према великим књижевностима у опште и према руској засебно* (Стражилово, В, 1892, бр. 8–14) реаговао је Радован Кошутић полемички, списом *Критика и књижевност* (1893). У новије вријеме о томе Г. Ерор *(Путеви и странпутице историје књижевности,* Бгд, 1987, стр. 31–34) и М. Бабовић, у зборнику *Наслеђе естетичке и књижевно-критичке мисли Белинског,* Бгд, 1975, стр. 123–132.

1. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
9/21. XII 1889.

Горњи Милановац (у Рудничком округу у Србији)
9 декембра 1889

Поштовани Госп. професор,

Од почетка ове школске године ја сам, сећајући се Вас (а то је било скоро сваки дан), ласкао себи мишљу, да сте који пут помислили: где ли је сада онај Максимовић и што га нема натраг? Колико сте ми за ове две године у Бечу били добри и љубазни – можда се нисам ни варао у[1] овоме[1], и стога сам свагда при горњој помисли једва чекао, да ми се дадне једаред прилика да Вам се јавим. Та прилика је чекала ево све до катол. Божића, којом приликом Вам га и поздрављам и желим да га са свима Вашима здрави и весели проведете и још дуго и много дочекујете.|

Ја сам лане више пута говорио, да сам накан још на годину дана долазити у Беч и полагати неки испит, но летос се све то расплину у зрак, кад једнога[2] дана, нагнан материјалним а и другим околностима закључих: да се тражи предавачко место у Србији. Како летос не понесох кући апсолуторијума, то сам морао тражити писмено, а како „по поруци вуци меса не једу", то се ја сведоџбе сит начеках и тек 1. декембра по ст. добих место.

Ово је једно красно, планинско местанце у рудничкој нахији у најближој близини ових знаменитости: планина Вȳјан са манастиром истога имена; планине Каблâр и Овчâр са 6 манастира (н. пр. Јовање, *Никоље* и т.д. Овчарско сумпорно купатило, Таково и историски грм Таковски, планина Рудник, манастир Враћешевница и т.д. И ниједно од тога није даље од мене од 5–6 Km., тако, да ћу, на лето, све то пешке моћи обилазити, а планине су, путеви и стазе тако дивни, да ни познати Kurort-и[3] не могу ништа бити бољи. Уза све то ваља дода|ти још фабулозну јефтиноћу, добре и непокварене људе, плату од 125 динара месечно (а динар је овде што по другом свету рубља) – онда знате где сам и како сам. Према оном, што се у Београду на великој школи тражи за професорски испит, могао бих се пријавити одмах, но ја ћу на лето. Тада ми се одмах плата удвостручава, и имам изглед, да ме преместе у Београд или у[4] које веће место, јер су овде људи с проф. испитом ретке тице. Да знам сад где је Инхоф[5], писао бих му и звао бих га у ову земљу, која према његових 45 у Беловару, изгледа као обетовани „Ханаанъ". Овде у[6] Србији[6] се управо вапије за предавачима. Да сад дође од куд 30 свршених философа (ма које струке, то се овде не пита), сви би у један мах добили места. Овде су 4 разреда ниже гимназије. Ради примера наводим вам све[7] предмете, који се до мога доласка предавали у IV разреду: – веронаука и хемија! Немојте мислити да је шала, тако је управо. Ја сам морао узети 25 сати недељно, тек да се колико толико покрије потреба. Српски[8] језик и српску историју у сва IV разр. нико не предаје. И то није само овде, има тога још по Србији. Љуба Стојановић[9], ваш ђак, предаје у Београду у Палилулској гимназији све предмете у I разр. осем варонауке и моралних поука! Дакле и геометр. цртање и земљопис и зоологију. И за то се иде у Беч и у Петроград!|

16 дек

Морао сам да прекинем своје писмо, чему се сад, на почетку нове моје службе, ни најмање није чудити. Дани ми у новом послу тако брзо лете, да их немам каде ни бројати. Међутим, кад сам се задоцнио за Божић, оно се морам старати, да бар за Ново Лето не окасним, и тога ради морам моје писмо скратити. – Данас ми рече мој колега, овдашњи свештеник и катихета у гимназији, да ће ми донети једно рукописно јеванђелије из села Бруснице, које потпада под његову парохију. Овде је морало бити кадгод врло много оваких ствари, јер недалеко је одавде и Никоље.

Прилажем Вам овде препис неколико страница из једне мале књижице, у којој има 5–6 оваких чланака, као овај о крсту. Ја мислим, да ово нема бог зна какве вредности, и да оваких ствари има већ доста штампаних, али опет за сваки случај рећи ћу Вам коју о овој књижици. Прочитао сам је целу. Упало ми је у очи да има прилично акцената над појединим слоговима. Јота је дуга као и „латинска" или шокачка, којом је Вук хтео да нас пошокчи, н.пр. њавою из рѣбаръ твоихъ. На истој страни читам и облик пересѫщилъ єси вас источнике неприазниє. На крају свакога чланка долазе неке шаре у које ми се чини да су уплетена нека слова и скраћивања: да не буде потпис преписивача.

После похвале крсту, још су ови чланци: 2. имена светих арханђела; 3. неко јеванђелије, у коме долази: дасти се васака вл(а)стъ на н(е)б(е)си и на земли даше наоучите васе єзикѵ. Кршеше ихь ва уме. ѡ(ть)ца и синâ. 4. Молитва св. Николи; 5. Молитва о вештицах и ѡт море и ѡт виле. 6. Црвеним мастилом писано зачело, не види се. 7. Молитва от крви 8. Од црви што гризу зубе. 9. Слово с.в. д (буквице). 10. Опет имена арханђела 11. О страстима евангелије 12. Молитва страшних чудес Христовѣ̃. (Заклѵнаю тє диаволє 13. Имена апостола. У текст су по читавој књижици ушиване слике светаца и као што се види, дрворези. Доцније су и боје додаване. Има 94 мајушне странице осим слика. Увезано је у кожу. Кад сам рекао повез нашао сам једно парче | штампаног листа. С једне стране читак:

...ыхь и животворє...
...подобы єто ѡдѣсною т...
...<?> ѡцѣшє грѣх...

С друге је стране штампана шара, вероватно над новим зачелом.

Док сам ово испитивао, дознао сам, да има једна овака књига у суседству. Можда ћу је добити ових дана. Но прво бих вас молио да ми саопштите, да ли су ово какве важне ствари и вреди ли губити време око њих. – Оно парченце, на коме пишу горња три реда, чини ми се, да ће бити из оних српских штампарија, зато Вам и шиљем.

Што ме још весели, то је идеално леп чист српски језик, какав се овде говори у Руднику. Волим што сам попао амо, него не знам где у Српству. Све ме овде занима и весели, кудгод се осврнем. Па чак и само учење деце пада ми овда, онда пријатно. Јуче је овде био сајам, који је исто тако заслужио свога сликара (Павла Јовановића),[10] као и они познати вашари у Пољској и Малорусији, чије слике тако често сретамо по академским изложбама од пољских мајстора (Ein Pferdemarkt in Kl. Russland etc)[11] одасвију страна сликарски расположене високе планине, по којима се прелива плаветнило са снегом што вири из борових шума, на пијаци врви без велике ларме источњачки шарено обучен народ с белим шалом[11] око главе, сличним[11] турским турбанима. На сред пијаце седи на цичи зими гологлав гуслар и пева песму о Даничићу Ђурђу (цела истина), како је у незнању појео свога сина у овна претворена. Народ се начетио око њега и неуморно прати својим примедбама певача и штедро га дарује (овде је најмањи новац $2^1/_4$ крајцаре – маријаш). Иначе гуслар је овај јучерашњи врло ружно певао, он није ни певао но рецитовао неком врло непријатном аријом иначе врло лепу песму. Но овде гусле цветају и дан данас. У свакој гостионици имају гусле, и моје ми друштво |, видећи како се интересујем овим, рече, да тек на лето долази право гусларење. Онда ће бољи вештаци долазити на пијацу, а недељом ће и гости по гостионицама од добре воље гуслити. Овде се много чује $^{ве}_{не}$ и $^{ви}_{ни}$ м. нас, нама. Прођоше две просјакиње па ми рекоше: Дарујте не господару.

Но пора и честь знать![12] Ја сам се овде и сувише распространио, а нит имам времена, нити знам, да ли га Ви толико за мене имате.

Ако Вам је драго, ја ћу идући пут наставити, а сада имајте доброту предати мој поклон и рукољуб поштованој гђи Јагићки и гђици Стани, не мање и г-ну Никици, кога сам се летос често пута сећао и хвалио га код његове мајсторске свирке. И Ви примите срдачан поздрав од Вашег оданог Вам ученика и поштоваоца

Јов Максимовића

[1,6-6,7,11-11]*Изнад реда* [2]*Испред* једног *уметнуто* [летос] [3]*(њем.) бање, купатила* [4]*Уметнуто.* [5] Б. Инхоф, *слависта, Јагићев студент, поријеклом из Славоније.* [8][За] Српски [9]Љубомир Стојановић *(1860–1929), Јагићев ђак у Петрограду, филолог.* [10] Павле Јовановић *(1859–1957), познати српски сликар.* [11]*(њем.) Сајам коња у Малој Русији.* [12]*(рус.) Но вријеме је да се заврши!* [13] Стана, Никица – *Јагићева дјеца.*

2. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
30. I/11. II 1890.

у Горњем Милановцу на три Јерарха 890

Веома поштовани Господине,

Пре можда месец дана писао сам Вам једаред, или управо почео сам Вам да пишем, па сам Вам послао онако с брда дола написано, тек колико да Вам се јавим где сам и како сам.

Отуд је дошло, да у оном писму свега има само најглавнијега не: од куд ја овде, и што оставих Беч, кад сам говорио, да ћу остати онде до краја. Узрок је доста сложен, тако н.пр. један је узрок: што ми је савршено не могуће било наћи новчане помоћи да пођем горе. (Овај један| разлог тако је снажан, да би други могли и не бити, но ипак их има још). Могао сам само тако доћи у Беч, да се одам на какву лаку литературу, да сам њоме зарађивао новаца, али тада опет не би остало времена[1] за учење. Поред тога, жао ми је било гледати и слушати она красна предавања и оне многобројне књиге, за које ја нисам имао правог смисла. Читавог је мог живота мало, да прочитам[2] и проучим[2] једну руску литературу – а ја међутим најозбиљније читам и читам Лескина[3] граматику (Миклошића[4] нисам могао ни разумети) и читам целе године поговор Маријанском јеванђелију[5] и не могу да га прочитам, крај свега тога што видим, да је све то красно написано и да вреди учити.|

Зашто? Јер ја нисам за то. Изучавање Хеглове филозофије, Шекспира, Дикенса, Балзака, Амадеуса Хофмана и целе западне лепе литературе и филозофије – стоји у далеко већој свези са руском литер. но[5] ст. слов. језик[6] и све је нужно као кора хлеба, а ја све то не учим, но учим оно, за шта ја немам воље и што не треба *одмах* да се зна. С тога мене није ништа вукло у Беч. За мене је у неку руку више вредио онај разговор, којим сте ме онако често удостојавали, и који се тицао Русије, Словенства и наше литературе – него Фридрих Милер и велики Минор[7]. (Si[8] „minora" cum magnis comparare licet!) Ја сам учећи ст. слов. био подобан вуку, кога су припитомили, а он увек гледао у шуму. Моја је шума, мој зрак у коме ја могу живети само литература (засад руска),| и ја сам знао читајући какву расправу из слов. језикословља, за коју сам се вештачким путем умео одушевити, – знао сам у исти мах паралелно размишљати о коме лицу из Тургењева, о његовом значењу и т.д. и у исти мах вадити бележник и писати нотице. Зар то није био[9] тражав[9] филолог! А ја не ћу ни пошто да будем тражав, и наумио сам, ако ми Бог да здравља, да будем добар радник у оном пољу, ком се већ једаред посветим.

С тога се једнога дана решим, и кажем својима на дому: идем у Србију у предаваче, па како Бог да! У Србији је још увек врло велика потреба за професорима, и мени се место одмах да. Да сам са мојим местом задовољан о томе сам вам[10] писао. Дошао сам у Рудник, у најлепши српски крај: и природном лепотом, и народом и његовим је|зиком. Да имам где, да печатам грађу за лексикон,[11] имам већ сада красних речи, што ми овде свакога часа казују моји ђаци.

Но поред тога, жеља моја, да се занимам својим љубљеним предметом – да ли се она испунила? И јесте, и није. Место што горе нисам за њу имао скоро ништа (или и што је било, то ме је савест корела[12] у[12] пренебрегавању дужности) – овде

имам сва после подна слободна. И њих све, до исцрпљења заједно са свецима употребљујем на занимање руском књижевношћу. Над мојом расправом о Тургењеву,[13] о којој сам Вам говорио, радим из дана у дан (искључиво то и радим), и надам се до Ускрса, да ћу је моћи дати у штампу. Ја нисам нигда ниједну књигу, ни какво озбиљно дело написао и немам у техничкој страни: (склапања књиге из грађе) никакве праксе, и бијем се с њоме као | риба о лед; посао иде напред пужевљим корацима – али ипак иде. Ово да ми је да свладам само па ћу друго дело за трећину тога времена написати. А радња ипак нема[14] каквог крупног натписа, но је остао овај: *Руски народ у Ловчевим Записима.* Како се оваке расправе у нас још нису писале, сасвим је поњатно, да су теоретска разлагања о поезији и вештини у њој неизбежна[15] и[15] на сваком кораку, и за то ће испасти мало већа – али без тога у нас никако не иде. То је потребно као кора хлеба. Приповедачи ничу као печурке, пишу ли пишу годину, две дана – па их тако нечујно нестане са лица земље и наше „литературе", као да их није ни било. Они се удаве у својој сопственој празнини и суши – немају ни најмањега (ни мальејшаго) појма о своме делу, прочитају | какво страно добро дело, или можда а по свом урођеном укусу: виде да оно што пишу није ни нашто налик, и престану. То јест, ја се чудим, како и оволико умеју да пишу. При таком неуспеху (апсолутном) иште се коњско стрпљење и даље писати.

Ловч. Записи Тург. обделавају[16] исту грађу, коју би и они да обрађују, и ко зна: кад би се оваки рад, као што је овај мој, наставио, можда би могао имати за последицу боље поимање појезије и њеног задатка од стране писаца и публике. Мени се кадгод чини, да је ово управо једини пут, да се до тога дође.

У мене се налазе некоје Ваше књиге, које бих Вам, да смо у једној земљи, овај час послао. Но пре неки дан добио сам из Беча од једнога колеге своју књигу: Krek's Einleitung,[17] и пла|тио сам на њу – и ако је до границе поштарина била плаћена – 5 динара (2/50 фл). Под тим условима не смем ни да Вам их шиљем. Но како ће мој млађи брат[13] на јесен по свој прилици у Беч на медицину, то ћу Вам послати те књиге по њему. De Vogüé: le roman russe вратио сам јесенас, како је универзитет отворен. Ових дана ми је та књига требала и молио сам Андрића,[14] да ми испише један цитат који ми он још није послао. Да знам, да сте како дошли до оне толико тражене књиге: В. А. Зелинский: Собрание крит. статей о И. С. Тургеневе[15] – нашао бих човека, који би ми ма најкраћи реферат, ма само Index књиге саопштио. Врло ме занима, постоји ли на Руси <?> критика Ловч. Записа. Као за пакост, све имам само тога немам. Премда ми она већ није тако неопходно нужна – јер су Зап. охотн. сад за мене отворена и јасна књига.

Поздрављајући Вас најсрдачније заједно са свима Вашима, остајем Ваш поштовалац и Ваш понизни слуга

Јов Максимовић

[1,6–6,10,12–12,15–15]*Изнад реда* [2–2]*Првобитан поредак:* проучим и прочитам [3]A. Leskien *(1840–1916), њемачки славист, аутор приручника и граматика старословенског језика* [4]Франц Миклошич *(1813–1891), славист, аутор упоредне граматике словенских језика* [5]Codex Marianus, *старословенски споменик писан глагољицом, издао га В. Јагић у Петрограду, 1883. год.* [7]Ф. Милер *(1834–1898), лингвист и фолклорист, професор упоредне граматике у Бечу. Није јасно ко се мисли под* велики Минор. [8][Нека ми опрости] Si … (*лат.*): *Ако је слободно поредити мало са великим.* [9–9]Бил[а]о траљав[а] [11]*Максимовић ће касније објавити* Прилошке к српском рјечнику („Просветни гласник", XII). [13]*Максимовићева расправа о Тургењеву појавиће се у „Летопису Матице српске" тек 1894. године.* [14][није] нема [16][су] обделавају [17]Einleitung in die slavische Literaturgeschichte *(1874), Грегора Крека (1840–1905), класичног*

филолога и слависте. [18]Миливоје Максимовић, *јавиће се касније такође као преводилац са руског.* [19]Никола Андрић (1867–1942), *Јагићев ђак, хрватски књижевни историчар и преводилац.*

3. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 16. II 1890.

4/16. 2. 1890.

Драги пријатељу!

Сада више не могу да одгађам одговором, пошто ми јутрос допаде руку и Ваше друго писмо. Био бих већ и на прво одговорио, како ми је мило било прочитати га, да нисам од дана на дан забављен то овијем то онијем, а немам ни с које стране помоћи ни олакшице. Примите дакле срдачну хвалу на Вашим пуно ми драгим осјећајима оданости и пријатељства те будите увјерени да се срдачно радујем, што сте се тако срећно извукли из неприлика, у које вас је овдје код нас стављала словенска граматика и филологија. Ја нијесам још те толико сухопаран „стручњак", да бих мислио да се не може постати ваљаним човјеком без старословенске граматике; из мене је тек говорила брига за Вашу будућност, када бисте хтјели остати in finibus[1] пресрећне Аустрије. Знао сам ја, да и он крај црно-жутијех ступова живу људи, и то ваљани људи, који су користни по наш народ и без бечких испита. Нека се ова истина изврши и на вама. Ваша књига, надам се, биће један од ријетких покушаја да се напокон уведу и у нашу литературу критички essaje који нама и за домаће и за | стране литерарне производе још сасвим фале. Право кажете, да би управо Тургењеву још најлакше било код нас подражавати, кад би наши књижевници знали, што је Тургењев, и у чему би ваљало угледати се уњ. Нека Вам дакле срећно пође за руком нашему свијету „протумачити" Тургењева, па ћете си стећи већу заслугу него ли да сте начинили девет бечких испита. Према нашим приликама боље ће бити, да кажете више него ли мање; о системи излагања не разбијајте си главе. Пишући о Тургењеву говорите нам од срца све, што се накупило у вашој глави и у вашој души.

Жалим, што немам онога о чему сам већ прошле године писао у Петроград – још ни сада. Али да вам докажем, колико бих хтио бити Вама у помоћ, писаћу опет у Петроград ради оне књиге Зелинскога; писаћу управо проф. Сухомлинову, који се највише бави руском новијом литературом. Ако што добијем, послаћу Вам одмах. Међутијем Ви приповиједајте и излажите нама по својему, не дајте да Вам туђе мишљење или аргументација угуши вашу оригиналност, коју ја опажам и која ми је управо најсимпатичнија.

Тако красно описујете Ваш нови завичај, да бих готово и сам имао вољу да Вас потражим. Већ би и | онако требало да један пут посјетим Србију. Кад бих само могао да прије свршим започето а недовршено! Надам се, да ће ми судије послије моје смрти бити милостиви те ће признати, да сам барем много хтио, ако и нијесам свега урадио онако, како бих хтио!

О нашим бечким стварима извјештавају вас други. Ова је година једна од онијех седам лошијех. У нашем улишту има ове године више трутова него ли радљивијех пчела. Из Србије нема управо нико, чак Јакшевац[3] дошао и отишао не рекав никому ништа. Зањ није ми ни жао. Облак[4], који о ономе живи, што је вас одагнало из Беча, повукао се већ давно кући ради болести: ко зна, хоћемо ли га игда више и видјети. За Остојића[5] знате, да је у НСаду. Андрић[6] одвећ много игра, на те игранке одбијте што Вам не одговара. Аранца[7] спрема се да ригорозира па ће у Задар за учитеља хрватског језика. Нови дошљаци још те се не гласе.

Како нема Вас ни Остојића, ријетко ко долази у кућу, наше суботње вечери распале се. Никица мучи се с грчком граматиком, од прилике као Ви старословен-

ском, а воли гудити своју виолину или лисичјим репом изазивати на електрофору искре. Ко би то рекао, да ће се од филолога оца син тако далеко одметнути! | Онаке ситне србуљице, како ми посласте оглед једне, обично су пуно занимљиве: у њима се огледа духован живот нашега народа (из „образованијех") XVI–XVII вијека. Па ко зна, неће ли се једном и код нас у неким књижицама наћи кака чисто народна ствар. Зато имајте и ту страну нашег живота, нашу старину, на мисли. А зар Ви ни у који српски лист не пишете? Штета би била, да оставите лијепи крај а да га прије не опишете.

Будите ми срећни, здрави и весели. Срдачно Вас поздравља читава наша кућа те моли, да се чешће сјетите и нас.

Ваш
ВЈагић

[1]in finibus – *(лат.) у земљама* [2] Сухомлинов, М. И. *(1828–1901), историчар руске литературе.* [3] Никола П. Јакшевац, *Јагићев студент, понудио САН један неуспио научни рад* (Писма Светислава Вуловића Ватрославу Јагићу. Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика, књ. 1. Бгд, 1960, стр. 154–155). [4]Ватрослав Облак *(1864–1896), Јагићев ђак, сарадник на* „Архиву". [5]Остојић, Тихомир *(1865–1921), историчар српске књижевности.* [6]Андрић Никола, *в. претходно писмо.* [7]Аранца (Aranza), Јосип *(1864–1948), Јагићев ђак, дијалектолог и хрватски историчар књижевности.*

4. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
7/19. III 1890.

Гор. Милановац 7 марта 890

Поштовани Госп. Професоре,

Дуго је времена већ протекло како ме Ви обрадовасте својим писмом, које ме на читава два три дана пренесе и у Беч, и[1] у словенски семинар и у Ваш стан у „дугој улици". Колико је, право не знам, јер сам „по уши" огрезао у послу, од кога Вам већ неко време спремам и претходан препис, који[2] сам рад да Вам пошљем[2] ако бисте ми хтели и смели жртвовати који тренутак да га прегледате. Хвала Вам на оном храбрењу, да | будем слободнији при писању; од оно доба има у мојој соби много мање монолога, који су се пре редовно, при сваком мом рођеном, оригиналном месту као зли гости јављали. И сад до душе слабо верујем сам своме умовању, али се тешим, да то испитују и други писци, па ако ништа друго, ја бар спишем на артију па идем даље. Кроз који дан ми се то учини да није моје но туђе, и већ ми се више допадне.

Од оно доба, како сам Вам писао десила се велика једна новост: Министар Просвете тражи професора руског језика и литературе и осталих словенских књижевности за[3] Велику школу.[3] (Као вели: што не бих све наједаред, кад се већ прави стечај!) |

Премда на нашој Великој школи има некакво туце прилично безграмотних доцената, те се ја са својом полуграмотношћу не бих морао мед њима много стидети, опет сам наумио, да се не иштем. (Рок је до 1.(13.) априла о.г.) Но ћу се потрудити, да доготовим донде своју расправу, па да на основу ње тражим или стипендију, или отпуст са данашњом својом плаћом (1500 динара), да идем на какве 2 године до Москве. Кад бих се вратио, ја бих се смео подухватити, да предајем историју руске књижевности.

Иначе, ја сам Вам већ и сад неки професор für Russica[4] у овом мом Милановцу. Одабрао сам из III и IV разреда (више нема) најбоље ђаке, па им на основу

Крилова[5] и Кольцова[6] предајем руски језик. Деца се при томе слатко насмеју (а доста им је смешан и изговор), па по мало уче. Само[7] су *сви до једног* тако сиромашни да апсолутно не могу дати ни динара за граматику. И тако се учи без граматике. Неки дан ме мрзело, да за IV разред, како avoir и être има оне разне сибжонктове, па сам им донео на француски[8] час I. том Тургењева и прочитао (српски) Живе мишти[9], и ја сам дубоко уверен, да сам тиме за њихово васпитање више допринео, него све хемиске оне формуле, које су мало за тим са табле преписивали. Кад Ви будете ово писмо читали, моји ће ђаци слушати „Муму" опет Тургењева. Јер кад сам их после подне запитао, како им се допало, један момчић са села,[10] (у гуњу, разуме се)[10] сав радостан отвори очи и чисто повика: Жестоко лепо, Господине! | Одсада ћу им сваке недеље по један сат читати што је за њих из Тургењева (и никог другог, јер за мене не постоји већи песник од њега.)

9 марта

Хоће ми се још о многоме чему да говорим, да се дотакнем некојих тачака Вашега писма, али не смем толико времена да жртвујем. Стога ћу Вам писмо ово оправити, ма и нагло завршено.

Пролеће овде ослављује и природа је све величанственија. Под мојим прозором тече речица Деспотовица, а жабе већ почињу пуштати своје гласове, који су ма што ми се свет смеје, збиља умилни. Боје по планини, којима сам се зимус, редовно на својим шетњама дивио (помало их и списивао на артију за познија времена) нестају, али се место њих јављају друге неке, за мене нигда | не виђене. Кад сад почне сунце да седа, онда се и онако рђаста боја још и сад у сухом[11]лишћу огрезла церовина и граница по планини чисто запали, и изгледа гори планина. И кудгод ми се око окрене, све је нешто ново и лепо. По[9] мало се већ и песма ори и до најмање маленкост(и) је арија једнака са личко-хрватском.[12]

Ви ми рекосте, да не одем одавде не описавши овај крај. По свој прилици да ће Вам савет уродити плодом. Дао сам свима ученицима да ми опишу Божић – и све моје наде надмашене су! Тога церемонијала, те пуноће и живота нема ваљ'да нигде у српству! У рукама имам двадесет лепих описа, и сваки од њих сетио се другога нечега. И како ови сељачићи умеју да пишу: много их има даровитих, и скоро сви воле да уче. А до школе им је по сахат и два хода; носе тајин, арач у торбицама; иду у гаћама и опет уче школу. Али све заман кад их после кад одрасту убија редикализам.

Што ми обећавате да ћете писати по књигу Зелинскога, на томе Вам велика хвала (критика Ловч. Записа сасвим је моја и у основу своме коси се са свиме што сам до сад читао јер[13] их сматрам за протест, и за дело одричуће[13]), ипак ми треба да знам о осталим делима критике, које су често врло добре, и које ћу ја морати респектовати. Иначе сам Б. Зелински ми је писао, да нема ни свога ексемплара, али ми иначе стоји драге воље на услузи. Али ја, бојећи се сваке преписке, која ми „турбира циркуле" још му нисам ни писао. И ово писмо је као што видите с брда, с дола – но њега морам да Вам оправим, тек колико да Вам се захвалим, што ме се сетисте <.> |

Молим Вас, да поздравите све Ваше најсрдачније, и да и сами примите израз мога високога штовања.

Ваш понизни слуга
ЈовМаксимовић

P. S.

Ако Николи дође ово писмо до руку, поздрављам га и препоручујем му, да Вас са „неистовством"[14] његовог имењака Микуле Сељаниновића[15] гони, да га водите на лето овамо, да види ове лепе крајеве и романтични предео на Морави код манастира Никоља, у који се ја спремам сад о Ускрсу, а који је по дана одавде далеко.

Препис моје расправе почећу вам слати за 7–8 дана.

[1,2-2,3-3,8,10-10,11,13-13]*Изнад реда.* [4]*за руски* [5]Крилов, И. А. (1769–1844), *руски баснописац.* [6]Кольцов, А. В. (1809–1842), *руски пјесник.* [7][А сам] Само [9]*Приповијетка И. С. Тургењева, из збирке* „Ловчеви записи". [11]Изнад реда. [12]*Реченица уметнута између пасуса.* [14]*(рус.) бијес, јарост* [15]*Један од јунака новгородског круга биљина, руских епских народних пјесама.*

5. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
21. IV/3. V 1890.

у Гор. Милановцу
21 априла 1890

Веома штовани Госп. Професоре!

Пре десетак дана послао сам вам 15 рукописних табака мога „Увода у студију Тургењева". Ускршње ферије, које ме зарад породичних ствари одвукоше у Срем, и отргоше од посла, учинише те последњих 5–6 табака, који долазе још за овим, нису ни до данас сасвим готови. Но за тим се[1] не ће дуго чекати, и како их спишем, биће слободан те[2] Вам[2] их послати са учтивом молбом, да ми их прегледате у оним слободним часовима, које Ви умете крај свију послова, још ипак да ограбите, и да ми укратко пишете: имал чега у овом мом послу и вредил да га | настављам. (Управо ово је језуитизам: јер ја ћу га наставити ма цео свет па и Тургењев са оног света рекли, да не треба наставити.) Уз ово је било још 5 табака, али сам их[3] по савету једног београдског свог пријатеља, коме сам на путу то читао, избацио, јер сам упоређујући Тургењева са Хамлетом сувише се задржао при овом типу Шекспировом и место да сам био кратак, написао сам читаву малу[4] критику Хамлета. Истина и ово би добро дошло нашој књижевности, која има у преводу Хамлета и на позорници, али ја видим и сам да сам много писао. То је дошло ево како: Кад је дошло на ред да их испоређујем, ја нисам имао већ готов суд свој о Хамлету, јер га, не знајући енглески, нигда нисам читао. Јесенас, чекајући | да добијем место, из очајања научим енглески, и сад усред свог посла о Тургењеву, оставим све на страну и бацим се на Хамлета. Како ме је ова ствар много занимала, то сам сео и написао мало више. У осталом можда и није много, и ја ћу Вам послати и то, и нову прераду. Сад би ми само требала 3 зимска дана да заседнем у мојој брвнари и да то довршим, али је ово пролеће тако пуно светлости и јарког зеленила, звуци су у зраку тако обољстителни,[5] да су у стању све са мном радити, само не концентрирати око неког посла. У овај мах, кад Вам ово пишем пријатно[6] ми граје око ушију чудновата смеша звукова: кукавица кука, овце блеју, жабе дају у реци концерат, људи се разговарају на њиви, али им глас звони као да су код мене – и ја сам сав од тога узрујан и не седи ми се, и: не философира ми се. Све што бих могао – | то би били какви поетички описи моје красне околине, који ми се представљају као неки грех, и тако проводим не радећи ништа. Но уздам се да ће ми смирити крв Макс Милер[7] са својим Лекцијама[8] о науци о језику, које сам ових дана добио из Крагујевачке Народне Библиотеке, и за 3 дана догнао до половине. После њега, док се научим седити, прећи ћу мом Уводу и довршити га.

Уз оних 15 таб. не писах Вам ништа, у нади да ћу Вам одмах за њима послати и крај – но ево се отеже исувише. Кад бисте били вољни да и овако читате, за што Вас ја врло лепо молим, много би ме обрадовали, кад би ми и о томе делу написали реч-две. Можда би то учинило, да се крај што пре напише. Завршујем ово писмо, и ако немам узрока да га завршим, јер би[9] било много да Вам пишем. Но остављам за други пут, док пошљем крај. Молим Вас да све Ваше најљубазније поздравите, а и Вас поздравља Ваш поштовалац и понизни слуга

Јов Максимовић[9]

[1,2-2,3,4]*Изнад реда* [5]*(рус.) заводљив, саблажњив* [6][није] пријатно [7]Макс Милер *(1823–1900), енглески филолог.* [8][Писмима] Лекцијама [9-9]*Дописано са стране.*

6. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
21. V 1890.

У Бечу 21/9. 5. 1890.

Драги пријатељу!

Ове сам ноћи дочитао до краја Вашу студију, која на жалост прекида управо ондје, гдје би се највише хтјело оно „даље слиједи". Ја још не могу право разабрати, што ће из тога да изађе: стојим као пред гором, из које на све стране пиште малене жилице воде али гдје ће се то саставити у јаку ријеку, тога још не видим. Мислим, да Вам и најстрожији судија неће моћи порећи „несомненный критический талантъ"[1]. Ја се управо не могу похвалити, да сам све читао, што је у нашој литератури писано in re critica;[2] али као да овако није још нико код нас писао! Особито ми је мило, што видим на свакој страници | Вашег приступа дубоко познавање и самог Тургењева и литературе о њему. Али се бојим, да ће за Вашим скоковима само мало читалаца моћи да уз вас трче. Да се лакше разумје Ваша „хамлетовска" студија, тому би требало потпуно издање Тургењева у ваљаноме преводу. А колико људи има код нас тог „великана" у оригиналу? То дакако Вама не може да смета, Ваша је дисертација „оправдана" важношћу предмета; али је цијела истина, да се ефекат губи, када говориш публеци, која те не разумије!

У самој ствари – има код Вас прекрасних мјеста и мисли, за које бих вам срдачно „пожалъ руку",[3] да сте ми ближе. Али има и таквих „погледа", којих не прихваћам само онако на ријеч, већ бих хтио да ми их објасните. Тешко о томе већ сада говорити, када човјек не зна, што ће даље | код Вас доћи. Не знам, гдје ћете нам разложити ону једну „тенденцију", која мислим да је ипак код Тургењева била и која му за сва времена чини част и борбу против „крепостного права",[4] борбу за еманципацију руског сељака и тежака, борбу коју је он водио најкраснијим, али управо и најубитачнијим оружјем – дивним сликама из живота тога јадног угњетеног, презреног а тако симпатичног, разумног народа.

Или зар Ви не признајете, да је то била сазнателна задаћа великог писца?

Некако ми није јасно, како је то у тургењевљевој души спавао прави Тургењев до 30 године? То ме подјсећа на оно причање о „Илији Муромцу",[5] да је 30 година „сиднемъ сиделъ"[6]. Допуштам, да је се у Тургењева велик пјесник већ родио, то је она стара | истина poeta nascitur[7] – али требало је ипак изложити, које су прилике продубиле ону истину, а не лажљиву, душу у Тургењева? Што је разагнало пријашњу опсјену.

И оно „вјештина ради вјештине" није ми сасвим јасно. Они стихови Пушкина на „чернь"[8] као да ипак не пристају на Тургењева. Истина Тургењев рачуна сам себе међу ученике Пушкина – али је бих рекао више с формалне стране.

У Тургењева није било позитивне христијанске вјере, али у њега је ипак било много вјере, како и сами кажете; али он је није умио формулирати као мислилац, већ нам је у сличицама дао пластичке примјере своје вјере као велик пјесник. Та и онај, који мисли да човјеков дух послије његове личне смрти живи само у дјелима својим, и онај *вјерује.*

Враћам рукопис, жељно чекам наставак.

Ваш В. Јагић

[1](рус.) *несумњиви критички таленат* [2](лат.) *о критици, у ствари критика* [3](рус.) *стегао руку* [4](рус.) властелинско право [5]*Јунак кијевског круга биљина, руских јуначких пјесама.* [6](рус.) *сам самовао* [7](лат.) *рођени поета* [8](рус.) *гомила.*

7. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 1. VI 1890

1 јунија

Драги пријатељу!

Јесте ли добили и Ваш рукопис и моје писмо? Када ћете ми послати наставак и свршетак? А сада молим Вас нешто друго. Ви сте зацијело читали Вуловићев „этюдъ" о Бранку[1]. Не бисте ли Ви мени написали о њему неколико ријечи за Архив? Не мора да буде управо њемачки, ако сте можда већ – заборавили тај панславистички језик. Али мени би мило било, да чујем Ваш суд о тој критици, која се мени *не допада одвећ,* ако и не нијечем да је Вул. уложио у свој посао много труда. Ја мислим, да он као да није имао ни кураже да изрекне свој опћенити суд о Бранку, који не смије да буде *само* панегиричан.

Учините ми то за вољу.

Ваш ВЈагић

[1]*Јагић мисли на Вуловићеву монографију* Бранко Радичевић. Прилог историји нове српске књижевности. Глас Српске краљевске академије наука, 1889, кн. XIII; 1890, кн. XIV. *Јагићева дистанца критичка према Вуловићевој студији и према вредновању Бранкове поезије изазвала је велик број екстремних критичких исказа у Максимовићевим писмима, али се показало да неће бити кадар да пошаље критику.*

8. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
23. V/4. VI 1890.

23 маја 1890
Гор Милановац

Штовани Господине Професоре,

Данас примих Ваше писмо и ево Вам на њ кратка одговора.

Први свезак Вуловићеви етида прочитао сам, а други сам добио тек пре 3–4 дана и баш се накањујем да „скрепя сердце"[1] одолем и њега. Ваш за ме веома ласкав позив помоћи ће ми да га за дан, два и прочитам. Само не знам да ли ћете бити задовољни са оним што Вам пошљем и да ли ће бити достојно да се назове „Архивовим" рефератом? Не имајући о Бранку као артисту | Бог зна какво мишљење, нисам се баш ни трудио да се поближе са њим упознам. Остављао сам тај посао за познија времена, док свршим што је преда мном. Но рад будући да будем Вама на услузи чиме год само могу, ја ћу прочитати и Вуловића и Бранка и послати Вам што пре кратак реферат. Ја мислим да за то нећу требати више од недељу дана.

Рукопис сам тај примио и уз њега Ваше писмо, на коме сам Вам много благодаран. За мене је доста критике кад знам да сте крај свег свог великог посла

могли ипак прочитати мој приступ до краја. Примедбама Вашима ћу се користити и покушати да задовољим оно|ме што мислите да још недостаје. Така је једна она о „вјештини вјештине ради". У препису који је код мене то је место већ одавно забележено као слабо, и ја ћу се на њ вратити још једаред.

Што се тиче онога, да ли су Ловч. Зап. тенденциозно дело, о томе има нешто и овде, али ће то бити сасвим подробно и лагано разложити у првој књизи иза ове – у Критици Ловч. Записа, која је у главном већ готова. Само ненормалне, бурне прилике учиниле су те се свет из Ловч. Записа напајао и сладио управо оним страницама, које су[2] у самој ствари[2] најслабије и које за величину самих Записака ништа не доприносе. Бисери Ловч. Записа су неоспорно: Живе мошти, Бјежин Луг, Певачи, Касјан с Красиве Мечи и Свидание – а у свима њима нема ни трага од протеста: а најслабије су – чудновато! – баш оне где нема другог предмета од тога протеста! |

Томе не смета чак ни то што је и Тург. сам сматрао њих радије[3] као протест противу креп. права, но као дело уметничко. Коме не би ласкало тако што као на пр. ослобођење мужика да се припише и његовом имену. Ја не ћу да спорим да су и они доприносили ослобођењу – али то није битно на њима. Пчела купећи мед оплођава и цветове мушке и женске од биља, но за то ми сви тврдимо да је на чели битно, да у идеји чеље лежи: правити мед. Тако је и Тургењев написао високо уметничко дело, а што је он покрај тога допринео за ослобођење мужика – тим боље. Историја и благодаран народ нека му и за то један споменик подигну, али да Ловч. Записи нису још што осим тога, не би њих славио свет ни доцнија руска покољења која ће заборавити мужиштво.

Поздрављајући Вас и све Ваше
остајем Ваш понизни слуга
ЈМаксимовић

[1](рус.) тешка срца [2-2, 3]Изнад реда

9. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
5/17. VI 1890.

Гор Милановац 5 јунија 890

Штовани Господине Професоре,

Одговарајући на Ваше драго ми писмо од 1 јунија, којим ме позивате да Вам пошљем свој суд о Вуловића расправи, ја сам се надао да ћу за 7 дана бити с тим готов те Вам тако и обећао. Но сад видим да ће протећи још најмање 7 дана док ја то спишем и предам на пошту. Видећи у расправи да Вуловић не зна одношај који у ствари постоји између Змаја (са Јакшићем) с једне стране и Бранка с друге, морао сам се старати да добијем сам појма о Бранку, но и о овој двојици: Змају и Јакшићу. Вуловић назива (mit Hintergedanken)[1] рекао бих Змаја добрим подражаваоцем Бранковим – а факт је да тек од Змаја улази художествени елеменат у срп. поезију. Док Бранко сав мирише на граматику, на лексикон и на Даничића те тога ради сасвим наравно нема каде да оно *мало* уметничког талента васпита, Змај први почиње да по речима Бјељинскога „мыслить образами"[2]. С њиме напоредо, и по гдекад у сликању још и јачи, иде Ђ. Јакшић. Поезија мисли, које је поезија XIX века, и која је на свима тачкама[3] поезијине државе[3] заменила романтизам, не јавља се у Бранка ни у најблеђој форми – у Бранка, | који је певао 1843–1851, доба кад је и художественост и мисао била у Јевропи стара ствар и могла се сматрати[4] историским фактом. Та да је Бранко био генијална натура он би и преко гора и преко мора намирисао шта његову браћу песнике у белом свету занима; докле је идеја поезије

дошла у своме истор. развитку – а није му најзад ни било потребе да „преко гора и преко мора" мирише – био је у Бечу. Али је он срцем и душом одан био борби за једну ствар која је поезији страна и у поезији и ако има неке улоге то ипак и ипак само формалне, *случајне*. Оно ја признајем да је тада било можда и корисније борити се за језик – но за љубав томе неће тек поезија мењати | своје вечне законе и у свој програм мећати пропагирање за ово или оно... Но ја сам отишао сувише далеко, а рад сам да будем кратак (пре овога сам издерао једно веће писмо, које је почело узимати десператне димензије!)

Незгодно ми је врло у овом „хуторку близь Диканьке"[5] писати о српској поезији, кад немам никаквих средстава. Тражио сам од једног старог српског лицејца Мушицког – и показало се да тај господин нигда ни чуо није за њега, и мисли да је стран писац! ! А много ме интересује поезија између Мушицког и Бранка. Ја имам у погледу ње и односаја њеног на Бранка којекаквих „соображенiй"[6], али не могу да се уверим без тих дела. Ако останем овде још годину дана, ја или ћу пропасти сасвим или ћу одсећи у шуми једну велику палицу, пребацити преко плећа сумку переметнују[7] и припјевајући и Бога молећи пођи за историком Раићем[8] пешке у Русију. |

Морао сам и да потражим ранија „дела" Вуловићева, да видим ко је он и шта је он. И доиста видим да је он верна слика данашње српске критике. Занимљиво га је посматрати како му клиска из руку реч „романтика": Као тежак чекић у детињим рукама, или алат у смрзнутим прстима. Тако он тражи романтику само у епу, а у лирици га не види. О историјској критици и не сања, али за то 100 пута вели за Бранкове песме да су нежне, нежне и младачке и „поезија срца". „Општим местима" кипти ова расправа и критички део у овој књизи према осталом хламу[9] односи се као 1:10. Често пута сећа ме ова расправа на Јакшевчева[10] физиологуса, јер морам по свршетку неке партије да се запитам: па шта онда? |

Прекидам ову моју без репа и без ушију импровизацију на клавиру, и излазим пред Вас с једном свепокорњејшом молбом: да ми јавите ма и у три слова: Кад треба овај мој реферат да је готов и ако треба одмах – да га одмах и пошљем.

Реферат[11] надам се да ћу написати у анђеоски мирном тону сасвим онако како Ви очекујете. Моје ферије настају за 2 недеље и тада ћу да се бацим на Тургењева, ког ћу Вам послати: Камо? у Гмунден?

Молим Вас да љубазно поздравите Ваше даме а и Николу.

И Вас поздрављајући остајем

Ваш понизни слуга
Максимовић

[1]*(њем.) с примислима* [2]*(рус.) мислити у сликама;* Бјелински, В. Г. *(1811–48), руски књижевни критичар.* [3-3]*Изнад реда* [4][тако рећи] сматрати [5]*(рус.) „заселку (салашу) крај Диканьке", из наслова збирке приповиједака Н. В. Гоголља,* „Вечери у заселку крај Диканьке" *(1831/32).* [6]*(рус.) мисли, домишљања* [7]*путну торбу* [8]Јован Рајић *(1726–1801), српски историчар, школовао се у Кијеву.* [9]*старудија* [10]*В. нап. уз писмо од 4/16. II 1890.* [11][критику] Реферат

10. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 21. VI 1890.

9/21. 6. 1890.

Драги пријатељу

Одговарам одмах, јер је како видите чисти егоизам. Ради се о ваљаној критици за Архив. Када? Боже мој, чим прије тим боље. Критике за другу свеску XIII тома већ се штампају, али ако Ваша дође за двије недјеље, могла би још ући

у 2 свесķу, која ће изаћи на свијет 1 октобра; иначе истом 1 јануара 1891! Из Вашег писма видим, да сам се намјерио на свог човјека, који ће једном ударити другијем путем у литерарној критици. Молио бих Вас само (у Вашем је интересу, та ја већ видим како сједите у великој школи на катедри руске литературе, коју ћете свакако с више „свјащеннаго огня" предавати, него ли quondam Кулаковски[1]), молим дакле, да штедите својега будућега колегу. Пишите и о његовој књизи, но поглавитије – излагајте своје мисли о Бранку. И ја сам опета прочитао његове пјесме, и ја налазим да је популарност | Бранкова – популарност ђачка, зрелијег човјека он више не задовољава. Другое дѣло[2] наш Змај. Ја сам у неколико ријечи изложио своје мисли, мило ће ми бити, ако узмогнем Вашу „оцјену" смјестити редом уз моју – моје оно биће више неколико ријечи о Вуловићевој књизи, Ваше о – Бранку.

Јок, брате, варате се, о Гмундену нема овај пут говора. Моја је „женска" половина већ у – Абацији или како наши приморци зову то мјесто у Опатији крај Ријеке. Већ сам 6 дана сам самцат у квартиру, али још једнако немам гласа од мојих, како су задовољни. Ја ћу се кувати и парити овдје, како знате још читав мјесец дана. Дали ћу послије за мојима и ја доље на море, то ће се видети, када чујем како су моји задовољни и могу ли ондје издржати.

Готово Вам завидим, што Вас је срећа | понесла у тако лијепи крај, гдје има и нутарњих и спољашњих стимула за радњу. Што имам ја од Беча? Наша јадна младеж, расплакао бих се над њом. Знате ли, да на руски језик, гдје се и Тургењев чита, немам него 3–4 ђака, и то један пољак, један чех, два малоруска попа. Ко да се не сјети библијских ријечи о бисеру и свињама?

Будите ми здраво – весело.

Ваш
ВЈагић

[1](*лат.*) *недавно, негда*; Кулаковски, П. А. *(1848–1913), од 1878. до 1882. проф. руског језика и литературе у Београду, на Великој школи, аутор прве монографије о Вуку Караџићу.* [2] (рус.) Друга је ствар.

11. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
12/24. VI 1890.

12. јунија 1890 Гор. Милановац

Штовани Господине Професоре,

Баш сам ја наумио да по свом старом обичају и овај посао о Бранку отпочнем in infinitum[1] и прочитав и по други пут Бјељинскога критику естетичке и историске важности Жуковскога,[2] па се бацио на том VII где је разбор Державина[3], кад ме изненади и опет Ваше писмо. Колико се ја њему обрадујем, није нужно да Вам причам, доста је само да Вам кажем да савршено не стоји оно што Ви у Вашем писму спомињете, а наиме: да ја живим у среди која ме подстиче на рад. Истина је цела ја не морам излазити у поље да гледам бубе креснице (Johanniskafer ?)[4], или да слушам препелицу и т.д. – све то мене увесељава кад у вече изађем у своје двориште – но ту Вам је и све. Још да ме Ви кадгод не ободрите, и не улијете ми поуздања у себе – мене би овде мало што | веселило. А на томе Вам велика хвала.

Ово је место Бог створио за јунаке на мачу, а не за посленике на перу. Овде прве личности држе за Мушицкога да је стран писац, а I-ве кн. Вукових песама нема у свем Милановцу. Ово је прави хуторокъ близь Диканьки! А не могу Вам описати колико ме копа да макар једним оком завирим у поезију пре Бранка.

Сећајући се по[5] својој лектири Мушицкога[6], а нешто благодарећи протоколистичко-статистичкој „студији" Кулаковскога о Мушицком,[7] о њему имам појатија. Он је наш Державин. Али[8] не достиже Державина уметном страном и животним елементом.[8] Ритор, сколаст, патриот дидактик ит.д. Само што руски[9] Державин овда онда покаже ма и неким редом такав артистички смисао, створи таки образ – да га нема – не Мушицки но и Бранко. Но шта се родило после тога Мушицкога[10]? Да ми је сад овде макар каква хрестоматија, Субботића: Цветникъ срб. словесности[11] или тако што, чини ми[12] се, опет би ми лакше било. Бранко у ономе што је битно | у поезији није учинио никакве реформе – т.ј. у самој поезији, у художествености; он није обогатио[12] литературу идејом – а да је учинио то, језик би дошао сам од себе. Његов напредак у језику је насилан, спољашњи – није у вези са напретком мисли.[14] Не могу сад о овом да пишем, јер је то у мојим белешцкама, у којима пливам као у мору, све већ неколико пута разлагано.

Да сам којом срећом у Београду, или бар у Крагујевцу, мени се чини да бих о Бранку могао списати такав чланак после кога нико не би морао *битно* мењати оцену рада Бранкова; апсолутна вредност његова за мене је, у колико то у опште неко сме рећи у оваким питањима, јасна ствар – али историску важност његову, одношај према Светићу, Стерији, Боројевићу како ћу то без помоћних књига? – а по ономе, што Вуловић о томе пише, не могу ништа почињати, јер је и он сам у томе невин аки голубь. Он их је тамо наређао тушту и таму – али су му сви налик један на другога, а у главном сви ни на кога и ни на што. Бледе сенке без простора, времена и духа. Хтео сам већ њему да пишем | да ми пошље из оне вешкорпе алманаха,[15] новина и стихотворения која је била пред њим макар једну малу корпу, онаку од прилике у којој куварице купују риндфлајш (не чуј, вило Руднича!) – да ако ја тамо што нађем, али и то не иде. Да ми ко учини таку услугу, морао бих се користити Вашим именом, и казати да сте ми Ви поверили овај посао. Но како то Вуловићу да споменем? Ту би се он на Вас расрдио (у себи), а и покварила би му се радост, које ја не ћу да га лишим. А[16] да иштем тек овако –[17] ни за то[17] немам шанса. Пре 6 недеља питао сам га, би ли се расправа о Тургењеву противила са правцем наше Академије (јер по моме мишљењу она баш не сме бити, као што и није, велики пробирач), на што ми је он послао једно надувено писмо, које ја и данас са фарисејском нескромношћу често читам и не могу да се не смешим на њ. На ово писмо ја му нисам знао ни умео мирно одговорити, и нисам му одговорио ништа, а не знам ни како ћу му одговорити.

Две недеље доцније
25 јунија

Данас би требало да је чланак у Бечу | а ја ево где сам са својим радом: тек сам овај час прочитао све оно што сам имао при руци и што сам сматрао за нужно. Ту је било: Змај, Јакшић, Његош, Даворије од Ј. Ст. Поповића, једно парче (случајно залутавше) Сербианке С. Милутиновића и онај велики VIII том Бјељинскога где је историја[18] и критика[18] руске поезије од Ломоносова до Пушкина inclusive.[19] Ово сам последње прочитао таман лане у ово доба у Шишатовцу, и овога пута сам читао лагано и скоро учећи. Овај chef d'oeuvre[20] рускога Лесинга у многом ми је чему отворио очи, и ја га из благодарности морам још једаред читати, пошто прво[21] на тенане прочитам Пушкина, на који се труд обричем, како свршим са Тургењевом.

Материјала сам написао пред собом Кулу Вавилонску – све што на Бранку јесте[22] и[22] није добро прокритиковао сам како ми се чини и истинито и разумљиво – али како ћу да говорим о историској важности његовој, кад ми недостаје све – све што се за то иште? Ја сам малочас узео преда се I књ. Вуловића, и хоћу да побијам прве редове стр. 1. – али чим то да докажем? | Немам од Алексија Везилића[22a] ни ретка, исто од Мушицког, па од Милована Видаковића, па од Стерије драме и *комедије* (ово је точь въ точь наш Фон Визин[23]) – немам Суботи-

ћевих драма, *епа*, лирике ни његове ни Ј. Илића[24], ни Бороjевића,[25] Хаџића–Светића[26] (ја се ништа не бих чудио да сам сад којом срећом мед поштеним светом у Београду, па да у Хаџићу–Светићу нађем већег артиста од Бранка – и ја мислим да морам ма у кога наћи тако што.) Не знам које је године Његош написао „Три дана у Тријесту" и „Љетње купање на Прчању" – али у те две песме има два поетичка образа којих се не би стидио ни Пушкин, и први, који ћу Вам одмах навести, навеjан је сигурно на Његоша лектиром Пушкина, кога је владика сигурно читао jер му је написао нешто у роду оде.

(Сад видим да је испод натписа пjесме 1844 гд.)

Ево тога места:

Сиње море мирно спава у свojojзи колиjевци,
Рекао би да природа сва с њим спава и почива; |
Другог гласа чут' не можеш на ширину валовиту,
До ће „Штирмер" смjело гази чрез пучину стакловидну,
Док од jедном глас се зачу: „Ево ти нас при бриjегу!"
Ах, глас мили и приjатни рад свакога морехотца!
Лиjепо је морем ходит, ма је на крај сигурниje. –
Како чусмо глас весели, сви из ложах искочисмо,
А сањиви, како пjани, протируhи очи своje,
На пароход изиhемо, како бриjег угледамо.
Скорим кроком и веселим по њему се шетња просу
Док свиjетле стр'jеле зоре ста пучина хватат бистра*
И крилате расипати по мрачноме оризонту,
С њима кроjит мрачне ноћи занавjесу страховиту,
Трижест спава у тишини, чут у њему ништа не мож'
До подмукли каткад кои глас метала свештенога
И морнара сањивога по hекоjи крупни зиjев.

У опште сав рад његошев је по развитак идеје вештине и поезије, по развитак мисли и наравствености – не само далеко изнад Бранка, него знатан корак напред, а Бранко никакав или готово никакав, што је свеjедно. | Ја сам у великоj недоумици: немам журналистичкога вица да се извучем из ове неприлике па да своје тамно мишљење о епохи пре Бранка, тако изложим, да ме нико не ухвати, да ствар не познајем – а осећам и одвратност према таком раду, и како почнем да пишем нешто што се мени не допада, мене заболи глава, и посао се – вољом Божиjом! – прекида. О Бранку писати, а не говорити о ономе напред – нема смисла. Ето и Вуловић који није дорастао за тај посао, није могао а да о томе не говори. Ја не знам како да Вам опишем колико ми је жао што не могу да вам учиним сад одмах што сте желили: тим пре што сам Вам много дужан за Ваше пријатељство и савете, а нигда нисам имао прилике да Вам се покажем чиме год захвалан и користан. Но ја не остављам овај посао из руку: одмах како предам ово писмо, наставићу посао – слагаћу и састављаћу написано досада и чекати од Вас пардона | што сам промашио задани рок.

Овај ми је посао још једаред најочигледније доказао, да ми овде нема остајања. Ово ми је, ако можда и пре времена, отворило незагасилну вољу, да проучим српску поезију од Везилића па до данас – но тај посао ја без Београда, а у најгорем случају без Крагуjевца нисам у стању уредити. Овде се сваког лета чине велики премештаји у нашоj струци, и кад би Ви били тако добри, па на пр. Стојану Новаковићу[27] рекли добру реч за мене, ја бих на jесен био у Београду или Крагуjевцу (све остало је као и Милановац за мој посао). Он и ако је напредњак

---

* Овај један стих по многосложности мотива више вреди но сва Бранкова поезија. *Бистра пучина хвата*, и светле стреле зоре и т.д. Бранко не може ни један таки мотив да исцеди за читаву строфу, а Његош их меће *по три у један стих!*

врло добро стоји са данашњим министром Андром Николићем[28] – само не знам да л се нису сад разишли, и да ли би се Стојан хтео у овакове ствари мешати, и да ли би га министар овде хтео слушати? Мени је страшно помислити где ја проводим своје године од 26 почевши па можда до 30-те – године, које су сигурно најлепше за учење! Стотинама српских младића, и десетинама предавача и професора служи у великим местима само за то, што онде има добрих кавана, певачица, шансонетака | – а за библиотеке и књиге, како је указом постављен за чиновника, не ће ни да зна, а ја живим овде као у каквој тавници, и да немам ово мало руских књига, Ањенкова[29] и Бјељинског, с којима ћу брзо бити готов, па шта ћу онда? и да ме Ви који пут не ободрите и не улијете ми вере у самога себе – ја бих морао научити префераnса, или се уписати у коју партију, па терати соџачку политику, да ме за коју годину поставе у монопол дувана за[30] чиновника[30] или тако што. Кад бих знао да ћу у септембру доспети до Београда или Крагујевца, ја бих оставио овај посао на страну, довршио бих за месец дана свој Приступ Тургењеву, па бих Вам за 1. јануар 891 написао једну малу имитацију Бјељинскога VIII тома – за што би ми морали казати: „ставимъ тебъ[31]: 4!" Породичним приликама сам везан преко ферија за ово место, јер се неко од браће ми налази код мене – те до фактичног премештаја не могу ни мислити да се мичем одавде, иначе бих ја нарочито због Бранка отишао преко лета у Београд. Срамота ме што сам Вам надрљао оволико писмо – но ја сам сад тако заузет за | пословима[32] у које сам утонуо, да ни за шта друго нисам, па ни за писма. Будите тако добри па ме утешите једним писамцетом, да знам да се не срдите на мене, и дајте ми ма једну реч савета или утехе у оваким приликама. Можда би и Вуловић и Љуба Стојановић (радикал?) могли урадити код Пере П. Ђорђевића[33] (писца Синтаксе из Гласника), који ће скоро постати шеф министарства Просвете, да се преместим у Београ., или Крагујевац. Опростите за форму писма. Ваш поштователъ

Ј Максимовић[32]

[1]*(лат.) у бескрајност* [2]Жуковски, В. А. *(1783–1852), руски пјесник.* [3]Державин, Г. Р. *(1743–1816), руски пјесник, класицист.* [4]Johanniskäfer, *крijеснице, свици* [5,10,15–15,17–17,18–18,21,22–22,30–30,32–32]*Изнад реда* [6][и] по свој[е]ој лектир[е]у [из] Мушицкога [7]*Студија Платона Кулаковског,* „Лукиан Мушицкий" (1881), [8–8]*На маргини.* [9][тај] руски [11]*Читанка за више разреде гимназије, у двије свеске,* 1853. *године, саставио је* Јован Суботић *(1817–1886).* [12]би ми [13][унео у ли] обогатио [14]*На маргини.* [16][Хxxx] А [19]*(лат.) укључив* [20]*(франц.) ремек-дјело* [23]Фонвизин, Д. И. *(1745–92), руски драмски писац, комедиограф.* [24] Илић, Јован *(1823–1901), српски пјесник* [25]Боројевић, Никола *(1796–1872), пјесник српског предромантизма.* [26]Јован Хаџић – Милош Светић *(1799–1869), пјесник подражавалац Муџицког, Вуков противник.* [27]Новаковић, С. *(1842–1915), истакнути филолог и историчар, утицајна политичка личност.* [28]Николић, А., *(1853–1898), критичар и истакнути припадник Радикалне странке.* [29]Ањенков, Ј. С. *(1849–1885), руски слависта.* [31]*(рус.) кладим се на тебе* [32]*На бочној маргини.* [33]Ђорђевић, П. П. *(1855–1902), постао је 1891. секретар, па начелник Мин. просвете; филолог.*

12. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
17/29. IX 1890.

Горњи Милановац 17 (29) септембра

Веома штовани Господине Професоре!

Одавно већ немам мира што Вам не пишем, али не знајући где сте и хоћете ли одмах примити моје писмо, одлагао сам у напредак. Кад год се сетим Вас, увек ме тишти што онако фатално не сверовах, и једно писмо од Вас, из кога бих видео

да нисте сасвим рђаво према мени расположени, обрадовало би ме више но икоје пређашње (ако то у опште може бити.) Сва грађа, у којој управо лежи готов један чланак, лежи и сад преда мном – али ми имамо пред собом човека који нигда ништа још није написао и према томе невешт у архитектури списатељској, | и који уз то има неопростиво велику амбицију – амбицију која никако не одговара ни таленту ни његовом[1] знању. Амбиција (ја бих јој дао лепше име – частољубље) никако не ће да попусти од[2] свога[2], и ја не могу ништа да напишем и да издам под својим именом. Ја сам рђав писмописац – али ми се чини да је ово веран психолошки анализ стања у коме се јако налазим. Навикав се на стање и славу списатеља ненаписаних дела, ја сам оба започета рада с малко узрујаном савешћу сложио у стелаж – и већ 3 месеца како наново тонем и губим се у окејану књига, које треба прочитати за професорски испит у – Београду. (Чини ми се да га полажем где на университету, пред људима, који ми импонирају својом ученошћу, с мање страха | бих ишао на испит.) Знам да ћете се смејати, али ипак ћу рећи: ипак се нашла једна Историја Русије, коју ја могу прочитати, без да ми се у десној хемисфери главе врати главобоља ([3]због оног мутног почетка)[3].То је дело Алфр. Рамбода у преводу ауторизованом „њкоего господина" Штајнека[4] (проклети Немац! *сад* му је пало на памет да чисти свој језик од страних речи! Да сам знао наручио бих оригинал – не би ми ишло спорије.) Рамбод се, пишући ову историју владао, као да сам му ја био слушалац. Он је тако добар па из регименте синова св. Владимира[5] и у опште оних 80 кнезова, спомиње најмању количину и ја се надам да ћу скрепя сердце[6] за месец дана одолети руску историју, без које су све моје досадање студије носиле на себи обележје „чардака ни на небу ни на земљи". И с литературом руском од Кантимира[7] до Пушкина и т.д. – хвала буди врсним књигама г.г. Галахова[8] и Порфирјева[9] – сам већ готов. | Како је симпатична личност Карамзина[10] на свима пунктовима његове делатности – а особито ме је пријатно коснула лектира његових „Писем русск. путешественика" које сам на срећу понео собом. Не знам, да л то за њега рече Бјељински на једном месту да је он сам собом један живи моменат у историском развитку руске књижевности – али је истина. И ко би у опште предавајући и учећи: како постаје књижевност, хтео то примером да покаже, најлепше би било показати историју руске књижевности, где се за кратко време од 150 година као по неком напред скројеном плану слевали и стицали потребни животни елементи, па кад се сви стекоше и извесно време подејствоваше – Русија доби готову, *своју* литературу. Ту ми је тек најјасније, да и нема литературе руске, немачке, француске и енглеске – но има једна литература, која се у своме развитку користи као средствима умовима и духовном радњом час овога, час онога народа, па да после оно што се од тога створи буде заједничка својина свију њих. И за кога онда руска књижевност и њена историја може бити корисније студија, но за онога који је рад да данас сутра корисно делује у српској литератури, која је до данас испунила мало или нимало услова за стварање праве, узорне књижевности. Само сам имао грдних душевних мука, док сам читао и Галахова и Порфирјева. Оба су ме они својим цитатима и напоменама литературе којом су се служили или било коју би и читалац требао да чита, небројено пута нагнали да се од мога стола врнем у Кијев или Москву, где све те књиге стоје лепо и мирно сложене у библиотекама, а неке се од њих можда слабо и читају.* Ако пред пролеће положим испит, молићу министра, да ми са данашњом или професорском платом даде допусст на годину или две дана да пођем у Русију. Мени је сад тако жао университета, као детету куће и материнога крила и ја већ ни на што друго | не мислим, но како да се опет докопам Европе, учених људи и богатих библиотека. Како ми је мучно било пре неки дан кад сам опет почео школску годину, сео за сто у IV. разреду, па и опет почео тумачити да се реченица састоји из субјекта и предиката, и каквих све има предиката. Тумачећи те занимљиве

---

* По примеру чланова бечког семинара за слов. филологију.

ствари ја сам кројио план: како да се спасим да на годину то не тумачим, јер сам у онај мах изгубио према[11] себи поштовање и изгледао као каква машина, која сваког септембра сваке године говори о субјекту и предикату, а у марту о презенсу. Тумачити овако што у Београду било би ми лакше, али овде то пада врло тешко.

Но ја се и сувише користим Вашом добротом, а још и не знам, каквим ме очима у опште гледате, – и можете ли ми опростити, што Бранка још нисам написао. Ја кад бих сада оставио ово спремање за испит, па се вратио чему другом, покварио бих се [12](„деморалисао бих се")[12] и нигда испита не бих положио. А он ме једини може одавде извући.

О Змају бих Вам имао које што да јавим. Писао сам му да сам про|читао његову Певанију и том приликом рекао, да ћулић увелак бр XIX (Зимњи дан) стављам на врху свега што је до данас творила српска поезија. И још сам му писао у том смислу – једно што сам у томе уверен, а друго што држим да је и праведно и лепо, да му когод то каже. (Камо среће да већ могу јавно о томе говорити.) И то је имало лепих последица, таман оних које је и желило. Не могу сад да нађем писмо које ми је писао, али тамо стоји: „Да, да, ја сам прилично остарио. Али се ипак још недам и још ми се чини и хоће ми се, да створим нешто велико (од прил.) и самосвојно. С тим мислима се бавим свако јутро, а често и лежем с њима. Но свагда дође на то нека авет, груне у то и разбије[13] га. Та је авет – борба за насушни крух. Ето, ипак сам Вам нешто и о себи казао!"... Тако ми пише, скоро од речи до речи. Ја сам га наиме молио да ми пише што о својим годинама учења и у опште о школовању свога дара. | Но он, као што сам ја већ знао, врло нерадо приступа таквим пословима, и одговара ми, да ми није писао, надајући се да ћу ја доћи сам у Срем (и ако о том није било говора). Волео би да ми о томе каже[14] што у пријатељском разговору. Наравно да ћу ја гледати и овим да се користим, али ја сам престао и веровати, да ћу кад год изићи из ове српске Сибирије (тако зову чиновници Милановац). Читао сам неке фрагменте из Змајевог превода Мадачеве „Трагедије човекове"[15]. Ту ми се Змај представио и остарео и увео – а како ми се чини и избором и преводом. О томе нисам у својим писмима ништа спомињао. Како ће Змај сад да створи нешто велико и самосвојно, кад он не стоји у органској вези са данашњим или мало ранијим представницима поезије и вештине у Литератури? Он може градити само на основу оне не велике грађе њему познате – а та је така да не може створити велико дело. И Ћулићи Увеоци нису велико дело – наравствена садржина њихова није тако висока – Змај ужасно много кука – само је, као што сам напред рекао, релативно | најбоља у срп. литератури она једна песмица. Данас *не може* у српској литератури – по природним законима не може – ниједан поет створити великог дела – јер се из прстију не да ништа исисати. (Јесте ли видели како су кукавна она два дела што их је Академија наша наградила: дру Л. К. Лазаревићу и Сими Матавуљу?[16] Но рецензент њихов, Св. Вуловић, српски Бјељински (и Фаддеј Булгаринъ), није ипак дошао у неприлику и успео је канда наћи у њима неке не незнатне врлине. Изгледа ми српска поезија и српска критика на оној истој висини данас, на којој је стојала упоредна филологија, кад се тражило на ком је језику говорио Адам, те овоме добром нашем праоцу наметан језик: баскиски, холандски итд. итд.

Но време је да прекинем овај мој кводлибет и да Вас замолим, да ми јавите ма са три речи: шта ћемо да радимо с Бранком и г. Вуловићем. Ја у мојој критици не могу а да не говорим о г. Вуловићу, јер баш | тај део и има у себи нешто позитивно. А сасвим је незгодно да ја као аутор такога чланка идем њему на испит – исход не би био сигуран ни повољан.

У октобру полази у Беч мој млађи брат[17] за медицинара као питомац Српске Матице. Ако ми дозволите, ја ћу Вам га послати да Вас посети: он је добро познат са руским језиком и са руским класицима романистима (мислим да би се могао мерити са Вашим летошњим слушаоцима из руског језика!) Ако му што остане времена од Толта и Билрота, ја ћу Вас молити, да му дате што из руске књижевности и књижевне историје, која га такође занима. Ја се с Тургењевим нигда

нисам растајао, те га није ни читао, а у нашем семинару има сав Тургењев, за којим Словенство бечко не граби тако много. Молим да Госпођи Јагићки и гђици Стани испоручите мој поздрав и рукољуб. И Никицу поздрављам са ступањем у VI. разред.

Ваш поштовательъ
JМаксимовић

[1, 2-2, 3-3, 11, [12]*Изнад реда* . [6]*(рус.) тешка срца* [7]Кантемир, А. Д. *(1708–1744), руски пјесник-сатиричар.* [8]Галахов, А. Д. *(1807–92), руски историчар лит., аутор хрестоматија из руске лит.* [9]Порфирјев, И. Ј. *(1823–1890), руски филолог, аутор тада цијењене историје руске књижевности.* [10]Карамзин, Н. Н. *(1766–1826), руски писац сентименталистичког правца, аутор* „Писама руског путника". [13][као да га] разбије [14][пише] каже [15]Човекова трагедија од Имбра Мадача (Az ember tragédiája). Превео З. Ј. Јовановић. У Н. Саду, 1890. [16]*Награда задужбине Николе Мариновића при Српској академији наука додијељена је Л. Лазаревићу за прип.* „Он зна све", *а Матавуљу за прип.* „Ново оружје". [17]*Миливој Максимовић, такође се јављао као преводилац с руског.*

13. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Новембра, 1890.

Беч, Döbling Hauptstrasse 18

Драги пријателъу

Прочитајте, што је додано ево горе уз „Беч" па ћете видјети, да сам се далеко преселио, чак изван линије. С толиким књигама можете си мислити колико је било муке и „возње". Сеоба је трајала дуже, него ли у ономе комаду, који се зове „Сеоба Србаља"[1] па још ни сада нисам у реду, књиге су истина размјештене по ормарима, али гдје је која вотъ вопросъ![2]. Требаће још много недјеља, док сву нову ситуацију моје нове квартире проштудирам. Иначе живимо у Деблингу врло повољно. Никица полази овдје гимназију али – изновице 5 разред. Како је до тога дошло, проповиједаће Вам он сам, кад се једном опет видимо.

Ми смо љето провели врло угодно у Абацији (или како је наши ондје зову у „Опатији") на сињем јадранском мору. Бијаше у друштву чак и Руварац, наш знаменити Иларијон! И његов познати Вам | синовац, вриједан младић. Ја сам по Вашој жељи, да Вам помогнем, колико могу и умијем, писао Стојану Нов. у Цариград, нека би Вас ма коме препоручио. Он ми не само то обећа него увјерен сам да је и учинио што је могао: да Вам право кажем, надао сам се чак да ће ми прво јесење писмо доћи не више из Г. Милановца, већ из Београда или Крагујевца и тд. А што сте још једнако ондје гдје сте били прошле године, тому ће бити узроком нека формалност; што нијесте положили испита или што нијесте полнокровный Србијанац, или чак то што Вас радикалној влади препоруча напредњак.! Но ја се надам да ће Вама прокрчити пут напријед Ваше радње, тек кад се (не бих хтео рећи „лијен" јер Ви не идете у тај ред људи) накани!

Да, да, прекините кунктаторство, положите испит који ће за цијело добро поћи за руком, гледајте тек да господа екзаминатори не опазе да више знадете него ли они! А тада попните се и Ви на наш Парнас не с лиром већ с бичем у руци. |

Шаљем Вам, да видите, како сам колико се смјело боцнуо Вуловића да се онако не пише литерарна критика[3]. Нама су већ давно имали досадити сувишни дитирамби, који тек убијају наше писце. Право кажете, ни ја не могу докучити,

што је могао Вуловић да похвали на оној награђеној приповјетци Лазаревићевој. Оне друге нијесам читао.

Мило ми је, што сте заслуженим признањем обадрили нашега Змаја. Да, то је збиља наш змај, којему су тешке неприлике живота подрезале или бар подвезале крила!

Ваш ће нам брат бити добро дошао. Ове године има један београдски ђак, Ђорђе Ђорђевић[4], који ће у Бечу слушати словенску филологију. Онај смушењак Јакшевац предао је за докторат некакву радњу, коју не могу одобрити[5]. Ове ћемо године подокторити Облака, Козака и Ковачевића![6] Прва ће два докторисати из славистике, трећи из романистике.

Живите нам срећно, здраво-весело

Ваш В. Јагић

[1]*Наслов драме Ђуре Јакшића (1863).* [2]*(рус.) то је питање!* [3]*Јагић шаље Максимовићу своју критику Вуловићеве студије* „Бранко Радичевић" – *критика је изишла у* „Архиву", *1892, стр. 237–240, па ће бити да је Јагић слао текстт из прелома.* [4]Ђорђевић, Ђ. С. *(1867–1898), српски филолог, слависта.* [5]*Види нап. уз писмо од 16. II 1890.* [6]Облак, В., *славист;* Козак, Јевгениј, *славист; Ковачевић<?>*

14. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
5/27. XI 1890.

у Горњем Милановцу 15 новембра 1890

Веома штовани Господине Професоре!

Пре свега Вам лепа хвала што нисте примили к срцу моје несверовање летошње, хвала Вам што сте разумели моје неповољне прилике па ми и опростили. Сад ми је право, ако ћу се завадити и са свом јединоспасаемом радикалном партијом, само кад знам да се Вама нисам замерио. Даље Вам хвала на Sonderabdruck-у[1] из Архива, у коме сам Ваш реферат прочитао у сву сласт, јер се слажем са оним до последње запете. Био сам веома радознао, а мало сам и страховао да ћете одвише мало рећи после Ваше претходне напомене у писму („колико се могло и колико се смело") – није то колико се могло и смело, него је то таман | колико се од Вуловића заслужило и колико је требало. Управо ми је, по неки пут, жао г. Вул. И он, и београдски књижевници, наравна ствар, држе много до Архива и до Вашег суда. Осим тога Вуловић држи свога Бранка за свој capo d'opera[2] – па после свега тога онако јасна и одлучна, на свима пунктовима одричућа критика! Ако се и нисте упуштали у подробности, ипак сте уложили прстом у места која су доиста рањава, а осим којих готово да ничега и нема! Жао ми је, ако сте тиме изгубили свога београдског кореспондента. Ја сам на душке неколико пута прочитао она два листа, и са особитом насладом „любовался" местом, где реферишете о Вуловићевој статистици стихова и о Rüstkamer-и[3] (ово је лепши израз за Rumpelkamer?) са епизеуксом, анадиплозисом и т.д. Кад сам јесенас[4] чамао у Београду | месец дана и чекао из Беча сведоџбе, одем једног кишног и хладног вечера Вуловићу на предавање, и чудним случајем наиђем баш на те епизевксе, на интересантна естетска разматрања: да у Бранка веселој садржини одговара и весео стих; на статистичке податке о броју и Fundort-има[5] осмераца, седмераца и т.д. у Бранковим делима. Можете мислити како сам се созидавао![6]

Него шала на страну, ја сам мог једног главног егзаминатора, у лицу г. Вул. већ добио – противу себе. Пролетос му се обратим са претходним питањима на

рачун моје расправе о Тургењеву и добијем од њега једно тако надувено и за академика незгодно писмо, на које му ни крај најбоље воље нисам могао одговорити. Писмо је сведочило о тоталном незнању г. Вуловића литературе о Тург., дакле о предмету о коме | је говорио. Ја сам га питао бих ли ја расправу могао поднети српској академији, јер нисам могао бити сигуран да ли би српска Академија хтела расправљати о страном песнику. И ако тврдичим с временом, не могу закратити себи то задовољство, да Вам овде понешто из њега не саопштим. „...ево ћу се усудити, да Вам кажем шта ја мислим о том Вашем спису и не познавајући га." (Као што видите овде је сав Вуловић – „и не познавајући га" – доиста је он сав „непознавајући"!) „Ја мислим, да он није за орган академски. У органу сваке Академије треба да стоје само ствари у правом смислу *нове;* било као нова грађа или као ново испитивање. Па је ли такав Ваш спис о Тургењеву? Опростите искрености, али ја сумњам. А ево зашто. О Тургењеву је досле толико писано у Руса и Француза и писала су о њему така момчад да ја мислим да после тога никакав ветеран критички и литерарно-историски не би имао воље да покуша изаћи с *новим* погледом и студијом о Тургењеву" („стилу пропасть!" замъчу съ[7] Макаромъ Дъвушкинымъ Достоевскаго). Тургењев је једаред, | у својој чувеној критици типова: Хамлетског и Дон Кихотског рекáо да баш то сачињава[8] величину генија и његових створова, што се о њима вечито може писати, и често у правцима противуговорећима међусобно, но тим не мање свагда и истинитима. Мали онај свет који је гениje метнуо у своје дело у том је сличан овоме свету: да нигда не ћемо бити готови с расправом о њему. Ал где овако штогод да зна г. Вуловић, који је писао студију о Бранку и Његошу. Он је чуо где новинари сваки час спомињу Тургењева, па мисли да је свако спомињање Тургењева, често потекло од људи који понављају опште познате, светом колајуће фразе[9] – да је оно већ и расправа. Написао De Vogie[10] красну расправицу, која нема веће претензије до да упозна своју публику са Тургењевим, и оним што се у Русији о њему мисли – и написали још: Dodet[11] и два три друга који анегдоте који надгробну реч – и то је сад „толико писано – и така момчад", да нико више не пише, док оно у самој ствари само собом вапије да се даље пише. Но не заостаје он при томе, он ме још и сумњичи a priori: | „Вама је јамачно позната та литература о Тург" пише г. Вуловић (21. априла 890); ну ви ми у писму свом ништа не спомињете, нити и наговешћујете да сте сами самостално осветлили бар неке..." и т.д. и т.д. Наш Лесинг дакле претпоставља да ми је позната литерат. о Тургењеву, па ипак говори преда мном о њој, а ваљда је тек морао знати о себи, да сам не зна о томе ништа, као што ето ја знам из његова писма. После ме претходно лупа по прстима, уверен будући да сам компиловао.

Опростите ми што Вам досађујем овим сплетњама, но оно можда и нису сасвим сплетке. И ово је поред осталих његових дела и Бранка једна сведоцба о критици и литературности у Београду, јер ја не знам да је у нас ико бољи од Вуловића.

Покушавао сам да му одговарам на то, и, издеравши 3–4 покушаја пустим 1/2 године да прође без одговора, и ако ми он у писму свом спомињаше: „Ну овим сам ја примио на се моралну дужност да Ваш спис примим и прегледам као што желите; и ви ми га *можете* (м. к.[12]) послати, ако после овога налазите да то треба да учините". Ви нисте, г. Професоре, живели | нигда у Србији, па и не видите да у овим редовима, као и у ранијим, мирише геаштина, која је исто тако народна, општа болест као и Обломовштина у Русији и т.д. и т.д. Ово *можете* – ово је прилика битна, и о њој би се могло много причати. Ви тамо читате о неком радикализму у Србији, „равенству" и т.д. – а нигде у свету нема веће неједнакости, надувености но овде. Ја са ентузијазмом мрзим и презирем све што је око мене од горе до доле – и сећам се оног немачког професора који је казао: „Unsere Literatur braucht einen Molière; ja, wenn ich Zeit hätte!"[13] И баш за то не мислим да идем из Србије, што ми је мила борба и похвална би била победа.

Кад се пре месец дана говорило о састављању тема за проф. испит, и ја чуо да је у комисију ушао Љ. Стојановић и Св. Вуловић, обратим се Вуловићу и

замолим га да ми јави шта ће бити теме и метнем му на срце да метне што из литературе од Ломоносова до данас, а не оно пре тога, јер се оно изван Русије не може радити. (Чуо сам јесенас од Љ. Стојановића где је противан темама: о Тургењеву, Гоголу; о упоређењу срп. нар. песама са | руским билинама" (из чега „јавствује" да му је врана мозак попила) и „сличним темама". (Овде се сетих Муркових[14] седам стараца и би ми мучно.) Чему сам се надао, оно је и следовало – г. Вуловић није одговорио. Ја противу овога немам ништа, напротив радујем се, знајући да без интересантне „завязке"[15] нема ничега, али шта ћемо у марту на испиту? Он је и тако љут на све што га сећа на Беч и на Архив – могу ја да га својом појавом само још подсетим на оне горке часове кад је читао она мала али препуна два листа. Но колико га знам, није се бојати – и ако је рђав музикант, човек је прилично добар.

Ја сам се овде расписао о којечему а имао бих Вам и важније што причати. Синоћ ми је био један добар гуслар из села Бруснице и испевао 4 нар. песме. Једну о Даничићу Ђурђу, што код њега значи једно исто што и Ђурађ Смедеревац; а жења двоје ђеце младо као и Грчић Манојло. Ово је песма прекрасна и ја ћу Вам о њој и другим нарочитим писмом писати док их скупим више. Певао ми је још и две о устанку од 1804 итд. | у једној опет нађох онај конац што су га преле три Парке и секле. Данас тек доведох с пијаце кући једног слепца-гуслара. Овај ми испева о Краљевићу Марку како је погубио стрица, Владету војводу, но не хтеде никако више. И први се устезао. Оригиналан је онај синоћњи: без гусала ми је диктовао као оно Ђоно Палмотић[16] глумцима и врло се амизирао мојим писањем. С овим сам углавио пријатељство и долазиће ми чешће. Сам сам се уверио, да бих са 50–60 динара урадио чудо, јер овај крај вриже песмама. Наумио сам да се обратим кр. срп. Академији, али у томе сам рад да прво чујем Ваш савет. Како сте и Ви српски[17] Академик, то би ме можда могли и препоручити: а ја бих пре и Вама и Академији послао на пробу песама. После бих се латио и приповедака. Осем новчане помоћи (да идем у села на ноге певачима) требала би ми: I, III и IV књига Вукових песама (II и V-ту имам и Петран[18] из Б.иХ.) – да не говорим о другим збиркама. За ово дуго време што Вам нисам писао прочитао сам с пажњом Вукову II-гу књигу, Петранов, и Бугарштице и руске нар. песме у колико их имам у једној колекцији за гимназиску потребу (Као што видите ја студирам „на медене гроше") у овом Камеруну. |

Тек та лектира могла је у мени створити довољно енергије да од моје собице направим примаоницу гуслара и слепаца (ово бива врло интересантно – о чему други пут.) Но срце ме боли кад помислим да немам ни 3-ће књиге Вукове – а песме о Цмиљанић Илији и Сењанину Иву обише ми уши. Не знам шта је записано. Но ја сам читао синоћ мом певачу класичку Вукову: Бановић Страхиња. Он ме је на неким местима заустављао и напред говорио, често је његово казивање било ниже, а често више Вука. Памћење је у њих неимоверно.[19] Сад је на вашару чуо од једне „шлепице" (народ овдашњи је већином данас из Ц. Горе) песму: Цркву гради Свети Петар и казао ми је у перо сасвим лепо. Пишем колико могу и акценат (чиме у Вашим очима много добијам, разуме се). Но ја навалице прекидам мој извештај, јер ми долази све већа воља, па би се отегло без трага.

Данас сам писао моме брату Миливоју да Вас посети; прошу[20] любить да жаловать![20] Књиге послао нисам. Аненков[21] је за мене Петроград и не могу се с њиме растати бар још мало. Водовозов[22] је у Руми (а не вреди и тако ништа.) Иностр. литература о Т<ургене>-вљ још би ми требала, и ја Вас молим да ме великодушно још причекате. Човек који је из Беча доспео у Камерун заслужује опште сажаљење а таким се већ 11 месеци рачуна Ваш

одани поштователь

ЈМаксимовић

[1]*(њем.) посебан отисак* [2]*(тал.) ремек-дјело* [3]*(њем.) оружана* [4][летос] јесенас [5]*(њем.) налазиштима* [6]*(по рус.) изграђивао* [7]*(рус.) „Са стилом је готово!" приметићу за Макаром Дјевушкином Достојевског.* Макар Дјевушкин, *личност из* „Бедних људи" *Ф. М. Достојевског – Максимовић је ово дјело превео 1888. године.* [8][и] сачињава [9][мисли] фразе [10–11]Доде, А. *(1840–1897), франц. приповједач и драматичар* [12]*Скраћено;* мој курзив. [13]*„Нашој је литератури потребан Молијер; да, да имам времена!"* [14]Мурко, Матија *(1861–1951), слависта* [15]*(рус.) заплет* [16]Палмотић, Јуније-Ционо *(1606–1657), дубровачки писац.* [17–20]*Изнад реда.* [18]Петрановић, Богољуб *(1830–1887), скупљач нар. пјесама.* [19]*(рус.) невјероватно* [20]*(рус.) Молим вас да будете љубазни према њему.* [21]Аненков, Ј. С. *(1849–1885), руски славист.* [22]Водовозов, В. И. *(1825–1886), методичар руског језика и литературе.*

15. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
Г. Милановац, 23. XI/5. XII 1890.

23 новембра (5/XII) 1890

Веома штовани Господине Професоре!

Писмо које сам Вам послао пре неколико дана садржи у себи све, само не оно, о чему сам управо требао и хтео да Вам пишем. Кривица је томе она прича о нашем Лесингу (који нигда Лаокоона написати не ће!)

Међу осталим заборавих најлепше Вам се захвалити што сте ме се сетили и поред Archiv-a послали ми оба подлиска из N. Fr. Presse о Тургењеву. Подлистак ми је онај добро дошао, што сам и сам исто на Тургењеву опазио и сваком приликом (особито у Зап. Охотн.) са особитом љубављу читао. Сам сам ја одавно нашао да је И. С. Тургењева Чертопханову у Зап. Охотника подлогом био Дон Кихот Сервантеса, које је дело Тургењев особито поштовао, о[1] њему написао критику и у добу после пораза („Оцеви и деца" и „Новь") спремао се да га преведе на руски. | Што је ово Немац рекао пре мене, немам шта жалити, јер ово упада у очи сваком ко полагано прочита Тургењева. Још једном Вам хвала на томе подлиску. – „Одјек" доноси из пера доброг преводиоца Толстога: „Сонната Крајцера"[2] – понеки пут завирим на дохват, и кад упоредим ово дело са неким, противуположеним, чисто естетичко-артистичким партијама у „Казаки", „Анна Каренина" (скачка, охота, косьба и т.д.)[3] у Војни и Миру – онда ми је сасвим јасно да је прави песник прави микрокозам и да се у њему оно што је за наш скучен ум противност – све логички ниже једно до другог. Кад би наравствена садржина мога живота била у пењању, а не у падању, ја бих се радовао при помисли: каква[4] ме чека срећа[4] кад[5] дође ред[5] изучавати овакога колосалног песника и мислиоца, но затворен у оваке жалосне прилике, морам као старац да резигнирам. Да се изучава Толстој, треба претходно друге лектире и студија, а ако се ја тек[6] под старост ослободим овог Камеруна, онда ће бити доцкан. Ова ми се мисао носи дан и ноћ у памети, и најжалосније је то, што видим: да се чак и са оваким стањем може човек помирити![7] Међер је имао право Гоголь са својом привычкомъ![8] |

О мом скупљању народних песама, о ком Вам ономадне споменух, могу Вам сад већ више јавити. Био ми је већ трипут (гуслар)[9]. О самом гуслару бих Вам могао много причати (из чега се види да је песничка натура, јер се о њима – унаточ Вуловићу! – може без краја говорити). Но прво о песмама.

Синоћ ми је на моје велико изненађење казао песму о Владимиру и Косани, коју сам одмах, како је испевао, на његове очи, испоредио са Качићевом „Пјесмом од Краља Владимира" и нашао да је ово у[10] мене[10] сасвим једна иста нар.[11] песма са оном, која је Качићу служила подлогом. Многи су стихови у Качића непромењени, а економија мотива је једна иста. Качић је можда имао пред собом

живахнији (постанку малко ближи) варијант. У опште могу Вам казати да мој Марко Микаиловић не воли, кад му досађујем с питањем: знаш ли коју од Краљева? Од Котара и од[12] Цмиљанић Илије певаће Вам до зоре. Но ја сам га научио да мењамо. Синоћ га запитах: Знаш ли коју о каквом Владиславу? „Не знам" вели „о Владиславу, но знам о краљу Владимиру ... о Владимиру и Косани". Разуме се да сам ја овде „муње бржи" пограбио перо. А Марко диктира као прави Ђоно Палмотић. Понеки пут сачињава, било целу песму, или по неку партију, пред мојим очима – и ја слушам | песму из прве руке и наслађујем се психолошким опажањима. Синоћ ми је причао нар. причу: За што је Вукашин убио цара Уроша. (Из освете ујку[13] Душану који му је убио оца Мрљу, мужа Душанове сестре Гр̏де – Гр̏да и Мр̏ља.) Почео је прозом а завршио десетерцем који очигледно ни од кога није чуо, но зарад спорости диктовања, има каде да сачини десетерац. Синоћ сам му преводио билине о Микули Сељаниновићу, Вольги и Ильи – он се чудио свему, а на неким местима је боље разумео смисао него ја. Један Марков ајдук „Галовран" подсећа ме неким својим цртама на Вольгу који је умео обертываться ясным соколомъ а и враном. Као што Вольга на походу пита своју дружинушку хорабрую:

А и дой еси вы, удалы добры молодцы
. . . . . .
Кто бы обернулся гнѣдымъ туромъ
А сбъгалъ бы ко царству Индѣйскому
Провѣдалъ бы про царство индѣйское
Про царя Салтыка Ставрульевича?[14]

Овако исто и ајдук котарски Галовран (у чети[15] Ива Сењанина) пита:

Да л је мајка родила јунака
А сестрица брата одљулала и т.д.
... Да се пење на катарку златну?
. . . . . .
То се јунак наћи не могаше
Но се нађе ајдук Галовране. |

Како се мени чини, *овако име* нигда се не да јунаку забадава, те и ако не смем толико да сам слободан да ово птичије име доводим у свезу с каквим Соловјем разбојником, или да у имену Гало*вран* гледам остатак сличног као у Вольге претварања у *ворона,* ипак ми се чини, да је овако име остатак из старијег доба епоса, из онаке периоде развитка, на којој су руске билине. Не знам да ли имам право, али ми се чини да у животу епоса као апсолутне јединице, може се узети српски епос доцнијим, савршенијим, а ваљда[16] и „разумнијим" стадијем, него што је руски епос. Посматрајући додирне тачке и српског и руског епоса (а и немачког у колико ми је познат), мени се чини да је морао и српски епос проживети[17] оно стање у коме видимо данас руски[18]. Бавећи се у последње време поглавито каквим крмчијама (прескверное занятие!), изишло ми је на часак из главе, што сам опазио читајући Вукову II-у књигу и Петрановића јуначке из Босне и Херц., али се сећам да ме је много пута поразила сличност неких прилика. Да се вратим на име. Љутицу Богдана доводе у[19] нас[19] у свезу са Југ Богданом – а мени се то чини сасвим погрешним. Љутица је стран јунак: он има у нашем епосу бити оно што је у руском Одолише поганное, Соловјеј разбојник и т. д. – та и он је нашем Марку онаки исти противник као они Ильи Муромцу[20]. Па сада: није залуд *змија* његов пород. Пород *змија* већ га мене изван реда обичног света. А није му ни име узалуд: Љутица. Има змија: љу̀тѝћ, а Љутицин је пород змија. |

Но ја одох с мога гуслара и сувише далеко. Томе је узрок што сам жељан овакога разговора. Немам коме о овоме да причам, па који пут у IV разреду гимн. на часу српске синтаксе, по цео сат причам о оваким стварима, а Бог зна да ли ме ишто разумеју деца!

По свему судећи овај гуслар на кога сам наишао, зна тако много песама, да сам му ја тек начео његов запасъ[21]. Судећи по општем одзиву, друга два гуслара, један са Рудника, други из Бе̂ршића, још су бољи од њега (у што ја сасвим не верујем: можда су грлом бољи, јер су годинама млађи, али онако од овога не ће бити бољи.) Но до оних певача ја не могу доћи, нити њихове песме преписати без новаца. И са овим ме гусларом свака сеанса кошта динар и по – а они би ме више коштали, јер су подалеко, и морао би их новцем *примамити* и никако друкчије. Наумио сам да се обратим Чупићевој задужбини за помоћ, али не знам како ћу, и да ли баш њима. Како би било да се обратим г. Ст. Новаковићу? Ако ми Ви ово саветујете молим Вас за његову адресу. Посао овај мој неће никако остати бескористан, чак ако и не наиђем на нове мотиве у песмама. Он је интересантан својим језиком, бележим колико могу и *смем* (у хитости) акценте: У једној сам песми нашаио на dat. sing. од питом оваки: питоме. Па он иде питоме Мисиру. | *Питоме* је могло постати и испуштањем и контракцијом од питомоме, а ко зна можда је ово *е*[22] оно *ai* из номиналног трећег падежа – јер ако ће се игде сачувати старина, оно ће у народном стиху који чврсто држи своју меру и често не допушта облицима да са својом браћом приме новине. Мени се чини да је: Ова купа бере девет *литар* – gen. pl. без подмл. *а* од увек у том стиху, и подмлађена вокализација чинила је своје где је могла, али у чврсто скованом десетерцу морала је да напусти своје право, и они многи gen[23]. plur[23]. у народним песмама, који су остали без *а*, тужним оком и данас гледају на осталу браћу која се пообла̀чила у ново рухо, а они остали у старим зубунима.

Је л' те да је забавно кад нелингвист[24] говори о лингвистици?

Песме које сам досад преписао говоре о овим темама:

1. *Женидба од Удбине Муја* 372[25] стиха[25]. Овде долази ајдук Галовран. Изгубљену и у Мисир одведену сестру Сењанина Иве Галовран избавља и враћа је кући. Он то чини познатим начином: у галију накупи свакојаке трговине, умами чопор девојака и иде кући. Ова песма има заплет као каква уметничка. Певајући њу гуслар је у свом елементу. Све је једро и пуно: одише свежином и непосредственошћу.

2. *Тамновање краља Владимира.*

3. *Јанковић Стојан и Цмиљанић Илија* у турском ропству.

4. *Смрт Ђурђа Даничића* (гусларов наслов: Ђурђа Смедеревца) 244 ст. Смешани: Ђурђе Даничић, Ђ. Смедеревац и Грчић Манојло. |

5. *Женидба Јанковић Стојана.* 407 стихова. У њој овако место:

А под јелом добар јунак спава (Стојан)
Кад из себе истураше душу
Уз је́лу се узвијају гране
А кад себе душу повраћаше
Савијају с до зелене траве

6. *Смрт Роснића Стевана.* И ово је ајдук, друг Цмиљанић Илије. Занимљиво је што се овде песма почиње последњим часовима живота јунака. Она дакле и није епска него је пре слика. Цмиљанић Илија полази са дружином и у шуми наилази на друму „једну капљу крвце". Питају се чија је крв. Је л' од коњица[26], од овце, од девојке, од невјесте, од Турчина, од Србина и како би мирисала да је од кога од тога. Миришу и виде да је од Србина: јер мирише вином и ракијом. Иду уз гору и траже рањеног јунака. Нова сцена: јунак се бори са: вуком из горе, са гавраном и са „седамнаест врана на седамнес рана". Он се бори с њима, вука и гаврана рани, те су они плачи-друзи. У овој песми долази и један 12-терац:

Један вуче ти̑јо проговара:
Авај њему до бога милога (oratio indirecta!)
А што ли ће моји вучетићи
Вијајући мајку гледајући:
Од куд ће им козји помолити *пи̑каљ* (нога)

Овај 12-терац остао је исти оваки и при поновном диктовању. Ја кад бих кадгод штампао моју збирку (која још није скупљена!), не бих дотеривао овога стиха. Природа ни у једној својој врсти не ствара идеалне ексемпларе – па не мора ни овде. Тада је природније и истинитије кад се остави како је, и кад човечја рука не дира у све.

7. *Баша са Загорја и Милица девојка.* Основни мотив | малко фриволан, али добар.

8. *Из устанка за ослобођење:* Али-паша, Орушић Мео, Лазаревић Лука и т.д.

9. Како је Ћаја паша ударио на Милоша.

10. *Кнез, бирташ и орач пред рајским вратим.* Ову је песму Марко чуо само једаред на вашару од једне „шлепице"; но народ се гурао, и није могао све добро чути, neanmoins[27] песма иде глатко и метар се у њој доследно мења.

11. *Краљевић Марко и Арапка девојка.* Мотив сличан Кавкаском робу пушкинском. У Вука је ова песма сиромашнија.

12. *Маркова три покора у недељу пре но што се умио* – од слепца из села Бранетића.

Са слепцем је много теже – ту помаже само „звечећи разлог", кога је никако немам. Слепца сам довео кући, испевао ми једну песму, али му је моје записивање, као и сваком Geschäftsmann-у[28], било врло споро – times is money – примио од мене 3 гроша и вратио се на пијацу, где је сео у блато, наместио вес пред собом и певао народу. Овај ми се слепац допада, од њега се многоме надам, али ми се чини да би њега само дукат помирио са мојим записивањем, према којему је неповерљив. Село његово – Бра̀нѐтићи – подалеко је канда од мене. Сад је отишао на крагујевачки вашар; сутра је овде пијаца, покуша|ћу, ако дође, да га доведем кући, али се бојим да му се са 3 гроша нисам препоручио.

У песми: Кнез, бирташ и орач има нека длака која ме подсећа на конац који су преле *три* Парке. – У причи о детињству Марка Краљевића, како су га деца тукла, налазим како гоне Марка да им доноси *воду у решету* – у Грка Сизиф (?) то исто ради. Ова прича, у којој вила Марка подоји врло је красна.

На народне приче, женске песме и т.д. још не могу ни мислити. Кад би ми се дала помоћ да ово купим, ја бих се за неко време примирио са мојим Хелголандом, али камено ми купљење кад ја имам само Вука,, II и Петрановића из Б. и Херц! Ја купим песме о ајдуцима, а Вукове III-ће књиге нисам видео од 1882! – I-ве и IV-те исто тако, а да и не говорим о другим збиркама. Све би ово мени требало дати из Београда, али о таком чему не смем ни сањати. Хтео бих мало да завирим и у руске нар. песме (ја имам само један класни зборник за гимназије), па у Афанасјева, Милера, Аксакова, В.В. Стасова[29] и остале радње у овој ствари. Кад сам ја то све имао при руци, онда сам био неспреман за то, Вашом и семинарском библиотеком нисам се могао користити, јер сам тако мало знао, да ме све то није могло занимати. Данас бих ја то све гутао, али су библиотеке од мене у тридевјатом царству!! Заборавио сам да Вам пишем, а ја сам још од летос дошао | до уверења са сам ја тек сад спреман да се упишем у I-ву годину словенске филологије. Али сад је доцкан.

Кад сам већ ту и ово да Вам саопштим. Пре 12–14 дана све су гимназије добиле од Министра Просв. акт, који<м> се старешине питају: има ли међу професорима и предавачима лица која би хтела да о својој данашњој плати (ја имам 1500 динара) иду у иностранство да продуже науке. Ја сам се пријавио да бих ишао у Кијево или Москву да изучавам руску литературу – али сигурно не ћу отићи ја на страну но какав који не ће ништа тамо израдити, као што с нашима већином и бива. Министар уједно пита: би ли колеге које остају могле такога заступати; што овде не може бити случај, јер нас је мало. Ово стоји у свези са предлогом скупштини о оснивању универзитета у Београду. Но ако не доведу из Европе људи за универзитет, као што и неће, онда боље да остану при овом Лицеуму.

Ја не знам да ли ћете моћи прочитати ово писмо до краја колико је дугачко. Но то долази од самоће и од жеље за разговором. Ових дана писао ми је Облак[30] и јадао ми се на своје чемерне прилике. Буд ли је он сам на издиху, туд му још сваки

час неко умире. Ја сам га питао за неке књиге о руском језику. Сад ћу му опет писати да ме обавести о помоћним делима за акценат. И Вас бих молио да ми јавите да ли је добро дело Р. Бранта[31] о акценту српском. Не знам о нагласу сасвим ништа, а хтео бих да га билежим. Но мени се чини да ја не знам ни шта треба да билежим, кад ствар не знам.

Срамота ме је послати Вам овако дугачко писмо, али штедећи време нећу га подерати и друго краће писати.

Молим Вас да поздравите срдачно Гђу Јагићку и гђцу Стану и Никицу, којих се свију свагда радо сећам. И Вас најсрдачније поздравља Ваш понизни слуга

ЈМаксимовић

[1][на] о [2]Крајцерова соната. С рус. М. Ђ. Глишић. „Одјек", 1890. [3]*(рус.) трка, лов, косидба* [4][да би била] каква ме чека *изнад реда* [5-5,6,9,10-10,11,12,13,19-19,23-23,25-25]*Изнад реда* [7][при] помирити [8]*(рус.) навика* [14]*(рус.) Стихови су из биљине „Волх Всеславьевич" (уп.* Былинны. Ленинград, 1957, *стр. 55, под редакцијом Б. Н. Путилова).* [15][слуга] у/чети [16][можда] ваљда [17][бити на] проживети [18]руски [епос] [20]*Јунаци руских биљина.* [21]*(рус.) залиха резерва* [22][и] е [24]не[филолог] лингвист [26][од овце] од коњица [27]*Нејасно написано.* [28]*(њем.) трговац* [29]Афанасјев, А. Н. *(1826–1871), теоретичар, етнограф-фолклорист;* Милер, О. Ф. *(1833–1889), руски фолклорист, историчар лит.:* Аксаков, И. П. *(1848–1909), публицист, философ;* Стасов, В. В. *(1824–1906), критичар, историчар умјетности, библиограф.* [30]Облак, Ватрослав (1864–1896) [31]Брандт, Р. Ф. *(1853–1920), славист, историчар књижевности и лингвист.*

16. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
31. XII 1890/12. I 1891.

у Горњем Милановцу 31/XII 890.

Веома штовани Господине Професоре!

Очекујући одговора на моја два писма, у којима сам Вам причао о моме купљењу народних епских песама и питао Вас у нечем за савет, – ја сам пропустио, на моју велику жалост, поздравити Вам Божић и Ново Лето; но када се овде у нас тек сутра почиње последњи деценијум овога велеславнога века, то ћу ја бити тако слободан поздравити Вам ново лето макар и сада, и пожелети Вама и свима Вашима, свакога добра и од Бога напретка у наступајућој години; и Вама увек крепког ненарушеног здравља да бисте могли, као и досле, без прекида деловати на просвећењу | Словенства! Овом приликом молим да најљубазније од мене поздравите све чланове Ваше драге ми и штоване породице!

Ако сте ради чути што о мени, ја се користим неким аскетским, индиферентним здрављем (као и обично кад човек где зачами) и настављам посао око купљења песама тако вољно и, као што ми се чини, успешно да ми је и самом чудо. Чудо ми је у толико што ми овај посао не може да растера ову мргодност и безвољност у коју сам се у овом селу уидиотизирао – но је овај мој рад последица навике – оне навике о којој Гоголь говори у Старосвътские помъщики. Синоћ сам разгледао у главном скупљено благо, и одбацив обичне варијанте, комаде нашао сам 46 комада занимљивих ствари, међу којима једна трећина има своје вредности у сваком погледу. Јуче ми даде из овдашњег гарнизона момак написану песму, која ме много подсећа на руску билину кад Василиса Микулична избавља из руку кнезя Володимера свог мужа Ставра Годиновича. Чак се и детаљи често слажу. Но још важнију ствар нашао сам у песми: Три српске војводе и ноја тице крило, коју сам записао од путника сељака испод Јавора и Голије планине. Српске

војводе наилазе у пољу ноја тице крило (Марко, Реља и Топлица), редом га дижу да се заките њиме, али не може никоји: који диже до колена, који до паса, а Марко до рамена, па бацају од себе. У класном зборнику руске народне поезије који је преда мном има „Былина о святогоръ" у којој овај богатир наилази на маленькую сумочку переметную[1] и никако не може да је дигне, | док је најзад не дигне до колена и „тутъ ему было и кончаніе"[2]! У мојој песми је други крај, али „у начелу" један исти. Војводе оду у цркву, камо су и пошли; Марко се обрће често да види ко ће донети од нојића крило; доноси га лепота девојка за калпаком и погине од Маркове стријеле. Ако је све ово митолошке садржине, као што без сумње јесте, и ако је смисао у томе да победилац онога пера (торбице у руса) погине, онда и у нашој песми гине. Од те песме сам добио и варијанат од мог дворског гуслара Марка Микаиловића из Брусницe, коме се већ почињем чудити. Синоћ ми је био и опет, и нагатао ми чудних ствари. У општe мени се чини, да ће моја збирка имати и нових мотива, неопходно нужних при упоредњој студији – и имаће нешто што нису могле имати све од досадањих збирака: а наиме полаганост купљења. Читајући | Вуков предговор из IV књиге (нов гост у мојој кући!) видим, да је он често пута од добра, првокласног гуслара, будући на путу, могао измамити само по једну песму. Но ја сад имам прилике да ова моја два, три а можда и више гуслара исцрпем до дна. Слушајући синоћ мога неизсякаемог[3] Марка, паде ми на памет како би била паметна ствар узети па штампати збирку песама само од једног гуслара; другу од другог и т.д. И ово би имало свога смисла.

А сад ново нешто. Нашао сам овде једног – епског човека! Не само да је изврстан гуслар, но је сав он епичан од главе до пете, и његова биографија, кад би је писао добар психолог, ваљала би много у студији епике. Његове епске песме миришу древношћу; фигуре су у њима тако невероватне, првобитне, мамутске, да су собом једна додирна тачка са руским | билинама, којима сам се ја много чудио док нисам (себи) решио да је и наша епика била кад на томе стадију, и да су билине о Свјатогору Микули и Вољху, као што их имамо у Рыбникову итд. један ранији стадијум у развитку нар. епике, у коме би српски епос био лепша, разумнија форма. Мој епски човек родом је из Колашина код Таслице у Ерцеговини; спољашњост чисто епска: крупан, иде као мамут, висок, страшна погледа, брци јуначки и окомито иду доле преко давно не обријане браде. Пије ракију као смук. Људи ми причају да је 1876 год. кад је дошао амо носио у зубима терете које би други једва понео у рукама. Сам ми он вели – настаје епика! – да је домовину[4] оставио што је убио два Турчина. Прво је утекао у Цариград, за тим био у Арабистану, Јемену, Мисиру. Кад пева о Косову и осталим епским | локалитетима, он примети въ скобкахъ[5]: био сам ја ту. Па дода: „Како ли су се у нас дијелили мегдани за моје младости!" А што је најепскије у читавој ствари, то је: да у све то – што[6] сам о себи прича[6] – верује непоколебимо, било или не било истина. Зар се ово не зове један поглед у ателијер народне вештине? Но са овим ми иде најтеже: не могу трезна да га добавим! Казао ми у перо једну песму, а код друге на среди *заспао*. Све би се ово за добар бакшиш дало уклонити.* Епизоде у његовим песмама, језик, акценат, упоређења – све је то оделито од свега мени познатог – ни у Вука тога нема. Песме су му све велике, и вели ми да их зна врло много; „шес сати да ти певам једну песму" вели он; „моје песме нису као Маркове!" Слава тога придворног гуслара Марка не да му мира, кога ја навластито хвалим. Кад домамиш до себе гуслара, онда хвалити ког другог | обећава[7] сигурнији успех него сваки бакшиш. Казује ми један овдашњи официр, да кад дође II-ги позив на вежбу (људи од 40–50 год.), онда неколико дана и ноћи гусли не ућуте, и док један гуди петорица чекају да му отму гусли из руке, да покажу да је њихова боља. Но не само то, но и ово што сам гледам и имам пред собом, каже ми да је претеран глас, да силно нестаје поезије у народу: као што се мени чини: данас има гуслара и

---

* Свему моме раду и мојим писмима мото је: новац господари!

песама таман толико, колико их у опште може бити према самом бићу људског живота. Ако има стална пропорција између поезије и прозе у животу, онда је и данас проценат поезије према прози таман као што треба. Или ако је кад било друкче, онда је то морала бити aurea aetas; само ја не знам је ли ко хтео слушати певача, ако су сви | певали[8], кад видимо да и данас отимају један другом гусли из руку.

Само је грдна штета што још немам I и III-ћу Вукову књигу, а особито ову последњу. Кад би се нашла каква родољубива душа, на пр. у слов. семинару, да ми препише Index Вукове III-ће књиге, ја бих јој у будућем предговору моје збирке нар. песама печатао име крупним словима. Поздравите их једном на семинарском састанку и метните коме[9] на срце моје еремитске јаде. – Предговор кад бих и писао, ја то не бих чинио, док не бих своје песме упоредио са руским билинама, при чему бих се дотакао и Вукове и Петрановића збирке. Кад бих доспео још у веку међу књиге и учене људе, мислим да ми ни овај посао не би био страшан. Треба само почети, па почетак нек испадне *ма каки,* он је за то | свагда извор потоњим бољим радњама. А у нас на овоме још ништа није рађено.

Но ја бих пре свега морао знати: нисам ли Вам несносан овим мојим причањем, у коме моје личне јеремијаде испадају као сочиво за Божић. Будите тако добри, сдължайте божеску милость, напишите ми реч, две: како Ви мислите о овоме моме послу, и куд да се обратим за помоћ. Не знам ни сам од куд, неки дан ми дође у памет да се обратим Миклошићу за помоћ; он мора да је веома богат човек, а ово би таман била ствар достојна његове помоћи. Спремам писмо с прилозима на које учено друштво у Београд, али не знам на које, те с тога никако и не | отпшујем овај посао. Радња међутим, напредује, и гуслари ми се све нови стављају у изглед. Само да ми је на десетак дана да одем у свет, да видим макар једног књижевног човека и разговорим се сат, два с њиме, па да се вратим амо, одмах би оживео. Знате ли да има по године, како се ничему нисам обрадовао – тако сам постао апатичан и физички и духовно. Но ја ћу и овако радити започети посао, у нади да „коло вртећи се не престаје".

Мој брат ми пише, да још није био код Вас. „Легнем" вели „у вече да спавам с тврдом одлуком да одем сутра у посету, а у исти мах кад се заричем, осећам да нећу отићи". Он се боји ићи пред Вас, сигурно мислећи да ће Вам бити на досади. Но као што видим из његових писама, он се сад тако заљубио у сецирсал, | да у њему није ни мало остало интереса према литератури, и осећајући то не сме да се усуди изићи пред Вас. Молим Вас да му за неко време опростите.

Данас (1. јануара) нашао сам у једној ново забележеној песми нешто врло занимљиво. Отишао сам у касарну, довео у кантину једнога војника и забележио песму, како је Стојан Јанковић помоћу *стрине Анђелије* победио преваром Даничића Ђура и спутао га. Ђура се везан пробуди и по вили[10] поручи Марку да му помогне. Марко га *ослобађа окова,* а стрину Анђелију намажу воском *и запале је.* Читајући опис везанога Ђурђа ја сам се и нехотице сетио побеђенога божаства, а кад ми при том паде на памет да наш народ јованске мећаве и зиму приписује некој ћоравој Анђелији, очигледно митском бићу; и кад ме[11] спаљивање ове Анђелије у мојој песми подсети на уништавање Моране на огранку пролећа код Руса – мени се учини сасвим јасно: да је Даничић Ђуро у[12] овој песми траг негдањег божанства сунца, а стрина[13] Анђелија божанство мрака и зиме. И тако ова песма показује борбу сунца и мрака, топлоте и зиме.

Да би ипак било краја, прекидам ово писмо на пречац, без обзира на стилистику.

Ваш најпонизнији

Ј. Максимовић

[1]*(рус.) малу путну торбицу* [2]*(рус.) и ту му је дошао и крај* [3]неиссякаемый *(рус.) неисцрпни, непресушни* [4][амо] домовину [5]*(рус.) у загради* [6-6, 11, 13]*Изнад реда* [7][зн] обећава [8][гуслили] певали [9][му] коме [10]по[моћу] вил[е]и [12][зли] у

17. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
16/28. II 1891.

у Гор. Милановцу 16. фебр. 1891.

Веома штовани Господине Професоре!

У последње време накањивао сам се у неколико махова да Вам пишем, но како сам свагда као и малочас на самом почетку писма морао издерати, свагда сам одустајао од намере. Још мало па ће се навршити пет месеца, како од вас нисам добио ни „вѣсточки”[1], што ме збуњује тим већма, што сам Вам за то време писао у три маха, и свагда у неком послу, о коме бисте ми иначе свагда одговорили. У оваким би приликама и сваки други брзо себе окривио ма у чем, па протумачио себи Ваше ћутање, а оваки скептик, каквим сам ја постао у овој „глуши”, учинио је то још и пре. На овоме месту у сваком започињаном и исцепаном писму, која сам Вам ових дана писао, трудио сам се уверити Вас, да ја | чак ни у мисли не бих Вас могао увредити, јер осим благодарности и високог поштовања према Вама нигда ништа друго нисам осећао – но како на така уверавања нисам навикао, писмо је на њима и застајало и није се слало. С тога Вас молим да ми не замерите, ако Вам се и ово писмо учини замршено и несаразмерно, ја сам наумио да Вам га пошљем ради свога умирења. И у току лањске године Ваша су писма на мене тако благотворно утицала, а ове године им ја ни цене не бих знао казати. Човек живећи у овако *подлим* приликама (употребљујем реч подлый[2] како се у Русији употребљавало пре Ломоносова), из дана у дан, силом неких физикалних закона, губи мало по мало од својих преимућстава, и изједначује се са својом околином. Топлота и влага која је у мени била, услед хладноће и сухоће око мене таје и нестаје из дана у дан. Но признање од стране других људи, а особито од стране Ваше, задржавало је процес ветрења и сушења у мени, и ја бих се после једног Вашег писма снабдео отпорном | снагом на читаве месеце. Тургењев је као старац од 60 година рекао у једном свом писму: „...никакого желания нѣтъ. Мне даже странно думать, что я был когда-то литераторомъ”[3]. Мени је жао било и из његових уста то чути, а данас се и ја сам осећам тако исто, и ако нисам догнао још ни половину тих његових година. Ви бисте ми можда приметили, да бих ја ипак могао наћи каквог „развлечения”[4], које би ме мало у селу проелектризовало, на пр. да што шиљем одавде у листове, да критикујем и т.д. – на што Вам морам одговорити, да ни за то нема никакве могућности. О Бранку писати, рекао би човек, може са ма где, и у самој Жичи и Студеници, а летос се показало, да се ни то не може. Да умочим у опште перо, и да прозборим о којој му драго појави из литературе, хоће ми се сва литература од Мушицког, па и од Рајића до данас. Ваљало би пре свега још једаред довући се до каквог немачког университета, па добро проучити немачки романтизам (ово је стара, завѣтная моя идея), псевдокласицизам, сентименталност и т.д. То би се можда некако дало и без немачког универзитета, но барем би човек | морао бити у Београду. Да сам знао да ћу онако сакрментски мало бити у Бечу, не бих онолико Креком[5] лупао главу (именно: лупао, јер нисам имао зато смисла, и доиста *ништа* нисам запамтио), него бих се потрудио да се упознам са начелима немачке романтике (Шлегли, Тик, Ленау и т.д.)[6], без чега се не може писати историја српске поезије, која опет као део ист. срп. књижевност<и> има несравњено више педагошке важност<и> од све литературе српске до овога века. Поред главних и битних узрока, што се у Србији има тако мало литературног смисла и што је данашња литература тако убиствено пуста и празна – један је, можда најбитнији, и тај, што наша омладина у[7] средњим школама[7] нема прилике као немачка, руска и т.д. да изучавајући историју домаће литературе уједно се уз гредом и упознаје са добрим вештинским производима и са оним начелима на којима се они зидају. На жалост, наша литература, све кад би до данас била и испитана, деца у њој не би имала бог зна шта да науче, и да се упознаду са суштином поетичке вештине, али би добар учитель ипак имао згоде да децу упознаје с овим и оним, па макар их упућивао и на страну књижевност, говорећи о овој или оној школи.|

Мени дакле не остаје овде ништа да радим; можда има таких књижевних послова, који би се и под Вȳјном могли радити – но историја литературе и књижевна критика, т.ј. први почетак њен у Србији, не може се радити овде. Почињао сам ових дана да напишем за Отаџбину или Преодницу реферат о новоизишавшим приповеткама једног младог, али већ изадутираног и досадног српског песника, но прелазећи к томе послу, ја сам опет силом околности и природом ствари, нашао се у прегледу српске поезије од почетка до данас; и пошто сам се с тиме возио 4–5 дана, и написао можда и ваљанијих ствари но летос код Бранка, ја сам и тај посао оставио. За Бјељинскога Литературныя мечтания, којим је радом он ступио на јавност, и у коме је написао преглед руске поезије, скицу њене историје, вели се да сведочи о не сасвим тачном њеном познавању – а кад се оно упореди са оним, колико ја познајем нашу књижевност, оно је савршенство према мени. А у мене има и љубави и енергије да упознам грађу за историју српске поезије – но та је грађа од мене далеко, а коме је близу, оном она ништа не говори. При помисли на таке прилике, ваљало би да планем и све да оставим, но ја на жалост остајем где сам, ту сам… |

Сад доготављам тематᵍ за испит – исту радњу о Тургењеву која је у Вас била, и[8] коју сте Ви назвали гором из које бију силни потоци, али се не види где ће се слити, су чим сам се и сам сложио, кад сам после скоро годину дана, опет је прочитао. Судећи по томе, ни то није моје поље, и ја знам да то није моје поље и знам које је то поље, коме сам ја од увек и до данас без прекида тежио, али ћу за сад да останем при овоме. За 5–6 недеља јавићу се за испит, и помисао да ћу видети жељезницу, друге људе, па и моју Војводину – испуњава ме детињском радошћу – до того опротивљело мнѣ все окружающее меня![9]

Остаје ми још да завршим писмо, при чем ми се хоће да Вас замолим да ме не заборавите и не презрете, чак и ако има што, што би ме окривљавало. Ја не могу да представим на сигурно шта би то могло бити, али ако је што, мени је жао што сам Вам дао повода да се љутите на мене, и молим да то великодушно заборавите. Сетите се оваких заборављених људи, каким сам у истину ја, задужбина је. Поздрављајући Вас најсрдачније остајем Ваш понизни слуга

Јован Максимовић

[1]*(рус.) гласак* [2]*(рус.) један* [3]*(рус.) „…немам никакве жеље. Чак не могу ни да мислим да сам некада био литерата”* [4]*(рус.) разонода* [5]Крек, Грегор [6]Аугуст В. Шлегел *(1767–1845),* Фридрих Шлегел *(1772–1829), њемачки романтичари;* Лудвиг Тик *(1773–1853), њемачки романтичар и приповедач;* Николаус Ленау *(1802–1850), аустријски лиричар.* [7–7, 8] *Изнад реда.* [9]*(рус.) толико ми се гади све што ме окружује!*

18. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 1/13. III 1891.

1/13. 3. 1891.

Драги пријатељу!

Само да Вас умирим и да си не разбијате главу којекаквим мислима о увреди или чему год каквом, јављам Вам у двије ријечи, да су сами послови (међу којима ево сада и смрт Миклошићева) тому узрок, што Вам нисам већ давно писао. Сва је моја кореспонденција запела, на све стране. Ипак сам на Вас често мислио, те и Новаковићу да га изновице помакнем, шиљао нека Ваша писма. Он се зачудио, што његова прва препорука не уроди плодом те ми обећа да ће и опет писати. Сва

је прилика да је то и учинио, а можда му одговорише из министарства: е па нека учини испит, нека нешто штампа, да видимо ко је и што умије.

Ето видите дакле, и опет све се своди | к томе, да испуните неке незнатне, можда чак и луде, сувишне формалности – али без којих овај свијет некако не може да постоји.

Ја бих дакле као пријатељ који Вама жели најзгодније прилике, да се ваш литерарно-критички таленат узмогне развити – свјетовао бих, да обуздате на неко кратко вријеме све друге мисли, жеље и планове те да се „сосредоточите" на једном, на – испиту, који у Београду ваљда неће бити онолико комплициран као код нас.

По мојему мишљењу требало је да сте оно у Тургењеву макар онако, каково је било, недовршено, наштампали негдје у Летопису Српске Матице, да вас другови од заната упознају. Али када нисте до сада, гледајте да барем као радња за испит достигне своју сврху.

Мени се Ваша пошљедња писма не допадају, | одвећ су мрачна, а ја мислим да ће до скора и код вас сванути сунце, будите, дакле, неколико стрпљиви. Ако се не може све онако, како би се хтјело, а оно требало би да се *хоће* оно, што се може. Све што говорите о „премиссама" за добру оцјену српске књижевности, жива је и цијела истина – али то ће све доћи. Ако не можете данас, моћи ћете сутра до воље читати немачке романтике; а ја и опет мислим, да је код Вас већ сад толико литерарно-критичког материјала не само у књигама већ у глави, да бисте чак „фрагментима из Горњег Милановца" многим читатељима угодили. Одбаците тек Хамлета!

Из Ваших писама о народној поезији, која још тако живо кључа у оним крајевима, рад сам (ако дозволите) неке цртице наштампати у њемачком пријеводу у Архиву[1]. Ја сам оно | читао пок. Миклошићу те и он рече: das sollten Sie im Archiv mittheilen.

Ево видите, тако и у другим стварима Вашима није све онако за одмет, како Вама Хамлет шапће.

Желим Вам свако добро.

Ваш
ВЈагић

[1]*Одговарајуће дијелове Максимовићевих писама од 15/27. новембра, 25. новембра/5. децембра 1890, те 31. децембра 1890/12. јануара 1891. године Јагић је цитирао у* „Архиву", *XIII, 1891, стр. 631–636.* [2] *(њем.) То би требало да објавите у Архиву.*

19. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
Г. Милановац, 5/17. III 1891.

у Г. М. 5(17) марта 1891.

Веома штовани Господине Професоре!

Хвала Вам срдачна на писму којим ме потпуно утешисте, ја сам већим делом и држао да је мног<и> посао узрок што ми не одговарате. Осем тога сам ја врло често малодушан, упустим се у Јеремијаде, па би и оправдано било, што се човек тешко накањује да ми одговара.

Ја сам истина моје извештаје о нар. поезији писао онако на дохват и преко реда, као што то допушта слог писама, но ако Ви налазите, да ће оно и онако моћи одговорити некој сврси, и кад је пок. Миклошић био једнаког с Вама мнења, ја и нећу и не смем да | прекословим: Радујем се што ћу тако бар једну страницу

Архива испунити, кад већ не могу, као што бих хтео, и више што да Вам привредим.

Јуче је стигао амо „Просветни Гласник" (наш „Журн. Мин. Нар. Просв"[1] у малом издању!), кога од ове године уређује секретар Мин. Просв. Пера П. Ђорђевић, писац једнога дела синтаксе, о коме сте једном јавили у Архиву. У овом првом броју има један и мој прилог „Прилошци к српском речнику"[2], у коме сам се потрудио, упоредно са руским, протумачити неколико занимљивих речи из срп. нар. песама, које су у Вука рђаво или нетачно протумачене. Ствар је ситна и незнатна, Randbermerkungen[3] приликом моје лектире народних песама, но волео бих да Вам дође до руку. Писаћу уреднику да пошље за Семинар Гласник. Уредник ми је писао и видим да је остао врло | задовољан. Но главније је од свега то, што он управо руководи стварима средње школе, па се надам да ме неће заборавити овде. Што г. Новаковића препорука остаде безуспешна, можда је мало кривице и до мене, што и сам не шиљем молбу у Београд. Нашој господи је често више стало до форме и личне сујете, него до ствари. Није мене лане Министар морао ни терати у Г. Милановац, и ту игра улогу балканска грубост и непоштовање туђе личности – но „надо терпейть!" рекла је Тургењеву једна петроградска „немка-старуха" и ја се трудим колико ми је год могуће да се испнем до висине те Тургењеве бабе-немице. Та мени је доскора било сасвим и право што сам овде, док сам имао у својој књижници средстава за рад, и док најзад услед | духовне чамотиње није наступило и телесно опадање. А ово последње је управо и криво, што је Хамлет могао да доспе до мене – кад сам здрав никога и ничега се не бојим, и свака увреда и запостављање крепи ме и челичи на рад, да ако једнога дана и ја имаднем право.

Но пролеће је већ наступило, још ни пуна три месеца до наших испита, и ја ваљда ћу изнети читаву кожу одавде. За испит сам много и енергично радио до пре месец дана, но тада ме у невреме нађе грозница и једва јој се отех. Сад се још мало одмарам – испит овога лета морам скинути с врата. Но прво морам ићи у Београд да се измирим са нашим Аристархом[4].

Министарство Просв. штампа I-ву књигу Вукову и Рјечник – прва ће о Ускрсу бити готова. Редактор мислим да је П. П. Ђорђевић[5].

Са срдачним поздравом Ваш најпонизнији

Ј. Максимовић

[1]*Мисли се на руски часопис* „Журнал министерства народного просвещения". [2]„Просветни гласник", XII, стр. 50–53. [3]*(њем.) напомене на рубу; маргиналне биљешке* [4]*Мисли се на Вуловића* [5]*Редактор државног издања Вукових* „Српских народних пјесама", *кн. I. Бгд. 1891, био је Љ. Стојановић.*

20. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
29. III/10. IV 1891.

у Г. Милановцу 29 марта (10/IV) 891

Много штовани Господине Професоре!

Имам права да будем веселији, јер се магла већ по мало разбистрава око Милановца – изглед је да ћу скоро изаћи из њега. Молио сам да ме не преместе ради промене ваздуха ма у које друго место (што би ми доиста и требало – навезла ме се била целу зиму нека грозница, од које се једва сад ослобађам, за то и нисам 2 месеца купио песама), и за место премештаја ставља ми се у изглед и скоро обећава са надлежне стране одсуство у мају и јунију што чини 4 месеца ферија

„без престани" – а кад се већ увиђа да Г. М. за мене није, ваљда ме не ће натраг враћати! |

Примио сам отисак оних страница из Архива у којима приопштавате ученој публици црте из мојих писама односеће се на живот епике у Руднику и испод њега. Хвала Вам на толиком одликовању, које ми је још милије тиме што у њему опет гледам руку Ваше помоћи која ми је толико и мила и потребна. Ако та књига изађе овога лета (до августа) она ће опет много припомоћи мојим стварима. Само баш та прилика, што писма нису из прва намењена била публикацији није могла а да макар мало не уштине публикаторе. Понеки пут писао сам Вам писма таман после општења с гусларом, а како је ово посао који[1] узнемирује човека као да би држао какво предавање, глумачку представу и т.д. то сам ја после тога бивао и уморан и неспособан за пажњу. Отуд је испало да нисам добро описа рђаве | стране мог епског човека у погледу самог диктовања и казивања. Врло добро се сећам шта сам мислио да Вам саопштим: С тога што пије и[2] што га често на столици уза ме одолева сан, и он се са њима (а помало и ја) бори – његова техника под час олабави, као распусти се и стихови му често испадају онако као што испада закопчавање дугметâ смрзнутим прстима. Он је потпуно археолошки налазак – Ви находите под земљом статуу и по свему видите да припада фидијаској епохи, али је она без једне руке, без браде и врха од носа! Он није у стању кроз целу песму држати се једнога стила; древност, бронзаност, Wuchtigkeit[3] успе да се појави само у првој трећини песме, или на | неким, не ретким местима кроза сав ток песме али издржаности стила, вечитог присуства оног стародревног, архајски јуначког флуидума нема. Разуме се да је томе кривица и овај сасвим не епски начин казивања у перо, а крај гусала писати не могу, јер сам у стенографији schwach'[4] што веле Руси. И није само напитост кривица што стихови у погледу фонологије, граматике, синтаксе изгледају као да су из муља извађени – него нарав певачева, несувременост оног стародревног флуидума у њима и казивање без гусала. Изволите разумети – хтео протумачити и исправити па изишао на флуидум! А ипак је тако! Место које сам овим хтео да исправим налази се при крају чланка – 19-ти ред од краја: Da der Mann gern… па до: „Seine Volkslieder[5] – 19-ти ред до краја. |

Хвала Богу са здрављем као да сам мало боље, враћа се по мало стара воља за рад, за спремање за испит, за доготовљање темата испитског и већ сам наишао и новог, врло замашне вредности гуслара. Слушајући овог новог гуслара, који је сиромах и гладан као Ирац, и мој такође ирачки хонорар га потпуно усрећива, почињем се уверавати да ипак има нечега у оној мисли коју сам Вам саопштио: да би вредно било поређати песме по певачима, ако не у научном издању, оно бар у учењачком кабинету. Песме овог новог гуслара (Вȕчѝића Николића опет из Бруснице) и садржином и формом носе на себи известан, опет доста архаичан тип, и све се врзу око 400 | стихова, док су Маркове доста модерније и елегантније обично око 200–250 стихова, а Саво Фуртула – епски човек просто се љути кад чује да је ичија највећа песма достигла његову најмању. Ја не смем сад да се упушћам у понеко приопштење из 4-ри Вучићеве песме које сам забилежио, и ако ми се веома хоће да поделим[6] с Вама уживање у наласку описа четирију јунака, чија нас опрема и „обстановка"[7] подсећа на време индоевропске заједнице и на време проналаска клина и брадве. Но други пут, сад[8] се[8] журим да стигнем на пошту.

Читам данас у новинама – и нашим и у N. Fr. Presse (чак и њу сад имамо!) да Вас је ћесар именовао чланом Горњега Дома. | И ако сте Ви и за мене и за све нас и досад били члан Горњег Дома у људском друштву, то ипак знајући да са овим стоји у свези и поштовање словенске књиге у свеучилишту и њено можда боље материјално осигурање – честитам Вам од срца на овој новој почасти и стечевини, тек исто молим да изразите и моје честитке и искрен поздрав свима Вашима на дому, Гђи Јагићки, Гђци Стани и Никици.

Сад више ништа не могу овде додати, и ако је било још што шта да се саопшти. Радовао бих се да ми саопштите што о нашем Облаку, за што Вас веома молим; писао сам да шиљу Просв. Гласник из Београда у Семинар, ако дође будите

тако добри па ми јавите или по ком семинарцу поручите. | А има л што народа у Семинару? Сад бих ја требао да сам у њему, пошто сам се мало излечио од поезије и артистичности, а дан и ноћ и мислим на једну таку авантуру – било у Бечу или другде.

Желећи Вам од Бога здравља и у дȯму напретка
остајем Ваш најпонизнији
ЈМаксимовић

[1][сличан] који [2][његова] и [3]*(њем.) снага* [4]*(њем.) слаб* [5]*(њем.) Па пошто човјек радо... Његове народне пјесме* [6][Вам] поделим [7]*(рус.) декорација* [8-8]*Изнад реда*

21. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
30. V/12. VI 1891.

у Руми (у Срему) 30 маја 1891.

Веома штовани Господине Професоре!

Мислим да сам Вам назначио у коме од последњих писама да сам тражио двомесечан допуст од Министра – сад сам га ево и добио и дошао да се надишем домовинског пријатног и лековитог ваздуха! Климат руднички је доиста за мене сувише оштар, јер се ја сад овде осећам као да сам гдегод на јадранском мору.

Како сад имам пред собом добра три месеца ферија, посветићу их искључиво професорском испиту, за који мислим да се пријавим већ идућега месеца (са дисертацијом о Тургењеву). Тако бих дошао на | ред почетком септембра. Ако испит срећно испадне тражићу да ме наместе за наставника руског језика у учитељској препарандији у Београду, где сад руски предаје један прилично безграмотан младенац. Како бих тада био слободан од бриге испитске, могао бих се одмах дати на компилирање лекција из историје руске књижевности, па тражити дозволу да их читам у Вел. Школи, с платом или без плате свеједно!

У Београду сам видио да је изишао Архив у коме је реч о моме збирању нар. епике у Руднику. Коректурни табак који сте ми изволели послати изгубио се, кад сам га слао моме брату на углед, па бих Вас врло лепо молио да ми пошљете амо или ту књигу Архива, или још пре | отисак критичкога дела, где је тај чланчић. Данас је збирка таман дваред онако бројем велика, колико је тамо јављено – а садржином и важношћу још куд и камо претежнија, јер сам у последње време далеко срећнији био у гусларима – грдна је штета што сам морао оставити Рудник, јер сам нашао једног Брусничанина (око 60 год.), који ми је исказао десетак позамашних и ваљаних песама, а притом вели да му „запасъ”[1] „још није ни начет!” Но кад би било среће и какве новчане помоћи ја бих драге воље пошао нагодину и онамо и у Студеницу, да, наоружан овогодишњим искуством и вештином коју сам морао стећи, наставим тај посао. Ако би Ви знали какав савет, како и коме да се обратим с овом збирком, која би | заслужила да се изда – молим Вас најучтивије да ми јавите. Кад положим испит, могао бих се дати уређивању ове збирке. Само се на тако што без Београда (барем!) не да ни мислити. И прошао сам кроз Београд (баш кад су краљицу терали!)[2] и Вукове III-ће књиге видео нисам. Вуловић је нема, Љ. Стојановић је нема, Нар. Библиотека је нема и нико је нема! Има је један човек, који је два сата у Фрушкој Гори од мене далеко, а то је И. Руварац[3] – но ја к њему не смем! Полазећи пре две године из Беча, остао сам његовом синовцу дужан 10–12

форината, и архимандрит је због тога почео мене себи представљати као какво морално страшило. Мени је до душе чудновато, како се један научењак у опште може интересовати | форинтама (и то још 10–12!) – но волео бих да тога није. Како сам му ја близу, а интересујем се много и скупљеним благом нар. поезије, и сликом српске књижевности до Доситеја, о чему би ме било он, било његова библиотека могли добро обавестити – мени је врло жао што сам својим сиромаштвом, које ме је управо давило на универзитету, затворио себи врата к тако врсном суседу. Да ли би Ви, веома штовани Господине, не помињући горњега повода његовом нерасположењу, могли што урадити да се то исправи. Мени је много стало да дођем до њега, јер само у њега у[4] овој околини, а и на свем нашем југу[4] има и оног знања и оних средстава, која мене сад тако много интересују. | Осим тога хоће ми се да прочитам и Stare pisce hrvatske, који се такође било код њега било у суседним Карловцима налазе. Тек после тога посла смео бих мирном душом поћи историји српске поезије, која ме толико много занима, и о којој узалудно и бескорисно (јер сам без средстава) мислим ове две године сеоског живота. У часовима одмора, кад не читам ни Вуловићеве лекције из југословенске књижевности (које ми се боље свиде од „Бранка"), читам једну повећу историју немачке књижевности, до које сам могао овде доћи, и сматрајући развитак те огромне и узвишене зграде, која се зове немачка књига, јасно ми је да би управо била права аномалија, кад би се данас у српству јавили истино[5] велики писци и велика дела. Пре тога има још много да се ради – а на то нико и не | мисли и с таким комичним уздањем улази [6]нови писац[6] у литературу, као да је већ све испуњено за његов рад – комичним уздањем, јер му за 2–3 године рада перо испада из руку без узрока – т.ј. из узрока који он не види. А има талената, и то првокласних талената – но ја држим да њих природа продуцира увек и нефаљено исто тако као и крушке и пшеницу, и да у њима није никаква, баш никаква заслуга.

У унутрашњост Србије, на стално пребивање неће ми се никако, и сматрам за прст божји што сам се још у последњем тренутку отео несмиљеном[7] процесу асимилације који би у провинцији из мене направио фигуру смешнију, него што су прави провинцијалци. Да ме је посматрао Овидије Назон[8] написао би ако не | целу једну Метаморфозу, оно бар занимљив почетак, фрагменат од једне. А свему сам[9] крив сам, јер вредне и енергичне људе и не бацају у Г. Милановац.

Но ја немам никаква права да Вам овим досађујем, с тога и прекидам. На јесен, без сваке шале, шиље Министарство Просв. у Београд, 10–15 професора у иностранство да продуже науке. Тражио сам се и ја – али како сам врло слаб или управо никакав партизан (радикал), а при том ничим нисам доказао способност своју – одредићу се, место у Кијев или у Москву, опет у Милановац или Ужице. Сва је срећа што нећу хтети отићи.

Опростите ми, штовани Господине Професоре, за оваки тон, данас ни крај најбоље воље не могу друкчије.

Срдачно Вас поздравља

Ваш одани Вам

Максимовић

[1]*(рус.) залиха, резерва* [2]*Краљица* Наталија Обреновић *је одлуком српске владе протјерана из Србије 6/18. маја 1891. године. Протјеривање је покушао осујетити Драгутин Илић, организујући побуну грађана, која је трајала и идућег дана. Побуна је у крви угушена, а краљица ипак протјерана.* [3]Илирион Руварац. [4-4, 5, 6-6,] [7]*Изнад реда.* [8]Publius Ovidius Naso, *чувени римски пјесник, аутор* „Метаморфоза", *збирке о митолошким преображајима* [9]сам сам

22. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
9/21. XII 1891.

у Зајечару 9(21) децембра 1891

Веома штовани Господине Професоре!

Ево ме дакле и на бугарској граници! То, истина, није ни Крагујевац ни Београд; није ни мрву културније од Г. Милановца – али је salus rei publicae[1] захтевао, и ја сам амо пошао да у скоро отвореној горњој гимназији предајем стару словенску граматику, српски језик и историју српске књижевности. У Крагујевцу је било три празна филолошка места, и једно ми је од њих било намењено – али се у последњем часу појави једна денунцијација ex offo[2], која јасно као дан доказа да ми одсуствује патриотизам, да не волим Србију и т.д. – Крагујевац ми се измакне, а како амо не ће нико (јер нема железнице, кафане, ни мрве икаквога комфорта), оправим | се амо ја, да два дана удаљен од железнице размишљам о сувременом значењу речи патриотизам и о најпрактичнијој љубави према Србији.

Место згодно за хајдевски стил и размишљање, али је мене моја неврастенија, услед промене климе, тегобног пута и одсуства иоле[3] финијег друштва, опет напала, те сам упућен да ми писмо буде што краће.

Ваши савети да најпосле једаред полажем професорски испит уродили су плодом. Пре месец дана проглашен сам у сали „ученога друштва" у Београду за испитнога професора средњих школа. О самом испиту не могу Вам, због своје слабости, ни крај најбоље воље опширније писати. Могу вам само рећи, да ме је испитивао један руски[4] духовни академичар са ученим степеном, који се у нас зове: „био је у Русији". Наравна ствар, да су моји одговори зависили од знања експаминатора, и да је он још мање знао, знао бих и ја мање на испиту. – Стари Јован Ђорђевић[5], звани „фотер", ражљутио се на мене малко на испиту, што сам рекао за Мушицкога да је био псевдокласик, а за Милована Видаковића да је представник *ниже врсте* романтике. Ова света истина ражљутила је старога Војвођанина, и мени за тренутак кресnуше пред очима времена опозиције Вуку и Бранку. А тога сам се сетио не само гледећи на праведни гнев фотеров, него и на његово старинско лице и на жуту цепну мараму с гранама, која је широка и дугачка по[6] 110 cm и коју је стари позоришни отац са особитом пасијом разматао и врло брижљиво савијао. И Јован Бошковић[7], председник испитне комисије, прилично је остарио – изгледа као свој сопствени споменик – ливен у меди. Замолио сам га да смем који пут доћи на предавања, али сам с тешком муком издржао два сата. Жао ми је што нисам на један часак уз Вас, пуну бих Вам торбу напричао. Словенска филологија на[8] српском универзитету[8] преживљује сад своју камениту периоду[9]. Ј. Бошковић | предаје само првогодишњацима. Причају да је још 1866 год. саставио за ту сврху своја предавања, и да је пре неку годину предузео кореницу реформу над тим истим предавањима, те се тако литографисала. Званичан је назив томе „филологија" – ту се прича о музејима, о збиркама археолошким, Брокхаусов и Мајеров конв. Лексикон (и разлике међу њима), Пиреров конв. лексикон у коме има и Ј. Бошковићева биографија [10](све се то мора дознати на часу)[10], ali – heu![11] – помешана са датима из биографије Ст. Бошковића![12]о остромировом евагелију, о глагољици, о творби речи и основа и т.д. и т.д. и т.д.

У осталом какви су, да су – диплом су ми дали, хвала им. Нису они криви, што су они данас прваци; у своје време они су били корисни и модерни; криви смо ми што их не можемо да надмашимо. Вуловић ми је био одређен за егзаминатора, али није стигао на време са одсуства, те се радило без њега. Мислим да ниједном – ни мени ни њему – није жао што се тај састанак осујетио. |

Од испита па амо – 6 недеља – не радим савршено ништа. Ваљда услед многог читања пред испит, толико су ми били живци у глави ослабили, да све до данас не могу да се латим озбиљнога посла. И ово ме писмо стало муке, за то и јесте без стила. Ако да Бог те ми се и здравље поврати, приступићу одмах Тургењеву (он ми је био испитна дисертација домаћа), кога ћу послати у Летопис или у Годишњицу Чупићеву.

Полазећи у Зајечар посетио сам г. Стојана Нов. те сам му се представио и захвалио на његовом заузимању, које није могло успети сасвим, јер се обраћао напредњацима. Но добивено је ипак у толико што нисам послат у какву Лозницу или Лесковац у ниже Гимназије, но сам послат амо у осморазредну Гимназију, где су досад свагда нарочито бирали кога ће слати, и где сам ја добио словенски и српски у горњим разредима. |

Да баш сасвим нисам у Малој Азији види се отуд, што се овде прима Archiv f. slav. Philologie од почетка до данас. На св. Саву ћу о школској слави беседити о Петру Великом, Ломоносову – о постанку руске новије[13] литературе.

Писмо ово не заслужује да се пошље, али до данас ни такога нисам био кадар написати. Ако у скоро опет могбудем радити, утешићу се за годину дана и Зајечаром. Г. Новаковићу хвала што ме је научио и посаветовао да не треба бити нагао: доспећемо и у Београд.

За кратко време писаћу опет, ово шиљем тек да почнем. Молим да најсрдачније поздравите сву Вашу штовану и драгу ми породицу, а и Ви да заједно са свима примите срдачан поздрав од Вашег

дубоког поштоватеља

Ј Максимовића

Честитам божићне празнике и желим да сви још дуго и много здрави и весели дочекујете.

Са стране

о дијалекту и народонасељењу други пут. Статистика је овака: 1/5 Власи, 1/5 Срба, 3/5 Бугара (непатриотска статистика! Види се да ми ни Зајечар не помаже!

[1]*(лат.) благостање државе* [2]*(лат.) службено* [3,4,6,8–8,10–10, 13]*Изнад реда* [5]Ј. Ђорђевић *(1826–1900), у ово вријеме професор Велике школе, члан Главног просветног савета* [7]Ј. Бошковић *(1834–1892), филолог.* [9][формацију] периоду [11]*(њем.) узвик изненађења* [12]*Стеван Бошковић, брат Јована Бошковића, историчар.*

23. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
15/27. XII 1891.

У Бечу 15/27 дек. 1891

Драги пријатељу!

Честитам, не на Зајечару, али на испитима; сада сте „званично" признани читави човјек, који може сутра бити министром, прекосутра дипломатом или за одмјену библиотекаром и тд. и ја се надам, да Вас Београд минути неће. Прије свега чекаћу сада на сваку књигу Љетописа или Годишњице да скорим увидим Ваш „етюд" о Тургењеву. Ако сте до сада „дангубили" спремајући се за испит, сада не ваља више почасити ни часа, већ напријед с Тургењевим. Надам се, да сте које што још дотјерали према већој разумљивости за српску публику, која нема једнако као Ви све характере Тургењевске у прстима или у глави. Како би то лијепо било, када би ваша расправа помакла коју књижарницу, да издаде у нову или исправљену издању Opera Omnia![1] Али ако и не дође одмах до тога, веселим се већ сада Вашој студији као првому озбиљному почетку | онаке литерарне

критике, каку већ давно цијенимо у науци. Вријеме је, да и у литератури већ једном заћуте дилентантизам; мада се ни „фотери”[2] будућега нараштаја неће љутити на псевдокласицизам Мушицкога! Дакле још један пут – сада напријед одабраном стазом, с које Вас више не свраћају ни Миклошићева граматика ни зографско јеванђеље ни Codex Marianus!

Мило ми је, што сте посјетили у Београду Стојана Новаковића. То је једини човјек у науци, којему се дубоко клањам: камо среће, да га радикална влада, заборавив на то да није човјек њене партије, постави за президента српске академије. Ту би било његово мјесто. Јер овако како сада „напредује” академија, готово као и да је нема.

Не пишете ништа, а што би од оне збирке пјесама скупљенијех у Г. Милановцу? Ако би се могло гдје год наштампати, на пр. као књига издања Чупићеве закла|де или у Браству. Али ми сви Словени некако одвећ брзо сустајемо, највише наши шумадински сербијанци!

Ваша „непатриотска” статистика налази свој „пандан” у приповиједању једног овдашњег Неготинца (учитеља Хаџи-Нинића) о напредовању влаха!

Ја сам ове године опет био у Москви и Петрограду те сам особито у бијелокаменој столици много разговарао с младијем, вриједнијем нараштајем о задаћама наше словенске књижевне узајамности. *Вама* желио бих да дођете онамо и ради *вас* и ради *њих*. Сада тако ствари стоје, да онијех Срба и бугара, што се уче у Москви, нико и не зна: нема никаковијех веза, никакова саобраћаја између њих и младе генерације руске. И ти ће се вратити кући са степеном: „био је у Русији”.

Ми живимо, као оно пред двије-три године, све по старому, увијек задовољни и готови с љубави ићи на сусрет свакому младу човјеку, који хоће у Беч да штогод научи. На жалост | мојим се услугама више користе Руси, него ли Срби или Хрвати. Од Ваших познаника – Облак[3] *(др.* Облак) борави у Солуну те гони за *h* или *k', ђ* или *г';* Козак је пред неколико дана начинио главни ригороз с одликом, Ћилински се спрема на то исто до који дан. Андрић је у Земуну, Ковачевић у Загребу, Аранца[3] начинио испит те отишао пред 14 дана у Спљет. Сада сам у семинару свакако *ја* најстарији – а уз мене и око мене све сама „зелена” младеж, од које не знам да ли ће много бити. Неки Ђорђевић[4] из Београда врло је прилежан, али му фали фундаменат.

Сви Вас врло срдачно поздрављамо те се надамо, да ћете као предавач у великој гимназији Зајечарској уштедити толико „пара”, да ћете о феријама доћи не само у равни Сријем, већ једном и у кршно приморје и на јадранско море, гдје ми обично боравимо преко љета.

Била Вам честита нова година, која ће овдје сванути можда још прије но што Вам дође ово писмо у руке.

Ваш

ВЈагић

[1]*(лат.) цјелокупна дјела* [2]*Алузија на претходно писмо Ј. Максимовића, и на Ј. Ђорђевића.* [3-3] Ватрослав Облак, Ј. Козак, Никола Андрић, Јосип Аранца, *слависти, Јагићеви студенти.* [4]Ђорђе С. Ђорђевић

24. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
2/14. IV 1892.

у Зајечару 2(14) Априла 1892 г.

Веома штовани Господине Професоре!

Прошло је већ неколико месеци од Вашег последњег писма, а ја Вам на њега никако не одговорих – не што бих можда био са свим без новости, које би Вас

могле занимати, него због оне исте нервне болести, која ме је и из Беча свагда пре конца школске године гонила кући, и на коју сам Вам се и пре пет месеци у своме писму тужио. По свој прилици због премногог за моју снагу рада за последње две године, а и због одсуства онога друштва у ком сам једином од увек ја могао живети, болест се моја ове зиме тако осилила да ја већ пети месец нити што читам, | нити пишем – и то у пуном смислу тих речи, чега ради сам и за ово писмо морао се користити добротом свога пријатеља[1].

Вест о заручењу госпођице Стане са господином доктором Решетаром[2] морала ме је, као оданог пријатеља вашег штованог дома и поштоватеља госпођичиних врлина, веома обрадовати. Још једаред честитам госпођици на новом путу живота, и желим да је на истом срећа прати.

Ја сам уважио, колико сам могао, Ваше опомене, и за Тургењева и за народне песме, па чак и од Вас летос предложени „Књижевни фрагменти из Г. Милановца" излазе сада у Стражилову[3]. Њих сам написао још летос у Гргетегу, и било би ми веома | драго кад би сте их хтели удостојити своје пажње. Не шиљем вам тих бројева „Стражилова", јер се надам да лист примате и ви и семинар. Чланак је смештен у бројевима 8–14.

Тургењева сам прегледао како сам могао и послао сам га ових дана Матици Српској. Није испао онако како би требало да га напишем, али нисам смео одлагати на даље, јер ми је евентуални хонорар крајње потребан, да бих летос могао отићи у какво купатило.

Стојан Новаковић поднео је ових дана београдској Академији предлог о издавању зборника са народним умотворинама. Услед тога писао ми је ових дана по поруци Академије Љуба Стојановић да пошљем своју збирку песама. Тај ме је позив и обрадовао и | сневеселио: и то ће отићи из мојих руку и неће се штампати онако како сам хтео, не зато, што Академија не би била врснија од мене спремити песме за штампу, него што песме не могу да преписујем за штампу ја, но ми то чине ђаци. –

Писао бих Вам још, али ми је овај начин писања незгодан и теретан, те ћу да завршим. Ако до ферија не будем лошији но што сам сад, биће тако слободан да Вас посетим у Опатији, можда ни мојим нервима не би шкодило Јадранско море. Премда ме је и сад страх помислити на свако путовање – одавде до прве железничке станице има добрих петнајест сахати коњскога путовања. Милије би ми било да сам ову прилику о ускршњим празницима могао употребити да Вам јавим | веселије гласе о себи, јер ја знам како Ви не волите кад ма који од Ваших ученика не врши свој посао како треба. Но ја се надам да ћу се до јесени вратити опет к послу. Сада примите заједно са свом веома штованом породицом мој најоданији поздрав. Желећи Вам да наступајуће светле празнике проведете у добром здрављу и весељу, остајем са особитим поштовањем, Ваш понизни слуга

Јован Максимовић

[1] *Рукопис такође потврђује да писмо није писано Максимовићевом руком, изузев потписа.*
[2] Милан Решетар *(1860–1942), зет В. Јагића, филолог и књижевни историчар.* [3] *Ријеч је о Максимовићевој студији* „Положај српске књижевности према великим књижевностима у опште и према руској засебно", „Стражилово", *1892, бр. 8–14.*

25. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
27. VII/8. VIII 1894.

Шабац, 27. јулија 1894.

Веома штовани Господине Професоре!

У напред, пре но што почнем писмо, молим Вас, да ме решите од причања: за што сам пуне две године ћутао и никако Вам се нисам јављао – била би то дугачка

и скроз невесела историја, која не би годила ни Вама, ни мени. А осим тога, да ме од тога разрешите, имам тим пре права, што сам[1] се Вас и с Вама проведених часова сећао, смем рећи, свакога дана.

Преда мном је Ваше штовано писмо од 27. дек. 891. и мени је сасвим згодно да моје данашње за њега вежем, јер се у овај мах занимам оним истим питањима, која Ви тада потакосте.

Ради се о преводу Тургењевљевих дела.|

Ви, истина, спомињете Opera omnia „у нову или исправљену издању", али ја, не губећи и то из вида, намеравам за сад почети само са Ловчевим Записима, који су моја најмилија лектира и из Тургењева, и, смем рећи, из целе руске белетристике. Кад би издавач, који се нађе, узео ово као прву књигу „Одабраних дела И. С. Тургењева", ја бих пристао и на то. Само, ко да буде издавач? Ја одавно мислим на Српску Књижевну Задругу, која би издањем Тургењева пре скупила око себе свесрпску читалачку публику, но што ће то учинити палеонтолошким и ботаничким књигама Жујовића и Панчића, мемоарима проте Ненадовића, преживелом, и са артистичке стране апсолутно слабом романтиком Богобоја Атанацковића[2] и осталом старудијом, која је истина неопходно нужна́ за кабинет професора српске литературе, али од врло сумњивог домашаја на фантазију | српских девојчица, горњих гимназиста, сеоских учитеља, мајстора и крамара, који су били и остаће за свагда права публика овакових Књижевних Задруга. Кад не бих познавао искрено и наивно одушевљење оних 5000 „задругара", ја бих очајавао за то красно предузеће, гледајући како му београдски педанти не умеју, или не ће да нађу одговарајућу садржину.

Ја се уздам у Ловчеве Записе (или можда „Козаке" гр. Л. Н. Толстога), да би они загладили у идућој години досадање грешење и готов сам одмах сутра прионути око превода, само кад бих могао задобити за то управу Задруге. Знајући Ваше интересовање и мишљење о Л. Записима, и рачунајући на Вашу пре помену мисао, усуђујем се замолити Вас, да се обратите у овој ствари Г. Стојану Новаковићу, који би као[3] председник и творац Задруге[3] једном речи решио оваку ствар.

Ја сам већ одавно одабрао најбоље Лов. Записе и многа класичка места из њих |и превео (нешто ће бити у цитатима штампано у идућој књизи Летописа, где се штампа мој Essay о Тургењеву.) Но унапред бих Вас молио, ако дође до чега, да ми помогнете у бирању појединих прича у Л. З., да не бих ја, као поклоник „чисте поезије" – поэзіи для поэзіи[4] – отишао у страну.

У поменутом Вашем писму, које је преда мном, изволели сте ме питати: шта би од збирке пјесама, скупљенијех у Г. Милановцу? Њих је Српска Академија, после штампаних мојих писама у Архиву, тражила од мене, и, судећи по (истина, врло незнатном) Vorschuss-у[5] новчаном, који сам ових дана примио, скоро ће и приступити штампању.

Ваш савет, да штампам мој Essay о Тургењеву макар и оваки, какав је – морао сам послушати, јер сам га лане, у новчаној невољи, уступио Матици Српској – за 80 форината. У њему има | много погрешака, али се тешим, да има и чега доброга, што ће, ако ништа, макар слабости загладити. Кад би ми сад пошло за руком наћи издаваоца Лов. Записима, написао бих сасвим нов, кратак чланак о Тургењеву, импровизован и без икаквих цитата, који би се штампао на месту предговора.

А сад мислим да је доста било о литератури, па ћу си дозволити да што и о себи рекнем. Добротом покојнога Бошковића, послат сам из Зајечара овамо 1892. Лане сам постао поданик и добио декрет за професора. Српске паланке све су, истина, једнаке, но Шабац као да је нешто мало утекао од њих, бар спољашњом углађеношћу – но од интелигентног, да и не говорим ученог и литерарног друштва, и не виде се још ни ембриони! Увек се сећам речи младог руског научењака М. Н. Сперанског[6], што ми рече 1891 у Београду: Ваш Београд је за науку и литературу права паланка. И кад је то у главном сушта истина – онда како је тек у нашој унутрашњости! |

Налазећи се већ четири и по године по српским паланкама, ја се сушим и морално и физички као риба без воде, и само се чудим саму себи, како се већ сасвим нисам исушио! Ви сте били тако добри, па сте ме пре 2–3 године, док су радикали били на влади, препоручивали г. Стојану Новаковићу, да би ми он помогао доћи до Београда, но тада је тешко било што постићи. Но када бих и данас био заслужан Вашега заузимања, ствар би се свршила од једне речи, јер је г. Новаковић данас прва личност у владајућој партији. Ако Вам то не би било незгодно, тако што још једном покушати, ја бих Вас за то најучтивије молио.

Хитам да завршим ово писмо, јер знам да Вам га не ће бити лако читати на овој врућини. На крају бих Вас молио, да ми што јавите о читавој Вашој породици, а нарочито о Никици, који је сада већ homo maturus? Ако је рад уписати се на медицину, онда ћу га упознати с мојим братом, | који је такођер медицинар и то врло добар. Можда би му могао[7] у чем бити при руци.

Желећи још, да Вас и све Ваше ово моје предугачко писмо затече у добру здрављу и стављајући Вам још једном Записки Охотника на срце,

јесам са одличним штовањем

Вама одани

Јован Максимовић

[1] [3–3]*Изнад реда* [2]*Аутори и дјела заступљени у првим колима* „Српске књижевне задруге". [4]*(рус.) поезија ради поезије* [5]*(њем.) предујам* [6]М. Н. Сперански *(1863–1938), руски историчар литературе, етнограф* [7][по]могао

26. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, <7. X 1899.>

Драги господине!

Ако Вас ова карта нађе у Крагујевцу, одакле сам примио оно једно Ваше питање о Пушкину – молио бих Вас да ми се отвореним писмом јавите. Хтио бих Вас умолити, ако Вам допуштају Ваше прилике, да ми дадете нека библиографска објашњења о разним пријеводима у српским листовима из Пушкина. Ви се опомињете, да смо ми већ давно у Бечу о томе говорили. Ја бих хтио сада у Петрограду наштампати о Пушкину у јужнословенским литературама – „сборникъ статей"[2], имам већ прилоге од проф. Шишманова[3] за бугарску, од проф. Шрепела[4] за хрватску, од једног словенца[5] за словеначку литературу. За српску бјеше нешто обећао г. Кошутић[6] – али ништа. Из Н. Сада и не одговарају на питања. Остаје још слаба нада, да ћете Ви помоћи, ако ваше крагујевачке прилике то допуштају.

Желим Вам свако добро.

Ваш „стари професор"

В. Јагић

<Дописница>
<*Адреса*> Herrn Gymnasialprofessor Jovan Maksimović
Господину професору Јовану Максимовићу
Kragujevac Serbien
У Крагујевцу, у Србији
<*Жиг*> Wien 7. 10 99
Крагујевац 27 сеп 99

[1]*Датирање туђом руком, оловком:* 7. 10. 1899. [2]*Зборник ће изићи 1901. године.* [3]Шишманов, Ј. *(1862–1928), бугарски славист.* [4]Миливој Шрепел *(1862–1905), хрватски књижевни историчар.* [5]Иван Пријатељ *(1875–1937), словеначки историчар књижевности.*

27. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
28. IX/12. X 1899.

Село Вучковица (срез Гружански) код Крагујевца 28. септ. 1899.

Веома штовани господине професоре!

Ваше ме писмо стиже баш на првој станици моје нове дужности – окружног инспектора народних школа, стога Вам одговарам из села. Колико ми год буду допуштале моје прилике, рад сам ставити Вам се на расположење, стога ми изволите одмах писати. Овај ће мој пут по округу трајати 3 недеље (са свртањем у Крагујевац), те пошто ја знам више књижевних личности (нарочито млађих) у Беогр. Ср. Карл. и Н. Саду, надам се да ћу и помоћу њих моћи дознати, за што ми пофале средства овде. У осталом можда се и варам, јер овако унапред не знам још сву[1] природу Вашега посла. Не чудите се што сам „Катедру" оставио – она ми је почела бивати тешка (нарочито без паметних крестоматија), а данашњи је мој посао и боље наплаћен и даје ми прилике да ходам по луговима и прекрасном[2] зраку[2] те се надам да ћу сад и ојачати и имати и времена и средстава да пратим литературу боље и да у њој што привредим. Срдачно вас поздравља ваш увек захвални ученик

ЈМаксимовић

<*Дописница*>
<*У горњем левом углу:*> адреса *Крагујевац*

[1]*Изнад реда.* [2–2]*Изнад реда послије* [лепим пољима]

28. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, Од средине октобра 1899.

Беч VIII Kochgasse 15.

Драги пријатељу!

Хвала богу, Ви сте први који ми се одазвао. Писао сам у НСад Сандићу[1], ономе староме брбљавцу – нема одговора. У Загреб дру. Медаковићу[2] ради Змаја – нема одговора. У Биоград Љуби Стојановићу, нема одговора. У Загреб Трнскому[3] – нема одговора! Ево вам слика наших прилика!

Честитам Вам, мислим и сам, да ће ова нова дужност боље пријати вашему здрављу. А колико се може добра урадити око народног образовања! Дао вам Бог срећу.

И сам увиђам, да ми у данашњој ситуацији не можете директно много помоћи, ван ако би индиректно, т.ј. да нађете кога, који би хтио према вашој доброј ријечи да тражи. Ево о чему се ради. Ја сам прољетос замислио, да би добро било, да се ми јужни словени колективно одазовемо на Пушкинску стогодишњицу

неким прилозима о том, што има из Пушкина у пријеводима у нас на југу, код Бугара, Срба, Хрвата, Словенаца. За бугарску литературу написао ми згодан чланак професор Шишманов[4] у Софији, за нашу српскохрватску саставио сам ја сâм библиографски преглед, уз помоћ проф. Шрепеља[5] у Загребу, који је дао потраживати по хрватским листовима – али за српске листове нисам нашао никога да ми помогне. Могао сам се дакле послужити само оним биљешкама, што сам их имао од прије у себе, гдје сте и Ви помагали. Биће дакле прилично све записано, што има у новосадској „Даници" (само годину *1863* ваљало би разгледати, јер те код мене нема), у новосадској „Матици" (само годину *1870* ваљало би видјети, јер та није код мене потпуна), у београдској „Вили", у „Отаџбини" и „Делу". Већ нисам сигуран за „Јавор", јер га овдје нема, а нема га потпуна ни у – Новом Саду!! Имам из „Јавора" биљежака из год. 1862. 1874. 1878. 1883. 1884. 1885. 1889. 1891. 1892 – ових дакле година не би требало више прегледати, али нисам сигуран за оне друге по сриједи. Још ћу Вам рећи, да је све поизвађено из „Стражилова" и „Бранкова кола", не знам да ли ми се што отело из „Босанске виле", готово мислим да знам све. Знам и оно, што има у Змајевим „Певанијама" (првим и другим), исписано је што има у | „Лепим Туђинкама" покојног Вл. Јовановића[6]. Забиљежено је, што се нашло у „Искри" за 1898 годину. Али то ће бити и све, до чега сам ја овдје могао доћи. Да бисте имали појам о немару наше данашње младежи, казаћу Вам, да кад сам молио, не би ли ко хтио да ми у томе послу помогне – јавио се један једини – словенац! Кад сам молио једног ђака, да види, нема ли што у књижници „Зориној" у Бечу – не добих одговора до данас! !

Ви бисте ми у данашњим Вашим приликама највише могли помоћи, кад бисте у разговору с пријатељима, ако међу њима има неких што читају српске белетристичне, књижевне листове, распитивали или их молили, да вам забиљеже, ако се ко од њих опомиње, да је читао какову пјесму преведену из Пушкина. У Србији – а и по Банату итд. – излазило је којекаквих листића, до којих ја нигде нисам долазио ни слухом камо ли би очима. Можда се у њима налази гдје која мала стварца из Пушкина, али како ћу ја то знати! Најбоље би било, да се нађе у Биограду каково ђаче, које би уз умјерену награду по неком плану прегледало у нар. библиотеци разне српске листове и новине. Али како ћеш га наћи? Писао сам вам већ, да сам се обраћао гну. Кошутићу, али ни одговора нисам добио!

За илустрацију мојих „недоумьний" ево вам неколико примјера. 1°. У Јавору за 1874 годину N° 28 (стр 883 ?) има од Мите Поповића некакав пријевод из Пушкина „Летња ноћ"[7]. Под овим насловом ја не могу те пјесме наћи, требало би да ми неко испише прва 4 стиха и да каже обим пјесме у пријеводу.

2. Имам биљешку, које не могу контролирати. У некаквој „Звезди" дневно-забавном листу за 1894 годину (гдје је тај лист излазио и докле?) кажу да има пријевод „Каменный гость"[8]. Нити знам да ли је то тако, нити знам ко је превео, нити имам на углед почетка тог пријевода!

3. Записано је да је Пушкинов „Выстрѣлъ" преведен у Србадији за год. 1876 – али у бечким ексемпларима Србадије за годину 1875–6 нисам тога нашао. Још се каже, да је тај исти (?) пријевод изишао у биоградској Србадији за годину 1881 – али те биоградске Србадије нити сам сâм видио нити је ко пре|гледао[9].

4. Кажу, да је Пушкинова „Метель" преведена под називом „Мећава" у „Српском Колу" за 1883 годину. Када и гдје је излазило „српско коло" не знам; да ли је цитат исправан, исто тако не знам. Још се казује, да је у „Застави" за г. 1887. некакав Богдан Стојковић наштампао Мећаву[10]. Да ли је то опет нови пријевод? и у којем броју или бројевима је она штампана?

Таквих питања могао бих набројати више, али могли бисте се насмијати те помислити, да је лакше луду питати него мудру одговарати. Зато прекидам. Ви ћете мени велику услугу учинити, ако из круга ваших познаника мени укажете једнога или другога човјека, који би хтио, а живи у приликама да се може забавити око тога посла. Ја још једнако вјерујем, да *има* таких људи, ако их и нема много. Знам и то, да се данас Срби и Хрвати воле грдити, него ли заједнички

радити, али то мени не смета, нека се грде, нека слободно и мене грде, – не марим за то, ја ћу радити док могу, али разумије се, да је тешко радити без помоћи.

Ево сад сам вам исказао моје јаде, а Ви што можете и кад можете. Ја ћу свој елаборат до који дан отправити у Петроград али ће проћи неколико времена прије, но што ће оно ући у штампу. Могу се дакле празнине лако попунити.

Ваш
стари пријатељ
ВЈагић

Још нешто. Јесте ли Ви посвећени у псевдонимне тајне српске литературе? Ко је Ленский? Ко је Борис?[11]

[1]Александар Сандић *(1836–1908), новосадски професор и књижевник.* [2]*Можда* Богдан Медаковић. [3]Иван Трнски *(1819–1910), хрватски пјесник и преводилац.* [4,5]*В. напомене у претходном писму.* [6]*Збирка превода (1889, 1891)* Владимира М. Јовановића *(1858–1899)* [7]Летња ноћ. (По Пушкину) Мита Поповић. „Јавор", *I, 1874, 28, 883–84.* [8]Камени гост. Драма. С рус. Драгутин Илић. „Звезда" *(Бгд), I, 1894, бр. 48–53.* [9]*Поменути Пушкинов текст преведен је под насловом* „Куршум" *у бечкој* „Србадији" *за 1876, и у београдској* „Србадији" *за 1881, а касније под насловом* „Метак" *у* „Застави" *(1893) и* Политици *(1905).* [10]*Пушкинова* „Мећава" *је преведена у* „Српском колу" *(1883),* „Новом београдском дневнику" *(1886),* „Застави" *(1887)* „Дневном листу" *(1893),* „Новом дневном листу" *(1899),* „Србобрану" *(1903), а од часописа у београдској* „Вили" *(1868) и новосадској* „Даници" *(1868), те у* „Лучи" *(1900).* [11]Ленский *је псеудоним Милете Јакшића (1869–1935), а* Борис *је псеудоним Јована Бојкића (1876–99), новосадског гимназијалца који је сарађивао у* „Стражилову" *као ученик његовог уредника, Јована Грчића. Посмртно му је објављена збирка пјесама (1899).*

29. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
Велико Шење, 11/23. X 1899.

Поштовани Господине професоре! У јучерашњем писму заборавих Вас замолити за једну ствар. Веома ми је потребан 32-ги број Марксове Њиве од ове године. Ја за Бранково Коло и за једно засебно издање преводим *Воскресеніе,* и за 2–3 недеље доћи ће на ред да преводим из 32. бр. – а тај у Крагујевац никако није долазио. Покушавао сам на разне начине доћи до тога броја, али ми га не могоше набавити. Ако Ви примате Њиву, молим вас врло лепо, пошљите ми број, ја[1] ћу Вам[1] га одмах по употреби *препоручено вратити.* Ако ли не, то бих Вас молио да наредите Вашем руском књижару да мени директно пошље (Крагујевац). Како би ми добро било, ради овог превода, или да се могу користити Вашом помоћи, или бар да сам у Београду, где има Руса! Но тешим се тим, да ако сам где какву колоритну нијансу и покварио, узвишеној идеји Толстојевој својим преводом никаква квара учинио нисам, а то је главно!

Ваш понизни
ЈМаксимовић

Велико Шење (Гружа) 11. 23 X 1899.

<*Дописница*>
<*Адреса*> Herrn Prof. Dr. V. Jagić Kochgasse 15 Wien VIII

[1–1]*Изнад реда*

30. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 26. X 1899.

Драги пријатељу!

Молим Вас, да се Ви наканите једному или другому од оне двојице, што их спомињете, да предложите моје невоље. Не би добро било мијешати у тај посао двојицу, јер би од тога настала тек збрка. Кому год већ напишете, молим Вас, истакните, да је periculum in mora[2], да би требало одмах да се прими посла, а ја ћу му одмах како дознам који је ваш одабраник, јавити што управо треба да ради. Та посла нема много, јер је најглавније ваљда већ прикупљено у оним биљешкама, што их има од вашег времена.

Јавите ми дакле одмах, ко се прихваћа тог посла, да му даднем инструкције.

Шаљем Вам 32 број Њиве – то је ексемплар моје кћери. Молим Вас, да га добро чувате и у своје вријеме вратите.

Шаљем Вам само ону полу листа, гдје је „Воскресеніе”[3].

Ваш ВЈагић

<Дописница>
<Адреса> Herrn Kreisinspektor Jovan Maksimović (Господину Јовану Максимовићу)
Kragujevac
Serbien
<Жиг> Wien 26 10 99
Крагујевац Kragouyevatz 6. окт 99

[1]*Датирано накнадно оловком, туђом руком:* 21. 10. 1899. *Како поштански жигови нису логични, рачунајући на однос старог и новог календара, подаци из дописнице и Максимовићева одговора (22. X/3. XI 1899) упућују на датум жига бечке поште:* 26. октобра 1899. *Судећи по првој реченици, Максимовић је Јагићу упутио још једно писмо, које није сачувано.* [2](лат.) *Опасност у оклијевању.* [3]*Превод Толстојева романа Максимовић је објавио у* „Бранкову колу”, *V, 1899, VI, 1900.*

31. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
22.. X/3. XI 1899.

Крагујевац 22. октобра 1899

Штовани Господине Професоре!

Шиљем вам писмо мог бившег ученика, слушатеља филозофије у београдској В. Школи, којим се, каo што видите, веома радо одазива мом позиву, да Вам помогне са потребним датима о Пушкину у нас. Надам се да смо нашли доброг сатрудника, но не могне ли он неке ствари наћи (јер тамо тешко да има Заставе, Срп. Кола и новосадских издања), молим изволите се опет на мене обратити. За Бога, зар др. Јован Радоњић[1], нови библиотекар Матице Српске, не би хтео и могао све послати што желите?!

Можда би сте преводе у Н. Садској Застави, Бранику и Срп. Колу смели, у невољи, и обићи, јер они су страхота Божија бедни! Тада се у Н. С. ништа руски знало није[2] (а данас мислим да се такође не зна)[1] – но или су ти преводи прва и[3] последња[3] вежбања у преводима, или су (то је већина) преводи с немачког. На пр.

превод А. Хаџића, председника Матице, Фауста Тургењева[4], превод је с немачког и тако је далеко од оригинала да изгледа као неко препричавање.

Желећи Вам од Бога здравља и препоручујући се Вашој пажњи и благонаклоности, јесам

Ваш одани
ЈМаксимовић

Њиву сам са захвалношћу примио и за који дан послаћу је препоручено.

[1]Ј. Радонић *(1873–1956), историчар, Јагићев ђак.* [2-2, 3-3]*Изнад реда* [4]Фауст. С руског А. Хаџић. *Н.Сад, 1877.*

31а. Д. Ј. ДИМИТРИЈЕВИЋ – Ј. МАКСИМОВИЋУ

Поштовани Господ. Професоре

Добио сам Ваше писмо, оно ме је пријатно изненадило, и, разуме се, чим сам га до краја прочитао одмах сам пристао и врло се радо примам тог посла. Изволте јавити писмом уваженом господину проф. Јагићу, да ћу веома марљиво и с великом вољом прихватити се тог посла, желео би кад би г. проф Јагић детаљно саопштио све што би хтео знати, да бих ја могао управљати се по његовим питањима.

Уз то сматрам за дужност да Вам из свег срца захвалим што сте ме препоручили код онолико значајног и великог научника, као што је то г. Јагић, и да Вам дам обећање, да ћу достојан бити Ваше препоруке.

Примите уверење мог поштовања

Ваш поштовалац
Д. Ј. Димитријевић
сл. философије

У доњем левом углу: Димитрије Д. Димитријевић

32. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
Крагујевац, 9/21. XI 1899.

Поштовани Господине Професоре!

Друга личност, коју сам још пре месец дана питао за сарадњу у Вашој ствари, случајно ми тек данас одговара. Он вели: „Г. Јагићу јави да му стојим на услузи у свему: Уз пут јављa ово: Каменога госта превео је Драгутин Илић свега (не вели где, канда у Босанској Вили)[1] Пик даму (Србадија бечка 1875 и Куршум (Выстрѣлъ) Србад. бечка 1876 и Србадија београдска 1881 – превео Риста Михаиловић, stud. med. у Бечу[2]. У Јавору 874 налази се у преводу Мите Поповића Шпанска романса (веома кратки стихови, где струји Гадалкивир итд.)[3] Ако би Вам што и овај требао, он се зове *Милорад Ј. Митровић, бивши судија, Београд, Кнез Михаилова ул. бр. 9*[4]. – но држим да ће све учинити и Димитријевић. Данас са искреном захвалношћу враћам 32-ги број Њиве. Шиљем Вама и својој поштованој породици свој усрдни поздрав.

ЈМаксимовић

9. 21. нов. 99.
<Дописница>
<Адреса>

[1]*Пушкинову драму* „Камени гост" *превео је Драгутин Илић* у „Звезди" *(Београд), 1894, бр. 48–53.* [2]„Пикова дама" *се појавила у преводу Милоша Поповића у* „Српским новинама", *1845, у бр. 54–65, у бечкој* „Србадији", *1875, те у* „Јавору" *(Н. Сад), 1890 (преводилац Ј. П. Јовановић);* „Куршум", *осим на горњим мјестима, и у* „Српским новинама" *1884, бр. 268–270.* [3]*Под насловом* „Летња ноћ", „Јавор", *1874, бр. 28, и у засебној збирци М. Поповића,* „Песме", *1874. год.* [4]*Ријеч је о* Милораду Ј. Митровићу *(1867–1907), аутору балада, романси и политичко-сатиричних пјесама.*

33. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
13/25. XI 1899.

У Бечу 13/25 нов. 1899
Kochgasse 15.

Драги пријатељу!

Одмах како сам добио оно Ваше двоструко писмо, јавио сам у *препорученом* писму г. Димитријевићу, што бих прије свега од њега желио. До данас немам одговора! Не знам, зашто се онај господин није огласио бар са двије ријечи. Сад ја нити знам, да ли је моје писмо добио – а биће га добио, кад је било препоручено – нити знам на чему сам! Видите, и опет „не везетъ"! Ако можете оданле, најкраћим путем, из Крагујевца, упитајте оног господина, што значи његово ћутање? Да није куд год отишао или да се разболио? или чека, док дође до Милићевића?[1] Ако је то, кажите му, да ја већ имам све оно, што је Милићевић у своје вријеме послао Драганову, не треба дакле старому господину ничим досађивати.

Ја бих драге воље од Ваше друге понуде употребио нешто на своју корист, али прије треба да смо на чисту с г. Димитријевићем. Истом кад се увјерим, да он не може помоћи, послужићу[2] се Вашом другом адресом.

А Вама „паки и паки" срдачна хвала. Надам се да сте добро, здраво-весело.

Ваш
ВЈагић

[1]Милан Ђ. Милићевић *(1831–1908), етнограф, приповједач, педагог.* [2]послуж[у]ићу

34. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
Крагујевац, 22. XI/4. XII 1899.

Садржину Вашег писма од 13/25 послао сам Димитријевићу

Поштовани Господине Професоре!

Ваше је писмо стигло амо када сам био у округу на путу – заједно да њим стигао ми је и један одговор од Д. Димитријевића, те вам дакле одмах могу јавити што желите. Он је у једном селу код Београда – на крају његова писма читам ове речи: *„Добио сам од Г. Јагића писмо и радим".* Ви нас Србијанце не познајете, кад на основу тога, што вам човек не одговара, држите да ствар рђаво стоји. Не, ствар може и прекрасно стајати, а ипак да се не одговара. Млад је и невешт – стога чека

да Вам се јави тек кад што уради. – И ако не одговарам увек одмах, опет Вас молим да ми свагда пишете, кад Вам што треба.

Са особитим штовањем

Вама предани
ЈМаксимовић

22. нов. 1899.

<Дописница>
<Адреса> Herrn Universitätsprofessor Prof. Dr. V. Jagić
Director des Seminars f. slavische Philologie etc.
Wien I
Universität
Господину проф. дру В. Јагићу
препоручено

35. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
30. XII 1899.

У Бечу 30 дец 1899
VIII Kochgasse 15

Драги пријатељу!

Већ оно пошљедње увјеравање Вашег младог господина није ме умирило, све сам мислио, како би се у селу и могло оно урадити, што се мен хоће и треба. Ипак сам чекао и чекао, да видим, што ће то бити. Сада је нама година на измаку, још сутра па је више и нема. Осврћући се на ове прошле мјесеце, опоменуо сам се, како ми мој један покушај уза сву добру вољу није пошао за руком. Не мо|же се у свем српском народу нико наћи, да сједне у Народну библиотеку те према мојим цитатима у неколико сати, највише дана, потражи да ли је све онако, како је код мене прибиљежено! То је богами жалостан симптом! Ви нисте тому криви, као нисам ни ја, ако мој преглед изађе непотпун! Док сам ја из Загреба, из Петрограда, чак из Сарајева био послужен, из Новога Сада и Биограда – ништа! То је ваљда хвала за моје старање | око слоге и уједињавања нашега двоименог народа бар у култури и књижевности, кад се не може у другим правцима?! Будите увјерени, да ни тај échec[1] не може покварити мојега расположења за добру и праведну нашу ствар. Само Вас молим, да ако налазите за потребно, оному господину јавите да ја сада више ништа и не тражим од њега. А с оним другим, што је у академији намјештен, не смијем више ни да покушам срећу, да не буде сувише „разочарованый".|

Post nubila Phoebus – свануће ваљда једном и нама бољи дани. Ако их не доживим ја, желим их вама млађима, а на млађима свијет остаје.

У име старог пријатељства примите моју топлу хвалу за добре Ваше накане.

Ваш
В. Јагић

[1] *(фран.) пораз, губитак*

36. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 28. II 1900.

И ја се слабо разумијем у нове руске журнале. Стари људи остају код старих навика. Ја читам редовно Вѣстникъ Европы и Русскую Мысль. И мени се чини да

би Вашим приликама и потребама боље одговарала P. M. него B. E. Русская мысль стоји на годину „за границу" – 14 рубаља. Редактор је В. М. Лавровъ, редакција Большая никитская, Шереметевский переулокъ у Москви.

Оному Вашему господину, који је већ – давно било а сад није вриједно да се спомиње – обећао био своју помоћ – „ни слуху ни духу". А већ сам Вам рекао, да сам се оканио сваке наде.

Будите ми здраво и весело.

Ваш ВЈ

Имао сам инфлуенцу те Вам нисам могао прије одговорити.

<*Адреса*> Herrn Bezirksschulinspector Jovan Maksimović
Господину инспектору Јовану Максимовићу
Kragujevac Serbien
у Крагујевцу
<*Жигови*> Wien 28 2. 00
Крагујевац Kragouyevatz 8 феб 00. (?)

[1]*Датирано туђом руком, оловком, по датуму са жига бечке поште: Беч, 28. 2. 1900. Однос датума на оба жига, међутим, није логичан. По новом 28. фебруара одговара 16. по старом, рачунајући неколика дана путовања, писмо није могло стићи прије 18/19. по старом. Оставља се датирање по бечком поштанском жигу.*

37. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
18/31. XII 1901.

у Крагујевцу 18. 31. децембра 1901

Поштовани Господине Професоре!

Приликом сутрашњег наступања Новога Лета осећам се побуђен зажелити Вам срећу и свако добро и уверити Вас о свом свагдањем поштовању и дубокој оданости.

Са особитим поштовањем и срдачним поздравом

Ваш захвални ученик
Јов. Максимовић

38. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 3/16. I 1902.

Драги пријатељу!

И Вама нека је срећан божић и весела нова година. Нисам знао, јесте ли још у Крагујевцу, иначе био бих послао ону књигу, о којој сте се некада и Ви мучили и ако није било успјеха, за што не одговарате Ви.

Шаљем Вам је дакле сада.

Ваш
В. Јагић

3. I. 1902. п. с.

39. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
25. I/7. II 1902.

Крагујевац 25. јануара 1902

Поштовани Господине Професоре!

Срдачно Вам хвала на књизи А. С. Пушкинъ въ јужнослав. литературахъ[1]. Она ми није приспела са Вашим писмом, које је о њој јавило, но читавих 10–12 дана касније; већ сам се бојао да ју је какав књигољубиви поштар или цензор уз пут задржао. Досад сам могао прочитати само онај део што се на Србе и Хрвате односи. Та ми је лектира још једном изнела пред очи сву слику наше књижевности. Све почетци, све несавршено са претензијама на неку снагу, умење и савршенство. Р. Одавић је као београдски матурант (VII р. гимн.) превео Онегина![2] Мени га је читао у рукопису и ја сам га одвраћао од | публиковања тога превода, који је показивао очигледно непоимање важности и уметничке висине оригинала и въ добавокъ[3] и на небо вапијуће непознавање руског језика. Он је мало утекао био од онога: Ich spiele Ass! или Харамбашићева: позоръ - pozor; поносъ – ponos! (Ваш реферат о Харамб. преводу Толстоја – Archiv од 1889?)[4]

На жалост, многи од поменутих у Вашој књизи преводилаца знали су још много мање руски и од њега. Врло велика већина превода је са немачког, а скоро сви су знали руски као Одавић – Харамбашић. И сам Змај далеко је од довољног познавања рускога. Последњих година имао сам прилике читати са њим у Београду руски, и видео сам да је то врло оскудно познавање р. језика. Врло је вероватно да је при превођењу Демона имао какав немачки – можда Bodenstett-ов превод[5]. |

Покојни Војислав Ј. Илијћ као да је највише од свију знао руски, но он не хтеде ништа преводити. Он се је прецењивао – држао је без сумње да су његови оригинали нешто велико, првокласно – а они су врло често форсирани, парафразе прочитаних руских антологијских стихова.

Мени се чини да су сви српски преводи Пушкина дилетантски, као што је и сва српска уметничка[6] поезија, не замерите ми на оштром изразу, дилетантска. То је било од увек моје мнење, а једнога ми је дана наш Змај у Београду у приватном разговору рекао о свом песниковању да је оно дилетантско. Ја сам свагда водио дневник о свим мојим разговорима са њим и његовом најближом околином, па сам и датум тог његова исказа записао. Ја тај његов поглед никоме овде не саопштавам, јер[7] или ми се[7] не би веровало или се не би одобрило. Но сама[8] ствар показује да је тако. Но ја га са Змајем потпуно делим.|

Ја сам, као што видите, још у Крагујевцу. Јесенас је било за мене довољно места у Београду, али Љ. Ковачевић ме не хтеде, крај свих обећања, преместити. Он не воли Војвођане, држи да их и сувише има у Београду. Сад хоће да уведу руски језик у гимназије – да видим да ли ће ме то на јесен одвести у Београд. Увођење р. јез. у гимназије има ових дана Сенат да одобри – ако то буде, ја ћу лето провести негде у Русији. Последњих година пратио сам текућу руску књижевност више но игда, познат сам са њом прилично, али бих рад да поправим свој изговор и акценат. Ако дође дотле, надам се да ми нећете одрећи, да ми дате каква савета и упутства, да што корисније употребим своје време у Русији.

Захваљујући Вам још једном на књизи, коју ми изволесте послати, и усрдно Вас поздрављајући, јесам Ваш искрено одани поштователь

ЈМаксимовић

Са стране: Ја сам опет професор у гимназијии – не више инспектор.

[1]А. С. Пушкинъ въ южно-славянскихъ литературахъ. Сборникъ библіографическихъ и литерарно-критическихъ статей. Изданный подъ редакціею орд. ак. И. В. Ягича. Спбг, 1901. [2]*Превод Ристе Ј. Одавића објављен је у* „Отаџбини", *књ. XXXI, XXXII, 1892. године.* [3]*(рус.) уз то* [4]Ich spiele... – *Вјетоватно алузија на неку грешку. – Руске ријечи* позор *и* понос *значе* „срамота" и „пролив". *Јагићев реферат* (Tolstojs „Krieg und Friede" in einer kroatischen Übersetzung) *објављен је у* „Archiv f. sl. Ph.", XIII, 1890/91, *стр. 463–470.* [5]*У студији М. Сибиновића* (Љермонтов у српској књижевности, Бгд, 1971) *оваквих претпоставки нема, већ се узима да је Змај преводио с руског.* [6, 8]*Изнад реда.* [7–7][би се схв] или ми се *изнад реда.*

40. МАКСИМОВИЋ – ЈАГИЋУ
5/18. II 1902.

у Крагујевцу 5. 18. фебруара 1902

Поштовани господине професоре!

Веома ми је потребно да већ једном знам шта управо значи руска р. *пошлость,* коју ја одавна знам, којој сам мислио да знам значење, но о којој сам се уверио да ми није довољно позната тек ових дана, кад ми је, при превођењу, требало ставити место ње српску реч. Вама зацело није потребно да наводим и околину те речи, ту реч у реченици, но ја ћу ипак написати два три цела места, на којима налазим пошлость.

Жизнь, – но, конечно, жизнь низкая и *пошлая,* безъ сознания соб|ственнаго достоинства, без преслѣдованія каких бы то ни было высшихъ цѣлей, загрязненная въ самомъ источникѣ, Нива, 1902, стр. 134,а, 1–3 р. од горе.

И рядомъ съ самыми сверхестественными приключ. героевъ описана самымъ реальнымъ образомъ немецкая буржуазная (је л' то шписбиргерска?) обстановка, исключающая возможность даже мысли о чемъ либо нетолько сверхъественномъ, но даже сверхъобяденномъ, о чемъ нибудь не *пошломъ* . . . . (Пл. Краснов, Новое Дѣло, февр. 1902, стр. 227–228)

Гоголь... признавалъ дѣйствительность, интересовался ею и потому старался бороться съ ея отрицательными сторонами, съ ея *пошлостью* и иногда выступалъ въ качествѣ сатирика... (Пл. Краснов, тамъ же.)

Без сумње су сви ти цитати | били непотребни, али их ја за сваки случај шиљем, замишљајући да за пошлость и немамо своју реч или да ју покривамо двема, трима нашим речима.

Да ма кога другога знам, који ми тако може помоћи као Ви, а доколнији је од Вас (јер држим да је многи и многи од Вас доколнији), ја Вас, уважени господине професоре, не бих узнемиривао овим маленкостима; овако Вас најпонизније молим, да ми помогнете обавештајем.

Знам да сте кадгод редовно добијали Новое Время и уверен сам да га и сад поручујете. 2–3 наша листа замолила су ме *(Коло* Живаљевићево и *Бранково*

Коло), | да им спремим кое-что о Гогољу, поводом *већ прошавше* педесетогодишњице од смрти Н. В. Ја бих радо да им се одазовем, нешто сам им дао, те већ и доносе (5. бр. Кола), а Бранкову Колу мислим да спремим и читав број о Гогољу[1]. Имам доста које чега забележеног и урађеног, али би ми у послу много помогло *Новое Время око 21. фебр.* ове године. Ја бих Вас врло лепо молио, да ме послужите на врло кратко време неколиким бројевима Н. В., у којима има што о генијалном Гогољу. Лист ћу Вам неповређен одмах вратити.

Читам да је и Литературный Вѣстник посветио 1 број (сигурно | јануарски, јер он споро излази) Гогољу. Ако га примате и ако Вам сад хитно не треба, молим да ми га на 3–4 дана посудите, ја ћу Вам га одмах вратити. Хтео бих да *Бр. Коло,* поред мог уводног чланка, карактерист. одломака из Гогоља (које сам већ спремио), података из Бјељинског, нешто из успомена Тургењева, преведених савремених одзива о Гогољу, донесе ситним слогом на крају листа што из живота, анегдотично и т. д. – а тога ће бити у Н. Вр. (у „Среди газетъ и журналистовъ") и у „Литературные Вѣсти" – за извесно. Ја сам овај последњи лане имао, али не могу | све да држим сâм, а будући у Крагујевцу, морам све сам да набављам.

Данас добих последњи (70-ти) табак на коректуру од моје српске, хрватске, руске антологије, чије[2] се штампање отегло већ 2 пуне године[3]. Чим изађе (за 2–3 недеље), послаћу Вам почасни примерак, а већ сад Вас молим, да ју у Архиву не оставите неопажену и да о њој кажете свој строги суд, који је за мене свагда био драгоцен.

Усрдно Вас поздрављам
и пребивам Ваш понизни слуга
Јов. Максимовић

Ја нисам више школски надзорник, но опет гимназијски професор.

Оно ми је требало да се мало одморим, а сад сам се опет вратио својој заморној, али слађој дужности.

[1]*Максимовић је у* „Колу" *приказао превод Гогољева* „Шињела" *(1902, 11, 678–681), а у* Бранкову колу, *1902, 12/13, 391–400, објавио чланак* „Педесетогодишњица смрти Гогољеве". [2][које] чије [3]*Мисли на свој* „Песнички зборник", *датиран 1900.*

41. ЈАГИЋ – МАКСИМОВИЋУ
Беч, 7/20. III 1902.

7/20 III. 1902

Драги пријатељу!

Ријеч пошлость, пошлый – значила је у старом језику, што је већ давно у обичају, дакле свагдашње, просто, мало уважено. Одатле се развило и данашње значење ријечи, које се често може превести нашим *прост, простачки,* кадгод и *груб, бљутав.* Ево како Даль описује значење адјектива пошлый: избитый, общеизвестный и надокучившій, вышедшій из обычая; неприличный, почитаемый грубымъ, простымъ, низкимъ, подлымъ, площаднымъ; вульгарный, тривиальный.

Како видите на избор доста тога, према чему не ћете никако доћи у неприлику када устребате ријеч превести.|

На жалост ја сам немам Новога Времена, питаћу г. Вергуна, можда би Вам он могао уступити жељени број. Од руских журнала ја добијам само Вѣстникъ Европы и Рускую Мысль, али у њима нисам још нашао ништа спомена вриједна о Гоголу. Ја сам се доста измучио око Пушкина (а прилично бадава, јер онога нико не чита, наша господа литератори не воле да им се каже неугодна истина, сада немам воље ни времена мислити о Гоголу, али с Ваше ће стране бити врло лијепо, ако свратите пажњу изновице на све што је код нас преведено из Гоголя. Чини ми се, да је Гоголь код нас још мање познат но Пушкин – а биће га и теже | разумјети, јер је карактер нашега народа ипак знатно другојачији него ли су Малоруси, а и друштвене прилике наше мало су налик на руске.

Мило би ми било, да сам Вам могао љепше послужити.

Ваш
стари пријатељ
ВЈагић

Преписку приредили
Милица Николић
Душан Иванић

ЈУБИЛАРНО КРИТИЧКО ИЗДАЊЕ КАРАЏИЋЕВИХ „СРПСКИХ НАРОДНИХ ПРИПОВИЈЕДАКА”

Сабрана дела Вука Караџића, књига трећа, приредио Мирослав Пантић, Београд: „Просвета” 1988, 770 стр. вел. 8.

Равно седам стотина седамдесет страница и иначе богато опремљеног тома доносе: *Народне српске приповијетке* од 1821, *Српске народне приповијетке* од 1853, и у Додатку: два огласа за *Српске народне приповијетке* (1853, 1869), *Српске народне приповијетке*, друго умножено издање (1870) – „делове које не садржи издање” од 1853, њих двадесет прича, потом *Шаљиве приче*, њих 41, *Караџићеве записе народних приповедака који су ушли у друга његова дела*, издавачев Поговор: *Вук Стефановић Караџић и српске народне приповетке* (351–483), *Напомене и објашњења* (485–616), *Белешку о овом издању* (617–623), *Регистре* (625–751): приповедака, местâ из којих су приповетке, бележиоца и казивача, предмета – *Предметни регистар* сачинио је Мирослав Драшкић –, даље регистар: мање познатих речи, личних имена у приповеткама, географских назива и народа у приповеткама, пренумераната (625–751) и *Илустрације* (753–770).

Напомене и објашњења чине и више него „знатан део овога издања” и тиме што доносе потпуне текстове приповедака које је Караџић имао у записима и који су се очували у његовој заоставштини. Тиме је сваком имаоцу овог издања омогућено да упоређује записане текстове Вукових записивача са коначном редакцијом приповедака и тако и сâм закључује о начину Караџићевог стилизовања, дотеривања туђих текстова за своју збирку.

А *Поговор* је студија која и опсегом и захватом у постављена питања подстиче на истраживачки дијалог и на смелије и продубљеније проучавање овог књижевног рода, уствари толико запостављеног, почев од самог Караџића, када је, за разлику од радознало и истрајно тражених песама, приповетке „слушао по случају и узгредно” чак и од изврсног казивача Тешана Подруговића (Пантић, 372. Странице обележене бројкама у заградама односе се на Пантићев *Поговор*, уколико није друкчије речено). Колико симболике и у томе за Караџићево кашњење са приповеткама, све док није, за Копитаром и после Копитара, и Јакоб Грим стао да га „једнако” наговара и опомиње да наштампа „што и Српскијех приповиједака”. Тек три деценије после првог сусрета и првог разговора о њима (1823) испунио му је „ту жељу”: да састави (1853) збирку, коју је и посветио, „о Мученицима” (9. марта), своме „предрагом и многопоштованом пријатељу” „славноме Нијемцу Јакову Гриму”, за кога је уверен да „књижица ова никоме не ће бити милија” него њему. Намучени Караџић нашао је у Срему још намученијег сиромаха, херцеговачког хајдука, избеглог Карађорђевог ратника, Тешана Подруговића и плаћао му „на дан колико му треба да може живети” да би од њега записивао песме. Од њега је узгред чуо, па по сећању „писао” приповетку о међедовићу, која је отишла у свет пре на немачком него на српском језику, и басну о медведу, свињи и лисици, коју је превео и у своју књигу о *Лисцу Рајнхарту* унео Јакоб Грим. Намучио се и Јакоб Грим, од немаштине у младости до отпуштања с гетингенског универзитета и прогонства, док је стварао оно чиме се поноси немачка култура и од чега су

много добиле и друге националне филологије и културе уопште. И сасвим недужном, приљежном архивском трагаоцу Јулиусу Шоткиу, првом преводиоцу Караџићевих приповедака, била је полиција за петама. Коме дакле није!

Не можемо говорити о томе да ли се дуго чекало, али је велика ствар што се дочекало овакво, капитално критичко издање *Српских народних приповиједака* са оваквом студијом о њима, са овако богатим апаратом, са прецизношћу и селективношћу и, посебно поучно: са опрезношћу да се не омане и када се из своје, југославистичке струке залази у германистичку, што се у оваквом послу морало издашно чинити. Ствар је темељитости и метода, али и мудрости умети се очувати чак и од омашки кад се залази у суседне струке.

Код Немаца су народне бајке у стилизацији и издању браће Грим постале прворазредна народна књижевност; код Срба су то постале народне песме у Караџићевим збиркама, па је народним приповеткама остало друго место. Сада је та, само зато другоразредна народна књижевност добила и прворазредно издање и прворазредну студију. И издавачка кућа била је овде далековидо издашна. Имамо у виду значајни простор који је дат изворним верзијама по којима је Караџић припремао текстове за збирку. И богате регистре, укључујући и онај врло дугачки пренумераната на збирку од 1853. и на њено друго издање од 1870, попис који се чита са посебним занимањем не само због најразноврснијих имена са читавог данашњег југословенског простора, почев од сељака, занатлија, ђака, преко учитеља, свештеника, професора, судија, укратко: најразноврснијих звања и значаја̂, све до „бискупа Босанског и Сријемског" Јосипа Јураја Штросмајера и кнежева̂ српских Михаила и Милана Обреновића. И овде, изгледа: где су Обреновићи нема Карађорђевића? Да овим поводом ипак забележимо: у Свечаној сали Београдског универзитета, у Капетан Мишином здању, остала је и после Другог светског рата Штросмајерова слика на месту на ком је била, а уклоњена је из Сале слика Саве Немањића.

Тај *Регистар пренумераната* (702–751 двостубачна страна петитом) приповеда културноисторијском радозналцу на свој начин занимљиво о занимљивој епохи српске националне културе Караџићевог доба. Занимљива су и места из којих се све јављају претплатници. Поред десетина и десетина „г. г. пренумерантата" презимена Јовановићи, Петровићи, Протићи, и познатих имена као што су Валтазар Богишић, „професор словенског права на универзитету у Одеси", Игњат Брлић, „професор правне академије, Загреб", Јеремија Гагић, „Руско-императорски Надворни савјетник и консул у Дубровнику", Владан Ђорђевић, у то време у Бечу, Ватрослав Јагић, „професор и члан јужнослов. академије. Загреб", Иван Кукуљевић, „архивар троједне краљевине, предсједник друштва за повијесницу Југослав., Загреб", Фрањо Миклошић, „ц. к. библиотекар и професор старословенске историје и језика. Беч", Фрањо Рачки, „каноник, предсједник Југославенске академије. Загреб", Иларион Руварац, „протосинђел. Карловци (Сријемски)", Панта Срећковић, „професор у великој школи. Биоград", Милица Стојадиновић (-Врдник), Јанко Шафарик, „члан држ. савјета. Биоград", ту је и неки Паја Каназир, „ц.к. наредник" из Тителa, па неки М. Лешјанин, без података о занимању, из Хајделберга, и, да завршимо овај, свој избор, два Љубише: Висарион, „јерм. /јеромонах/, управитељ манастира св. Петке под Мајне" и Стефан, „писар опћине Будванске. Котор". Свако би свакако својим избором скренуо пажњу на другачије садржаје пописа пренумераната.

Наспрам лаке, али и ту речите занимљивости ових регистара, стоји Пантићева студија, вредна читаочеве највеће концентрације. Копитару је дато место које му и припада као Караџићевом „првом и најзнатнијем пријатељу, али и учитељу", који му је био добра замена за универзитет (359). И о Копитаревом пресудном и о Гримовом далекосежном значају за свој рад рекао је најјасније и најзахвалније што се може сам Караџић. То се уважавало и истраживачки потврђивало и у радовима о Караџићу, почев од Љубомира Стојановића, па преко Александра Белића ево до Мирослава Пантића. За разлику од својих претходника, запео је Пантић с питањима код Фридриха Готшалка (364-365), оног скупљача немачких

народних бајки и сага кога је Копитар препоручивао Караџићу за узор негде у време када му је (1815) послао и примерак чувеног Гримовог бечког циркуларног позива на скупљање усмених, немачких народних предања. На основу сасвим оскудних података, које је морао сам да проналази о заборављеном Готшалку, Пантић је добро осетио да би и о њему вредело знати више и за овај посао. Особито тамо где се расправља о Караџићевом схватању границе између историје и митологије у његовом, Караџићевом умовању шта би могле бити те Volkssagen (376). Занимљиво је, у вези са свим тим, да Караџићев спис о Милошу Обилићу потиче управо из оне године из које потичу и прве штампане српске народне приповетке и Шоткиев превод *Међедовића*. Поклапа се то с временом када је Шотки, 20. маја 1817, послао свом професору Бишингу превод *Међедовића*, а Копитар и Караџић уредили, у Давидовићевом одсуству, бројеве *Новина српских* од 19. и 23. маја (375). Караџићева казивања уз пословице, као објашњења ових, могла би се упоређивати с Готшалковим казивањима уз народне бајке и саге, такође као објашњења овима, при чему свакако није реч о каквом друкчијем утицају од оног које чини захтев, нека врста наруџбине заједничког времена, што показује и Караџића на висини добре обавештености, наравно преко Копитара. Из тог правца, са Копитаревог извора, преко поменутог Јулиуса Шоткиа, био је и Густав Бишинг „понешто више обавештен о српским народним приповеткама" (375).

Више него Немцу Готшалку, том несуђеном Караџићевом узору, ваљало би поћи за трагом Грују Механџијћу, Караџићевом понајплоднијем записивачу приповедака. Истицањем чињенице да је Караџић од овог ситног трговца из Сентомаша, данашњег Србобрана, добио више приповедака него што их је забележио по властитом сећању (463), Пантић као да сугерише такву тему, слично као што је сугерисао и тему о Готшалку. Једна од добрих страна ове студије јесте и та што је у њој речено подоста о Караџићевим сарадницима, па би се одатле, и од текстова у *Напоменама и објашњењима*, могло сасвим лепо поћи у даља проучавања Караџићевих казивача. Наравно оних који, попут запостављеног Грује Механџијћа, нису ни проучавани, акамоли проучени.

Ако Пантић оцењује Грује Механџијћа као једног од „најбољих народних приповедача досад" (417), а изгледа да је и то тако, онда ништа природније него да се неко прихвати истраживања таквог приповедача, утолико пре што му се сада дају непосредно у руке Механџијћеви текстови.

Стоји и запажање о доста слабом одзиву Караџићевих записивача, али ако самог Караџића „записивање народних приповедака није превише привлачило" (432), онда како тек да привлачи Караџићеве помагаче, којима није висио Грим над главом! Кад погледамо како су мало вајде имала браћа Грим чак и од оног циркуларног, бечког позива, разаслатог у преко триста шездесет примерака, или Готшалк, чије немачке саге и бајке излазе управо у то време, онда се може рећи да је наш Караџић имао и ту понајвише „среће" – наравно, као и увек, само литерарне – , па и са Грујом Механџијћем.

Стоји да је и Караџић и у овом послу „прихватио и усвојио" ондашње схватање европске науке (355), али нигде немамо утисак да је он из те науке много читао, него: да је, богомдан за онакав скупљачки и уједно списатељски посао на какав га је Копитар упутио, прихватао то схватање преко Копитара и Грима, од којих није могао имати бољих и европски научнијих и наученијих помагача. Обојица су, збиља, били у многом погледу права Караџићева срећа, што је он врло добро осећао и до краја захвално поштовао. Највише преко њих двојице је добијао подстицаје за скупљање и писање и постигао и да „народ српски с ученом Европом позна". Пантићев подстицај, у склопу оваквих чињеница, на истраживање „судбине српских народних приповедака у књижевности света" (483), где ваља још много истраживати, подсећа – и лепо је што подсећа – на наслов импозантне студије Миодрага Ибровца о „европској судбини грчке и српске народне поезије" *(Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe,* Paris: Dedier 1966).

За тему о српским приповеткама Пантић је простудирао и *Српски рјечник* и нашао у њему право богатство грађе. Постаје сада и у овом контексту очигледно да је „Вук захваљујући раду на речнику спасао од заборава" (392) мноштво народних предања, и то управо понајвише оног што би, сматрамо, Немци назвали Volkssagen, оног над чим се Караџић, с Копитаревим писмом пред собом, вајкао (1815) шта би то могло бити што му Копитар саветује да скупља по Готшалковом примеру. Значајан део Пантићеве студије – и по обиму (385-398) – бави се народним приповеткама и предањима у *Рјечнику*. И обележивши их као „приповетке, предања или легенде и записе народних веровања" набројио их „педесет и осам укупно" (385). Овај део је студија о *Рјечнику* у студији о *Приповиједткама*, студија у студији, и вреди да се има у виду поред језичке студије Павла Ивића о *Рјечнику*.

Од педесет осам издвојио је Пантић тридесет четири њих као „по обиму кратке, а по природи својој шаљиве приповетке", које је Караџић особито волео и много њих знао напамет (385). На основу и ових текстова закључује Пантић о Караџићу као добром приповедачу и „стидних" прича, за које предлаже назив „кратке шаљиве приче" (386). Грубо сочни хумор тих прича као да буди код Пантића присећање на италијанске пандане. Тамо пак где је реч о кратким причама које су прешле у пословице (419 и д.) предложили бисмо читаоцу да погледа и дивна размишљања Пера Слијепчевића о пословицама *(Izabrana djela*, Sarajevo: Svjetlost, 1980, II, 80 и д.: *Prilozi narodnoj metrici*, поглавље *Poslovice, zagonetke i zdravice)*.

Све ово излази на то да имамо у овом издању значајно више од онога што садрже саме збирке народних приповедака: она од 1821; она, главна, од 1853, и она постхумна од 1870. Пантићево проучавање прича у *Српском рјечнику* јасно показује да је ипак постојало једно време нешто већег Караџићевог сакупљачког бављења народним приповеткама између Копитаревих позива путем Гримовог циркуларног писма и писма у којем му препоручује Готшалка за пример, обоје 1815. године, с једне стране, и припремања, одн. штампања *Српског рјечника* 1818. године.

Зашто на првој збирчици, оној од 1821, *Народне српске приповијетке*, стоји „написао В. С.", а на другој, главној, *Српске народне приповијетке*, од 1853: „скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић"? Онамо потпис иницијалом, овде пуним именом. Онамо „написао", овде „скупио". Написати би требало да значи више него скупити. Редослед придева у наслову друге збирке бољи је јер оставља појам „народна приповетка" као целину.

Пантић опрезно каже да Караџић *Народне српске приповијетке* од 1821, које су прво изашле „уз шест различитих бројева (89, 90, 91, 95, 98 и 100 ‚Новина сербских у Вијени'" (398), „из неких својих разлога није потписао својим пуним именом, већ иницијалима В. С. тј. Вук Стефановић" (400). Да ли је један од тих разлога могао бити у скромности саме збирчице и у Караџићевом неувиђању неког њеног већег значаја?

Значајније нам се чини оно колебање између појмова писати и скупљати, јер води ка једном од основних питања Караџићевог поступања са приповеткама – ка питању његове стилизације.

Караџићево помињање, у предговору, и Пиндара, и Хорација, и Клопштока, и – откуда му и он! – Рамлера, па, другде, Геснера, Виланда, Гетеа и сл., не треба да значи трагове неке начитаности у тој врсти лектире. Копитар је сва је прилика у свим тим стварима био његов „универзитет", али – народни. Но Караџић је изванредно и изворан и прецизан када говори о ономе чиме се сâм бавио: о књижевности, традицији, обичајима, животу, историји српског народа. Тако и у предговорчићу од 1821, као и у оном од 1853. Као и увек када саопштава своје изворе и своја искуства.

Песме, загонетке и пословице су „готово народно књижество", и само га треба сакупити. У основи то је тако. Али: „али у писању приповијетки већ треба мислити и ријечи намјештати (али опет не *по свом вкусу*, него по својству Српскога језика), да не би ни с једне стране било прећерано, него да би могао и

учен чатити, и прост слушати; а ја сам казао у предговору к Српском рјечнику, како је то за мене тешко! Па још видим, да и поред све муке и труда, опет остају погрјешке!" Ето тако је *писао,* и то значи оно „написао В. С."

Две године за првом збирчицом коју је „написао В. С.", посетио је њен аутор 1823. Јакоба Грима у Каселу и обећао му да ће скупити и издати и приповедака. А те три деценије које су протекле до испуњења тог обећања, ок којих последња без Копитара, биле су и деценије пријатељства и сарадње са Јакобом Гримом. Сада је за „писати" приповетке узет синоним „скупљати", што је, поред осталог, значило и – у неку руку – преносити, преводити текстове у записима Груја Механцијћа и сличних на језик, у стил народски и народни, а то је чинио Караџић с осећањем и културноисторијском одговорношћу којима се човек утолико више диви уколико га чешће чита. Она његова исповест о тежини налажења мере у „писању" – и писању уопште – није само изврстан податак о његовој поетици, него и о великој мудрости. Упоређивати текстове приповедака које је Караџић имао у туђим записима са текстовима у штампаној збирци, тј. у његовој редакцији, одн. стилизацији, значи и пролазити кроз добру школу тражења природног народног језичког израза. И ту могућност пружа сада Пантићево издање сваком имаоцу овог изузетно значајног корпуса. У Караџићевом случају, где се има посла с изузетним примером описмењеног приповедача непосредно из сељачког народног слоја, даровити скупљач је у истој личности и аутентичан приповедач, са сигурном мером народскога у себи. Речено Пантићевим речима: Караџић као записивач „може се рећи сасвим слободно: и приповедач" (381).

Требало би се можда договорити, већ и овим поводом, о два термина. О једном, кога код Пантића нема. То је оно што нам је остало по прилици по страни још од Караџића: када каже Копитару (1815) да не зна шта су то Volkssagen, али „ако су то оне приповијетке које народ прости приповиједа, такових у Срба има као и пјесана". Мисли на народне приповетке уопште, а не на њихову посебну врсту, за коју бисмо комотно могли усвојити назив „сага". Али када су превођене Караџићеве приповетке на немачки (1854), насловљене су као Märchen, бајке. Најмеродавнији у овој врсти посла, Јакоб и Вилхелм Грим, и не само они, бар код Немаца, држали су много до разликовања између *бајки* и *сага*, па су, као што је општепознато, одвојено издали једне, а одвојено друге. У по две свеске: *дечје* бајке 1812. и 1815, а *немачке* саге 1816. и 1818. У предговору уз збирку од 1853, где је прва половина преузети предговор из збирчице од 1821, позабавио се Караџић у додатом делу терминологијом, али је и ту поновио оно што је такође већ раније рекао, у предговору *Рјечнику*. Поделио је приповетке, као што је делио и песме, на мушке и женске. Врло је занимљиво да је Грим у предговору немачком преводу Караџићевих бајки (1854), вративши се и ту, најкраће, на своје основно схватање о пореклу и суштини бајки, прихватио, опрезније речено: забележио Караџићево разликовање српских народних приповедака по моделу разликовања српских народних песама: на мушке и женске. Грим је овај предговор писао у великој хитњи, и схватио га као нову прилику да помогне своме пријатељу, а не као место за рашчишћавање појмова о књижевном роду, што је требало да буде већ познато читаоцима његовог предговора. Мислимо понајпре на његово означавање основних разлика између бајки и сага у предговору збирци *Немачких сага* 1816. Та дефиниција: да је бајка ближа поезији, а сага историји; да је бајка самостална, а сага везана за неки познат, историјски или географски појам, остаје у основи и најфинијих данашњих разматрања о том предмету (в. нпр. Max Lüthi, *Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung,* Bern-München, [3]1975, 22 и. д. и тамо наведену литературу).

Ако Караџићева збирка српских народних приповедака, поготову сада у Пантићевом издању, „садржи народне приповетке од сваке руке и свих могућих врста" (473), онда су ту и саге, у које би свакако спадала предања „о градовима, местима или знатним људима некадашњег живота" (473). Караџићеву поделу на мушке и женске народне приповетке прихватили бисмо као његово „правило",

али не више и као правило којим би се могло оперисати у теорији тог књижевног рода.

Не видимо да је и данас, не бар нама, лако дефинисати разлике између бајки и сага, јер је, на крају, често и сага врста бајке везане за имена било местâ, било лицâ. Овде бисмо само хтели да се заложимо за употребу назива сага у нашем језику, као бољег назива, односно превода „кажа", речи за коју сам забележио да ју је Пантић само двапут употребио (383, 480). Подстиче на оваква размишљања и сама чињеница да у *Српском рјечнику* „има за чудо мало" речи „које су служиле за означавање приповедака и приповедања" (382), те да нема ни речи „бајка", ни речи „предање", „која би означавала Volkssage", па ни речи „кажа" (383). Тек нам у овом делу студије постаје јасно што је Пантићу недостајало више података о Готшалковој збирци од 1814.

Да ли је наш Караџић толико читао Грима да би се његовој подели приповедака на мушке и женске могла тражити хотимична паралела у Гримовој подели народних приповедака на бајке и саге, како, истина кондиционално, претпоставља Пантић (381), привлачно је размишљати, али је сигурно Грим много више прочитао од Караџића него Караџић од њега.

У Гримовом бечком, циркуларном писму, за које је јасно да га је Караџић пажљиво читао, и сачувао га у својим хартијама, препоручује се у првој реченици спасавање и скупљање „песама и сага" (von Lied und Sage), где сага, очигледно, значи прозно предање и има широко значење, а и синонимно за: народну приповетку или причу. Тачка 2 Циркуларног писма почиње са „Sagen in ungebundener Rede", тј. прозне саге, па их рашчлањује у бајке и саге о географским називима (Localsagen). То је речит податак за преплитање појмова на самом извору, и у почетној фази њиховог рашчишћавања. Циркуларно писмо је пак толико јасно у захтевима и сугестијама да је и Караџићу постало „савршено" јасно „каквих приповиједака народних" очекују од њега.

За Гримово бечко циркуларно писмо употребљава Пантић и Богишићев назив „окружница" (о томе 366-367) и назив циркулар. Наиме, кад је Валтазар Богишић објавио овај документ (1902) назвао га је „окружницом (упутством) за сабирање народописних предмета" (367).

Уз све уважавање и у овим стварима знаменитог Богишића, остали бисмо код назива „циркуларно писмо", већ и због близине називу под којим је ушло у литературу о Гриму (уп. *Cirkular wegen Aufsammlung der Volkspoesie,* Wien, 1815. Facsimile. Mit einem Nachwort von K. Ranke, hrsg. von L. Denecke, Kassel, Brüder Grimm-Museum, 1968. У преводу: *Циркулар за скупљање народне поезије...)*. Може да се одомаћи и назив „окружница", али не заноси ли он више на неки правни распис? Но у сваком случају, и значај овог, најранијег Гримовог текста који је дошао до Караџићевих руку, врло добро је уочен и уграђен у Пантићеву студију, свеједно да ли се звао окружница или циркулар.

Једно од централних питања у проучавању народних приповедака Караџићевих збирки остаје, рекосмо већ, питање њихове стилизације. И том питању дата је одговарајућа тежина у Пантићевој студији. Караџић је, каже Пантић, приповетке „настојао да прикупи и" – подвлачимо – „да им даде трајан писани вид [...] управо онако као што је чинио с народним песмама, а осим њих и с народним пословицама и загонеткама, и с народним предањима и обичајима" (355). Овај завршни део – „управо онако као" и даље до краја – односи се свакако не на „трајан писани вид", него на Караџићев подухват: „да их сачува за вечност, као драгоцено књижевно наслеђе". Стилизовање приповедне народне прозе био је процес стварања обрасца књижевног српског језика. И бечким циркуларним писмом, као и иначе пре и после, захтевало се од помагача са терена да бележе што верније, што је и природно, али сами издавачи су по правилу стилизовали сакупљену грађу. Од тог поступка зависила је и вредност њихових збирки. Караџић је писао, и стилизовао „изразом и стилом народног приповедача" (395). Ваља притом имати у виду да он није записивао на лицу места, него касније, по сећању (405), а „према својствима српског језика и природи народног приповедног стила"(406), према

чему се равнао и избацујући ненародско из добијених записа (446). Најзбијенији део Пантићевог излагања о Караџићевој стилизацији приповедака је уједно и најполемичнији (471-2).

У својој студији, која захвата још шире од онога што обећава широким насловом, задржана је од почетка до краја строга истраживачка критичност: почев од самог Караџића, чији се избор приповедака не оставља без примедбе (447), или се он исправља Чајкановићем (447–448), па преко Љ. Стојановића, код кога Пантићу недостаје доказ да је Караџићева друга збирка приповедака била спремна за објављивање још 1848. године (451), све до најновије, богате литературе, која се слегла у широком простору напомена испод текста и у којој ће и најупућенији у овом материјалу наићи на нове наслове и њихова повезивања у нове теме и подстицаје.

Уз онако бројне регистре, који су морали стајати много труда, посебно *Предметни регистар (регистар фолклорних појмова)* Мирослава Драшкића, рађен „по угледу на познати регистар реалија Веселина Чајкановића у делу *Српске народне приповетке*" (652), био би од користи за сналажење у овако обимном корпусу – и регистар имена који би обухватио коришћену литературу.

Миљан Мојашевић

Томислав Бекић: „ТОМАС МАН У НАШОЈ КЊИЖЕВНОЈ КРИТИЦИ"

Матица српска – Институт за стране језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду. Нови Сад 1987, 242 стр.

Радови посвећени проучавању књижевних веза између два народа, што је и тема Бекићеве књиге, својим резултатима и сазнањима готово увек прелазе границе оног билатералног простора одређеног преплитањем двеју књижевности. Канадски историчар литературе Пол Шави (Chavy), на пример, сматра да би се писање сваке националне историје књижевности могло свести на податке о томе када је који страни писац први пут споменут и потом преведен, на какав је одјек наишао и у којој мери је подстицао писце на том другом језику. Но без обзира на овакву методолошку поставку, радови о узајамним везама свакако могу знатно допринети томе да се реконструишу очекивања и естетске норме неке читалачке публике у прошлости. Па и кад је реч о токовима нашег културног и духовног развоја, није незанимљиво да се подсетимо да нас је Доситеј увео у европско просветитељство тек преко Лесингових басана, док Шилера и Гетеа уопште и не помиње, па и Хердер и Кант су му изгледа непознати, уз то и Волтер. Што се потом литература и у нас почела схватати и са њене уметничке стране, а не само као израз осећајности и као средство за поуку, то највише дугујемо Шилеру. А када је Јован Суботић у једној својој песми позвао Гетеа да походи српску књижевност, он од свих његових многобројних ликова поздравља пре свега Хафиса. Знамо, међутим, да је позни Гете овим ликом дао свој обол романтизму, па зато и овај Суботићев поздрав ваља схватити као обраћање српске књижевности романтичарским тежњама. Тек из изграђених оваквих тежњи могао се разумети и Шекспир и захваљујући њима Хајне ће постати узор и најмилији песник новом српском нараштају.

Слагање оваквих појединачних елемената у целовит мозаик могло би се потом наставити све до наших дана. Нове политичке идеје, на пример, створиле су најпре одређена мерила у односу на Чернишевског и Писарева, а затим такође и у односу на Љермонтова, Гоголља, Тургењева и Гончарова, но наша публика ипак ће најпре прихватити Толстоја и тек дуго за њим Достојевског, као што ће се и са великим закашњењем, после пуне четири деценије, почети приближавати

француским симболистима. Но зато она испољава изненађујућу хитрост у свом интересовању за европску авангарду. Свако овакво интересовање и сваки овакав додир, међутим, доносили су и доносе понешто нашој књижевности и преко ње нашој култури у целини.

Зато се и у овом случају питање поставља знатно шире, те би заправо могло да гласи: Шта је у ствари значио Томас Ман за нас?

Суочен са питањем формулисаним на овај начин, писац ових редова се и нехотице враћа у мислима у време када је као студент слушао предавања покојног професора Пера Слијепчевића о аутору знаменитих романа *Буденброкови, Чаровни брег* и *Доктор Фаустус*, о чудесним новелама *Тонио Крегер* и *Смрт у Венецији*, те о дубоко мисаоним есејима о Толстоју и Достојевском. Утисак који су ова предавања произвела на све присутне био је изузетно снажан, па је и деловање свакако морало остати трајно. Суштину поруке садржане у овим делима великог немачког писца Слијепчевић је уз то захватио и у свом есеју *Погледи Томаса Мана* (Летопис Матице српске, 345, 2-3), по стилу и духовном садржају вероватно једном од најлепших у целокупној светској есејистици посвећеној покушају да се вреднује и оцењује дело неког савременика.

А врхунац су ова излагања достизала тамо где је Слијепчевић говорио о Мановом највишем идеалу – о хуманитету. Управо овај идеал је Томаса Мана, како је тумачио Слијепчевић, и морао довести у Гетеову близину, с тим што је једино могао жудети за Гетеовим здрављем, јер је Ман, како по природи својој тако и условима свога времена, био и морао бити скептик осенчен меланколијом, склон Шопенхауеру. Овакву мисао Слијепчевић је потом осветлио из континуираног развоја идеје хуманитета; почев од хармоничне усклађености садржане у појму древних Грка и калокагатији и од поимања код Римљана да изнад закона и његовог доследног испуњавања постоји још нешто што је вредније и узвишеније од суштог слова појединих прописа, па преко признавања и права на овоземаљску љубав рођеног заправо у крилу хришћанске цркве, и то из култа богородице, и преко истицања човековог идентитета у доба ренесансе као највише вредности насупрот свим небеским обећањима, све до обликовања ове идеје у Лесинговом појму о трпељивости, у Виландовој афирмацији животне радости и у Хердеровом откривању народног бића као исказивању оваквог хуманитета. И, коначно, до њеног највишег ступња кроз поруку немачке класике која је говорила да одлука о томе да ли ће се човек племенито и стваралачки развијати почива искључиво у њему. Из оваквог виђења хуманистичке мисли нису потом била искључена ни учења која су се у XIX веку јавила о потреби социјалних преображаја, пре свих Марксово и Енгелсово тумачење о закономерности друштвеног развоја и обавезном смењивању владајућих класа. Томас Ман, међутим, није веровао да човек остварује свој прави хуманистички задатак задовољавајући се тиме да за ближњега свога учини неко добро дело, те макар и пристајао уз Шопенхауера да свет у коме живимо није ништа друго до производ наше уобразиље и да је зао по себи, он ипак истиче да су у такав свет уткане и све човекове наде и жеље, па зато овај ипак постоји. Човеково је да се уздигне изнад свих зала, да у себи нађе довољно снаге како би их савладао, а ово ће му најбоље поћи за руком кроз благу иронију. На тај начин он испуњава хуманистичку мисао.

Отуда и значај хумора. Слијепчевић указује на то да је Томас Ман управо руски хумор уздигао изнад сваког другог хумора говорећи да је француски хумор, додуше, пун духа, али без душе, да је енглески хумор сувопаран и разумљив можда једино Енглезима, док Немци заправо и не знају за хумор. Само је руска књижевност достигла онај ступањ да човека учи како се он највише уздигао уколико је у стању да се сâм себи смеје. Штавише, руска књижевност је уопште за Томаса Мана „света књижевност", па је за нашег критичара управо овај однос немачког писца од посебног значаја. Слијепчевић јасно и програмски издваја Маново одређивање места и улоге Немаца између Истока и Запада. Немачка књижевност, и то најнепосредније преко Томаса Мана, проговорила је да се у таквој алтернативи не треба определити ни за Запад ни за Исток, већ би Немци морали чувати

своје место у средини и да служе као живи духовни мост између романског и словенског света. Мисао свакако изузетно актуелна и у овом тренутку, јер поражена Немачка се после другог светског рата, у оном делу који је полагао право да чува континуитет заједничког немачког националног и државног живота, одлуком Аденауеровом искључиво определила за Запад, за Америку, без обзира на то што се уз пристанак на неутралност и одричући се поновног наоружања могла обезбедити јединствена Немачка. Немачка се на овај начин удаљила од свог основног и битног опредељења, и то се данас и те како осећа када се поставља питање поновног уједињења. Да ли ће таква Немачка остати у Западном блоку, да ли ће се одвојити од тог блока и осамосталити управо зато да би удовољила својој суштинској функцији?

Задржали смо се посебно на Слијепчевићевом тумачењу дела Томаса Мана зато што је ова интерпретација као својеврсно тумачење за нас значајно готово колико и дело о коме се говори. Оно остаје да траје као документат о томе како је наш критичар успео да издвоји вредносни систем на који су Немци у недавној прошлости били заборавили и коме је сада требало да се врате уз много мука, а од кога је претило да ћемо се и ми удаљити управо у том тренутку верујући у заносу остварене победе и у сећању на минула страдања да можемо објединити Маркса и Толстоја. Слијепчевићево виђење дало нам је снажан ослонац, те је свакако помогло да одоле не малим искушењима. Зато је Бекић с разлогом Слијепчевићеве предлоге ставио у средиште својих излагања. Ако је задатак био да се испита Томас Ман у нашој књижевној критици, ова испитивања уједно показују колико је ова критика успела да утиче и на нас.

До овог средишњег дела Бекић нас води преко поглавља која говоре о првим рецензијама о Томасу Ману у нас, које су се појавиле 1925. године, а то су записи Антуна Барца, Иве Хергешића и Момчила Селесковића, затим поглавља о доприносу Анице Савић-Ребац и о Крлежином осврту на овог писца „који је марљивим радом од три деценије успео да се развије до извесне непосредности у изразу, тако да је поред своје типично вилхелмовске малограђанске конзервативности успео својим делом да предочи сву савремену конфузију и поплаву културнополитичких проблема". Време остаје неприкосновени судија над сваком оценом, па и над овом, а приступало се у нас Мановом делу и са позиција социјалистичког реализма, за што је пример био Ђорђе Јовановић, који је говорио да је овај грађански романсијер све мање видео стварност, а још мање разумео свет у коме је живео, па је његово митотворство уједно и поткопало темеље његовог хуманизма.

Исцрпном и са пуно акрибичности рађеном библиографијом, вођеном закључно са 1975. годином, и то како критичких написа на српскохрватском подручју тако и превода објављених као посебна издања, од којих се прво појавило 1929. године окупивши новеле *Тонио Крегер, Тристан* и *Смрт у Венецији,* ова књига даје потребан научни апарат за истраживање Манове рецепције у нас, па ће свакако омогућити одговарајућа поређења са прихватањем других писаца. С друге стране, могло би се замислити да се ова указивања упореде и са начином и интензитетом Манове рецепције у неким другим литературама, код Мађара на пример, о чему је писао А. Мадл (Mádl), код Пољака, што је био предмет проучавања Н. Хонше (Honsza), или код Бугара, где се овим питањем позабавио Веселин Вапорциев.

Бекићева књига нам говори о томе како су се дела Томаса Мана рефлектовала у оценама многих наших људи од пера, и до нас је да домислимо какав су траг оставила у нашој литератури, у нашој култури и хуманистичкој мисли, да се запитамо у којој мери је управо овај писац уткан у нашу свест и у наша чувства, колико је посебно допринео изграђивању личности сваког од нас. У том погледу Бекићева излагања отварају многе теме, па између осталог и тему о интересовању овог писца за наше људе, јер он их понегде и као ликове уноси у своја дела, или за наше пејсаже, уопште за нашу судбину, о чему понегде непосредно а на многим местима посредно сведоче његови дневници, од којих је управо ових дана изашао

нов том. Но Бекићева излагања ваљаће допунити и због тога што рецепција Манових дела у нас није престала са годином 1975, већ се интензивно наставља. Томас Ман се и даље преводи и цитира, једном речју – он је ушао у пориве наше цивилизацијске свести, он траје са нашим трајањем.

Зоран Константиновић

Раде Михаљчић, „ЛАЗАР ХРЕБЕЉАНОВИЋ". ИСТОРИЈА – КУЛТ – ПРЕДАЊЕ

Београд 1984, стр. 375

Књига Радета Михаљчића о кнезу Лазару (*Лазар Хребељановић, Историја – култ – предање,* „Нолит", Београд, 1984, 375) спада међу ретке студије које по презентираним резултатима представљају значајан научни допринос, а по начину излагања привлачно и занимљиво штиво. Аутор у *Уводу* наговештава да књига није замишљена као исцрпна студија о кнезу Лазару и преткосовској Србији, већ као „синтетички приказ историјске, култне и легендарне личности Лазара Хребељановића", а при томе се водило рачуна „о владарској и црквеној идеологији, канонизацији и култу косовског мученика, о развитку и идеологији косовског предања" (стр.7). Михаљчић у *Уводу* износи концепцију књиге, образлажући своје мотиве у анализи Лазареве личности. С разлогом сматра да би изношењем свих познатих чињеница о кнезу Лазару претила опасност од прецењивања његове улоге у преткосовској Србији, а занемарена би била улога култа и косовског предања. Подсећајући на чињеницу да је о кнезу Лазару рано створен култ мученика, а с развитком косовске легенде кнез је временом ушао у предање, Михаљчић наглашава да се у српској историографији све до појаве Илариона Руварца и Љубе Ковачевића слепо веровало свакој појединости из легенде. Аутор истиче да се победом критичке мисли није двојила само истина од легенде, већ су и сви млађи списи и усмено предање одбачени као историјски извори.

Култ и предање уздигли су и прославили кнеза Лазара више но историјска стварност, те стога Раде Михаљчић разматра кнежеву личност у контексту догађаја и времена. Кнез Лазар се неравномерно јавља у појединим периодима, јер ни његово политичко деловање није било истоветно, нпр. пре и после 1373. године. Ни кнежево присуство у предању није равномерно, и ту косовски јунак потискује косовског мученика. Михаљчић указује на снагу предања и до данашњих дана и поред тога што су многе заблуде отклоњене. Тако примећује да се Лазару и данас приписује царска титула, мада је још Руварац показао да се Лазар називао само кнезом. Но Лазарев легендарни лик не огледа се само у томе што му се неосновано приписује царска титула. Иако је дуго био у сенци обласних господара, многи истраживачи видели су у њему наследника баштине Немањића и обновитеља Српске државе. Расправљајући о његовој улози око измирења српске и грчке цркве, о владавини пре косовске битке, о томе да је од Немањића преузео неке знаке владарског достојанства, називајући се *самодршцем свих Срба,* Раде Михаљчић закључује да је кнез Лазар „у суштини напустио владарску идеологију најмоћнијих представника *светородне* династије", и да је његов политички програм био скромнији и „у складу са кнежевом снагом и оновременим политичким условима" (стр. 9).

Упозоравајући на разнородне изворе које је користио, Михаљчић сагледава и њихов значај за праћење развитка косовске традиције, у којој се огледа историјска свест, етничка посебност и ослободилачке тежње поробљених. Једна од битних теза ове књиге, наговештена већ у *Уводу,* свакако је следеће Михаљчићево мишљење: „Засновано на историјском језгру, косовско предање је уз легендарне

појединости попримило и одлике стварности; оно се постепено историзирало" (стр. 10).

Раде Михаљчић разматра најпре историјски лик Лазара Хребељановића, те тако у поглављу *Историја* говори о Лазаревом пореклу и дворској служби, о ситуацији у српској држави после смрти цара Уроша и о Лазаревој улози у вези са продором Турака на Балкан.

У времену после изумирања лозе Немањића, смрћу цара Уроша, питање продужетка државног живота постало је за средњовековне писце неодвојиво од питања продужења лозе светородне династије. Разумљиво је да су писци родослова били веома заинтересовани за Лазарево порекло, те је и повезивање Лазаревића и Бранковића са Немањићима (кнегиња Милица је потицала од Вуканове лозе) допринело установљењу и ширењу култа кнеза Лазара. Лазар је потекао из властеоске породице Хребељановића, рођен је око 1329. године у Прилепу близу Новог Брда. Његов отац, Прибац Хребељановић, обављао је на Душановом двору послове логотета, а касније слуге или пехарника. У хијерархијској лествици, Прибац није заузимао високо место, али је за верну службу двоструко награђен. Лазар је постао ставилац на двору цара Душана, а потом и у време цара Уроша. Расправљајући о титули ставиоца у време царства (најнижа титула) и пре проглашења Царства, Михаљчић добро примећује да Лазарева дворска служба није у складу са касније створеним угледом. Са 34 године Лазар постаје ставилац, но та титула није обезбеђивала брз успон. У време Царства, Хребељановићи носе скромне титуле, но у немирним временима се напуштало начело легитимитета и хијерархијског поретка. Аутор студије каже да је тешко стећи увид у Лазарев положај између 1363. и априла 1371, када је први пут забележен као кнез. Владавини обласних господара Раде Михаљчић посвећује пуну пажњу и у односу према осталима посматра и Лазара Хребељановића. После смрти најмоћнијег обласног господара, Војислава Војиновића (1363), превласт преузимају браћа Вукашин и Угљеша (Мрњавчевићи). То ј период од 1363 – 1371. Михаљчић наглашава да Мрњавчевићи нису узурпатори власти и да је Вукашин са одобрењем цара Уроша крунисан за краља савладара, по узору на савладарство цара Душана и краља Уроша. У то време Лазар има 36 година, и тек тада креће путем обласних господара. Нарочиту пажњу посвећује Михаљчић маричкој бици (26. септембар 1371), која је с правом оцењена као најсудбоноснији догађај у балканској прошлости. У тој години умире и цар Урош, те тако изумире главна грана Немањића. Стога се поставља питање наслеђа баштине Немањића, као и питање продужења лозе Немањића, два слична – каже Михаљчић – али не истоветна појма. О наслеђе се боре обласни господари, а о светородној лози брине се црква. Посматрајући Лазареву личност у то време, Михаљчић се ослања на летописе и култне списе. Летописи (Пећки, Студенички, Цетињски) кажу да Лазар „прими начелство српско и бист господар Србљем". Састављачи родослова истичу Миличино порекло од Вукана, Немањиног најстаријег сина, желећи да у Лазару виде продужење лозе Немањића. Писце култних списа више занима косовски мученик но кнежева државничка делатност. Михаљчић наглашава да би *начелство српско* требало схватити пре као жељу да се продужи светородна лоза, а не као устоличење на српском престолу децембра 1371. Кнез Лазар је тек после косовске битке, дакле као косовски мученик, изједначен с Немањићима и проглашен за светитеља.

У жељи да што боље осветли стање у српској држави и сагледа Лазарев положај, Михаљчић детаљно образлаже догађаје и описује период у коме су српски писци, сведоци тешких времена, наговештавали крај Српске државе и „настојали да увере и себе и савременике како светородна лоза није искорењена" а „због наслеђа баштине Немањића међусобно су се и даље крвили српски великаши" (стр. 52). Показујући да формално-правно српска држава није остала без владара јер је на то имао права Вукашинов син, краљ Марко, Михаљчић указује на сложену ситуацију и немирно време, када су се многи отимали о престо.

Краљ Марко Вукашиновић владао је у западној Македонији, но без подршке моћног оца, „краљевска круна му је једино служила као украс" (53). У источној

Македонији била су браћа Драгаш; Балшићи и жупан Никола Алтомановић отимали су се за Призрен, кнез Лазар је повратио Ново Брдо, Вук Бранковић је заузео Скопље, а у Охриду се осамосталио жупан Андрија Гропа. Право на престо полагала је и бочна линија светородне лозе Немањића – Палеолози, цар Симеон Урош Палеолог и његов син цар Јован Урош, каснији монах Јоасаф. Душанова сестра Теодора-Евдокија називала се српском царицом а право на наслеђе баштине Немањића полагао је и босански бан Твртко. После погибије браће Мрњавчевића, најмоћнији обласни господар на територији подељене српске државе био је жупан Никола Алтомановић, но он је представљао препреку босанском бану. Пишући о обласним господарима, Раде Михаљчић је још у својој књизи *Крај Српског Царства* (Београд, 1975, 185) истакао да се жупан Никола Алтомановић, већ и тиме што је објединио државу кнеза Војислава Војиновића, после маричке битке уздигао изнад осталих обласних господара. О односима међу великашима, о непријатељству кнеза Лазара и бана Твртка са Алтомановићем и о слому жупана, Михаљчић пише опширно и са намером да прикаже стање у српској држави у време пре Лазаревог јачања и успона. Доказујући сродство са Немањићима (то је време настанка и прве обраде српских родослова, Твртков родослов), босански бан се 1377. проглашава за *краља Срба и Босне,* крунише се *сугубим* (двоструким) венцем, те тако наставља идеологију Котроманића и Немањића. Твртков краљевску круну нису признавали Балшићи, краљ Марко га је сматрао за узурпатора, кнез Лазар и Вук Бранковић су изгледа прећутно признавали Твртка за краља, но то не значи да су га признали за врховног господара; околне земље признале су Твртка за краља Срба и Босне, Дубровачка општина, Млетачка Република, угарски краљ Лудвиг I.

Кнез Лазар је уживао наклоност и подршку српске цркве. Старајући се за продужење светородне лозе, црква се определила за кнеза Лазара. После поделе земље жупана Николе Алтомановића, кнез Лазар је постао најмоћнији обласни господар на територији бившег Царства, но подршку српске цркве Лазар је имао и због односа са Светом Гором. На подстицај монаха Исаије, кнез Лазар се залаже за измирење Српске цркве и Цариградске патријаршије. Са нарочитом пажњом говори Михаљчић о расколу 1350, када је цариградски патријарх Калист изопштио, односно извршио одлучење врхова Српске цркве и цара Душана од васељенске цркве. Раскол је трајао до 1375. и заслуга за измирење приписивана је кнезу Лазару. Михаљчићева књига о кнезу Лазару добија на вредности не само због тумачења историјских чињеница, већ и због расправе о владарској идеологији и Немањића и кнеза Лазара. Стога је и опаска да је политички програм кнеза Лазара теоријски обавезивао остале обласне господаре да га признају за суверена, а у стварности су били самостални – вредна пажње.

Осветљавајући стање у српској држави уочи косовске битке 1389, аутор студије наглашава да се кнез Лазар дуго припремао за сукоб с Турцима, али је одсудна битка дошла преурањено, пре но што је створена државна творевина већег обима. Родбинским везама кнез Лазар је покушао да придобије властелу, но није било времена да тај „породични савез" прерасте у државу. Презентирајући и коментаришући ранија истраживања, Михаљчић доследно прати догађаје и битке са Турцима пре косовске, а нарочиту пажњу посвећује сукобу са Турцима 26. септембра 1371. код Черномена на Марици, када су браћа Мрњавчевићи желели да изгнају Турке из српске државе. Следећи претходнике, и Михаљчићу се чини да је највероватнија претпоставка „да су се Турцима супротставили владари, односно обласни господари само најугроженијих крајева" (117).

После сусрета код Плочника у Топлици, где је Мурата дочекао кнез Лазар и где, „по свој прилици, правог окршаја није ни било" (115) и пораза Турака код Билећа, где је Влатко Вуковић потукао турског војсковођу Шахина, султан Мурат је скупљао одреде из азијских и европских делова Османског Царства, а помоћне трупе сачињавали су и хришћански војници. Сукоб на Косову одјекнуо је на далеко, но о њему је до нас допрло мало савремених вести. „Можда се у општој пометњи и несигурном времену мало записивало. Преживели сведоци, с друге

стране, давали су своју верзију, своје, по правилу, непотпуно виђење догађаја" (117). Набрајајући најстарије изворе, Михаљчић цитира познато и разложно тумачење Михаила Динића, по коме сви до сада познати извори из саме године боја „или отворено славе хришћански тријумф, или су прилично неодређени: о турској победи не говори ниједан" (М. Динић, *Два савременика о бoју на Косову,* Глас СКА CLXXXII (1940), 138). Михаљчић упозорава да вести из године битке нису у складу са каснијим изворима, и да се на основу савремених и нешто каснијих извора види да „Турци нису добили битку на Косову. Међутим, није било потребе да настављају рат. Последице обостраних губитака биле су поразне само за једну, знатно слабију страну" (121). Српска држава се, ни по обиму ни по броју становника није могла мерити са Османском државом, те стога није изненађујуће што су Лазареви наследници признали новог султана. „То је била и непосредна последица косовске битке" (121).

О стварању и неговању *култа* кнеза Лазара, култа мученика, и о историјској вредности култних списа, насталих крајем XIV и почетком XV века, Раде Михаљчић сматра да је узалудно тражити историјско дело у култним списима. Без сумње је у праву када каже да је погрешно бројношћу чињеница оцењивати општу, а понајвише књижевну вредност ових дела. По њему, ови списи имају двојаку, суштински различиту изворну вредност: за догађаје које описују, а затим за време када настају (130). Посебну пажњу посвећује Михаљчић *Слову о кнезу Лазару* патријарха Данила (Данила Млађег), за чије дело каже да је најисторичније култно дело, а највише се задржава на тумачењу ратничке кнежеве беседе уочи битке, упоређујући је са друге две беседе, у *Житију кнеза Лазара* и *Слову о кнезу Лазару* од непознатог писца. Позивајући се на Ђорђа Трифуновића (*Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском бoју,* Крушевац, 1968, 343), који је показао да су писци култних списа познавали хронике Георгија Хамартола и Константина Манаса, Александриду и Историју јудејске војне Јосифа Флавија, и он говори о сличности Александрове и Лазареве беседе, те закључује да „кнежева беседа у Даниловом *Слову* спада у домен косовске идеологије" (139). Логично претпоставља да је Лазар пред битку сигурно држао говор војницима, али би било смело тражити аутентичне кнежеве речи у Даниловом делу. Михаљчић, такође, наглашава да је број веродостојних података за преткосовски период и за косовску битку 1389 више него скроман, но сматра да су ови списи „издашан извор за изучавање владарске и државне идеологије и историје културе, па и етничке посебности".

Пишући о начину установљења култа о кнезу Лазару, о томе да је чин Лазареве канонизације недовољно осветљен, Михаљчић наглашава да је за установљење култа била потребна мученичка а не витешка смрт кнеза Лазара. Анализирајући култне списе, аутор ове студије упозорава на настојања тих писаца да поистовете Лазареву смрт са смрћу хришћанских мученика. Занимљива и вредна су Михаљчићева размишљања о сукобу Мрњавчевића и кнеза Лазара са Турцима. Краљ Вукашин и деспот Угљеша намеравали су да истерају Турке, а кнез Лазар је био у положају да брани угрожену државу. Иако сви страдају од неверника, само је Лазар признат као борац за хришћанство. Кнежевој погибији на Косову дата је још једна димензија. Помињу се небеска знамења која прате само кључне, одлучујуће догађаје, њима се слуте промене и предсказују промене. Тако се кнежевој смрти, поред култа мученика, придаје још и историјска вредност. „Кнежев крај летописци, у ствари, сматрају као прекретницу у српској прошлости" (151). Кључни моменат за установљење култа је пренос Лазаревих моштију. Михаљчић сматра да култ косовског мученика нема самоникло обележје и да је култ кнеза Лазара установљен договором и сарадњом Лазаревића и врхова српске цркве. У својој студији Михаљчић детаљно расправља о стварању култа мученика. „*Усековање* је само по себи било довољно за канонизацију. Међутим, управо због намераваног преноса Лазаревих остатака, очекивао се нов подстицај за канонизацију – објављивање *нетљености* и *благоухања*" (156). Говорећи о стварању култа,

аутор прати не само култне списе, него и зидно сликарство. Такође сматра да је Лазарев култ био једино у сенци култа св. Симеона и св. Саве.

Пратећи касније текстове о кнезу Лазару и косовском боју, Михаљчић примећује да срж приче о српско-турском сукобу постаје мотив издаје, а кнежева смрт, сахрана и проглашење за свеца долазе у други план (пр. у спису Константина Михаиловића из Островице). Временом, и приказ „усековања" је прожет елементима традиције. Преко предања одржао се култ кнеза Лазара и косовског јунака, а занемарен је култ светитеља. Светитељски култ је снажнији у доба Лазаревића но после смрти, а кнежева канонизација пада у заборав дуго и све до велике Сеобе Срба мало је података који сведоче о прослављању косовског мученика. Предање негује више култ косовског јунака. „Популарност косовске легенде само је понекад подсећала на косовског мученика. Запостављање, односно прекид светитељског култа кнеза Лазара, најдуже траје у свету ликовних уметности" (192). Причајући о досељавању Срба под Арсенијем Чарнојевићем, о преносу Лазаревих моштију, о Врднику, о раваничким калуђерима који су се укључивали у политичке подухвате које је преузимала Аустрија јужно од Саве и Дунава, о неговању светитељског култа кнеза Лазара, о путовању од Раванице до Сент Андреје, Будима и Врдника, Михаљчић показује како долази до оживљавања култа косовског мученика.

Поглавље под насловом *Предање* изузетно је занимљиво и значајно. У њему аутор иде ка суштини, ка синтези у приказивању личности кнеза Лазара. Полазећи од тога да је поименично мали број учесника у бици познат, да се из оскудних вести не види њихова улога и држање у сукобу, да је предање једне осуђивало као издајнике а друге уздизало као хероје, каже да је и кнежева улога двојако приказана. „Једни су у њему видели косовског јунака а други мученика". Вредност ове Михаљчићеве књиге је и у томе што у њој аутор, следећи многе писце, показује управо ту трансформацију Лазара од мученика до јунака. У култним списима средишна тема је кнежев крај, циљ култних списа је његово страдалаштво. Војсковођа се уочи битке определио за царство небеско. Одлука о смрти и жртви је неопозива. Проглашавање кнеза Лазара за свеца део је политичког програма. Српски кнез је ратовао против пагана, непријатеља хришћана. Он је енергичан државник и војсковођа који не подсећа на ранохришћанске мученике. Он учествује у сукобу два верски подвојена света, када пагани сужавају територију хришћанског народа. „Зато део аутора косовских списа не настоји на пасивној кнежевој смрти „усековања". Спасење, вечни живот, могу се стећи јуначким отпором, одбраном Христове вере, али пре свега опредељењем за царство небеско. У том смислу требало би схватити хероичке поруке које су и у овом случају у служби црквених идеала" (237). Један од значајних резултата Михаљчићеве студије је и у томе што доказује да изван култних списа преовлађују световна, витешка обележја кнежева краја. Кнежев крај није истоветно приказан у култним списима и у предању. Константина Михаиловића из Островице, у чијем спису има елемената легенде, више интересује историјска него култна личност кнежева, код њега је кнез Лазар главна личност; по Мавру Орбину, Лазар је смео и одлучан војсковођа. У *Причи о боју косовском,* која чува завршни и целовит облик косовске легенде, у средишту пажње је Милошев подвиг.

Посебно интересовање показао је Михаљчић за мотив издаје. „Верујући у неумитну судбину, средњовековни писци су збивања и догађаје тумачили божјом вољом, а последице казном божјом, због наших грехова" (247). Тачно је уочио да се подвиг и жртвовање оклеветаног ратника касније идеално уклопило у косовску легенду, дајући јој драматичан обрт и трагичан расплет. Анализирајући касније текстове у којима је описан косовски бој, прераду Дукине хронике, нпр., Михаљчић опширно расправља о личности за коју се везује мотив издајства (Драгосав Пробишчић, Пробиштитовић?), о Влатку Влаћевићу и Влатку Вуковићу (чије име помиње Орбин), а обојица су били властелини краља Твртка и деловали у исто време и на истој територији. Верујући да је дошло до замене у казивању (како је приметио и М. Динић), није искључено да су и обојица учествовали у

бoју. Пишући о живој косовској традицији на југу, у Дубровнику, Михаљчић се позива на резултате истраживања Мирослава Пантића (*Кнез Лазар и косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке Которске,* Београд, 1975, 337-408). Поводом *Путописа* Бенедикта Курипечића, Михаљчић мисли да је овај путописац преузео косовско предање из неког писаног извора.

Расправу о два главна мотива косовске легенде, о мотиву јунаштва и мотиву издајства, сматрамо најзначајнијим резултатима Михаљчићевог истраживања у изучавањима развитка косовске легенде. Пре појаве *Краљевства Словена* (1601) Мавра Орбина, каже аутор, Милошево јунаштво је око два века у средишту пажње и предања и писаца који га бележе. „Предање о косовском јунаку и предање о издаји не јављају се увек упоредо, а и када се преносе упоредо, делују као недовољно повезана, понекад два одвојена дела" (266). Код Орбина се налазе сви основни мотиви косовске легенде, „мада они још нису спојени у чврсту целину, нити су односи и поступци главних јунака прерасли у узрочно-последичне везе" (266). Мотив издаје се, захваљујући Орбиновом делу, а свакако и предању, устаљио. До стварања целине долази спајањем тих мотива, и то имамо у *Причи о бoју косовском.* Михаљчић доказује да постоји логичност у томе што је издајник и клеветник. Говорећи о *Краљевству Словена*, он указује на главну идеју Орбинова дела, на словенство.

У оквиру овога поглавља Раде Михаљчић детаљно расправља и о историјској подлози легенде о издаји. Коментаришући мишљења историчара, а међу њима и Радована Самарџића и Ивана Божића, он изражава своје неслагање са Божићевом тезом да је Вук Бранковић изневерио Лазарево дело, сматрајући да би се оваква поставка могла бранити „само ако се Вуку оспори статус самосталног обласног господара пре 1389, а то је, према расположивим изворима, заиста тешко доказати" (302). Расправљајући о Вуку Бранковићу и тражећи одговор на питање зашто је мотив издаје на Косову везан баш за његово име, Михаљчић врло много посвећује пажње овом питању, посматрајући га комплексно и у контексту разних збивања и односа. „Пре би се рекло да је он изневерио надања Лазаревића и њихових привржeника. Можда су његове претензије и спољна политика наилазили на осуду код неких савременика, али са становишта хришћанско-турских односа и порука косовског предања, односно косовске традиције, Лазарево дело су пре и више изневерили његови наследници него Вук Бранковић" (304). Расположиви извори говоре о часном држању Вука Бранковића. По Михаљчићу, историјска подлога легенде о издаји је знатно шира и не може се тражити само у оквиру породице Бранковића и Лазаревића. На Вукову личност срушило се и народно огорчење и због издаје осталих великаша. Вук је био један од најистакнутијих личности која је преживела битку. Мотив издаје деловао је на генерације као застрашујући пример, док је мотив јунаштва служио као узор. Оба мотива била су саставни део политичког програма, покретачка снага у ослободилачким ратовима. Временом Вук Бранковић је постао персонификација не само косовске невере већ и свих издајника са нашег тла, тип издајника уопште; током времена легендарни Вуков лик ушао је и у уметничку књижевност, и на нашем тлу овај мотив је „стекао вредност ванвременског појма" (324).

У студији о кнезу Лазару Раде Михаљчић прегледно, аналитички и студиозно разматра не само историјску, културну и легендарну личност Лазара Хребељановића, већ нам презентира и читаво једно доба српске историје. Поред низа важних научних резултата и тумачења, несумњиво јединствену и изузетну вредност има Михаљчићево праћење развоја мотива јунаштва и мотива издаје. Прегледом и коментаром извора, он указује на трансформацију Лазареве личности током времена, од култа мученика до култа јунака. Нико од многобројних истраживача косовске легенде није тако добро уочио постојање та два мотива (јунаштва и издаје) и њихово спајање у целину. Уз остале, овај допринос науци потврђује прави квалитет Михаљчићеве књиге.

Јелка Ређеп

Слободанка Пековић, „СРПСКА ПРОЗА ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА”

Београд, 1987, стр. 202.

Књига Слободанке Пековић *Српска проза почетком XX века,* имајући стално у своме обзору духовну и књижевну ситуацију европског модернизма, разматра формално- -стилске и тематске иновације српске прозе тог периода. Избегавајући замке класичне компаративистичке школе, која је била склона да дела и писце националне литературе види, пре свега, у домену утицаја, подражавања или бар одблесака „великих” европских литература (француске, руске, немачке) и да њену уметничку ваљаност процењује по томе колико су се њени стваоци приближили или пошли у корак са њима, писац ове студије стваралачку климу духа епохе европског модернизма разматра само као шири контекст тематских и формално--стилских новина у српској књижевности првих деценија овог века. Не негирајући могућност зрачења „великих” књижевности и међусобног прожимања појава, она иновацијске помаке и авангардне струје у српској књижевности сагледава као продукт друштвених, духовних и културних збивања на овом тлу и, пре свега, као израз неминовних еволутивних промена унутар саме српске књижевности.

Реконструишући стваралачку климу духа епохе и језик њене културе, разматрајући нове теме и нови третман старих тема, утврђујући књижевно--естетске и стилске иновације, Слободанка Пековић са финим смислом за аналитичко истраживање пружа нови увид у књижевно, пре свега, прозно, стваралаштво у Србији почетком нашег века. Поседујући завидно књижевноисторијско и теоријско знање, она врло аргументовано указује на значајне помаке унутар прозних структура – на појаву новог јунака, на померање из сфере општег и колективног ка индивидуалном и персоналном, из микрокосмичких ка макрокосмичким областима, на ново трагично осећање живота, које карактерише осећање усамљености и неприлагођености, беспућа и безизлаза, пропалих идеала и пропћерданог живота. Насупрот дескриптивном долази индуктивно, остварен је и продор ирационалног и фантастичног у прозно ткиво, значајно је измењена позиција приповедача и унете знатне новине у књижевни поступак. Све је то довело до нарушавања реалистичких конвенција и њихове лагане дезинтеграције.

Неминовно, саставни део истраживања прозних формално-стилских и тематских иновација и њиховог ситуирања у контекст српске књижевности и шире у културно-историјски и књижевни контекст југословенске, па и балканске зоне, постало је и проучавање њихове рецепције, односно одјека у савременој књижевној критици. Тако, упоредо са проучавањем модерних струја унутар српске прозе, али и поезије – јер иновацијски елементи прожимају и овај сегмент књижевног стварања, и представљају део исте духовне и културне климе – нужно је уведена још и књижевнокритичка мисао.

Испитујући непрекидно однос књижевне критике према писцима и делима српског модернизма и њено пристајање или непристајање на нарушавање већ укорењене традиције реализма, студија о *Српској прози почетком XX века* постаје истовремено и студија о српској критици тога периода. Управо о том значајном сегменту овог рада, који се не може наслутити из наслова, а који је знаачки обрађен и коме је посвећено и посебно поглавље – биће више речи. Наиме, управо тај однос мења већ доста канонизовану слику о „златном веку” српске књижевности, или бар о распореду њених доминантних токова.

Имајући у виду, можда, највећа имена критичке мисли тога доба у српској књижевности – Јована Скерлића и Богдана Поповића, уз низ других, не мање значајних: Павла Поповића, Бранка Лазаревића, Јашу Продановића, итд. о овом периоду се и данас у великој мери говори као о „добу критике”. Исти дојам о своме времену имали су и његови савременици. „У књижевност се није улазило песмама ни приповеткама – већ критиком” – писао је тада Слободан Јовановић, а 1903. године у *Одјеку* је оцењено како управо „критика и есеј” представљају најјачу страну главног књижевног гласила у Србији – *Српског књижевног гласника.*

Примећено је већ, и то је наглашено и у студији Слободанке Пековић, да је почетак века донео значајну промену позиције књижевног критичара. Он је напустио своју дидактичку улогу и надрастао мисију просвећивања. Књижевни критичар је постао арбитар, „учитељ и учени судац", који је мериторно просуђивао о уметничкој ваљаности дела, њеној друштвеној функционалности, па и праву на опстанак. Овако значајну улогу књижевна критика до тада није имала, а чини нам се, није је више ни поновила.

Као и у прозном стваралаштву, где се не може говорити о јединственим формално-стилским и тематским одликама, већ о упоредном постојању и противстављању неколико различитих токова – аналогна ситуација је и у књижевној критици, где, такође, не постоји јединствена критичка школа или метода. Несумњиво, ту доминантну струју представља Скерлићево схватање књижевности као интегралног дела националне и моралне самосвести народа. Насупрот овом виталистичком принципу стајао је естетицизам Богдана Поповића, а већ померена ка рубовима, уз бројне нијансе и прелазе конституисаће се књижевнотеоријска и критичка мисао новог нараштаја писаца, претежно, мада не и једино, регрутованих из редова револуционарног омладинског нараштаја (Митриновић, Видаковић, Слијепчевић, Черина, итд.). Па ни унутар ових токова не може се говорити о јединственим мерилима, посебно не о кохерентним критичким методама, веч више о неким глобалним заједничким опредељењима, афинитетима и ставовима. Не ретко и о контрадикторностима.

Тако, на пример, када Владимир Черина, страсни друштвени побуњеник и један од лидера револуционарног омладинског покрета у Хрватској, представник друге генерације њене модерне, индивидуалист и артист, пише о Дису, који је, поред Исидоре Секулић, постао застава модерне у српској књижевности, онда он изриче оцене које су неспојиве, Притегнут Скерлићем, у коме, као и цело омладинско поколење, види „најголемији и најснажнији скуп политичке, социјалне и литерарне Србије", он осуђује Дисову поезију. Ипак, испод плашта револуционарног омладинца и борца скривала се сензибилна личност песника коме осећање усамљености, клонулости и сумње и доживљај света као свеопште каљуге, није био стран, и који по томе, као духовни сабрат Дисов, не може а да неочекивано на крају не призна како „у задње доба српска литература није добила значајније и епохалније књиге од *Утопљених душа*".

Унеколико слична ситуација се поновила и када су се појавили *Сапутници* Исидоре Секулић. Насупрот Скерлићу, њену књигу су узели у заштиту писци младог нараштаја, али су неки, који су јој и тематски и формално--стилски били веома блиски, као, на пример, Велько Милићевић, преко ње посве олако прешли. Исто тако, било је потребно да прође веома много времена, па да се насупрот Скерлићевој оцени о превасходно реалистичком проседеу Станковићеве прозе открију нити ирационалног и поетско-фантастичног које су уткане у њу и који ће се касније снажније развити и обогатити прозне токове српске књижевности.

Чак и онда када је случај био јаснији, када је остварен успео спој волунтаристичког и спиритуалног, када се наглашена социјална свест удружила са космичким визионарством, тако карактеристичним за писце надолазеће модерне, што се десило у поезији Душана Срезојевића, критичка мисао је, углавном, била неприпремљена.

Јован Скерлић, који је социјални роман сматрао парадигматичним прозним жанром XX века, а за праву, велику поезију држао ону која је „општечовечанска, социјална, поезија моралног здравља", за Срезојевићеву збирку *Златни даси* није нашао ниједне лепе речи.

Овај песник, превасходно социјалне и рефлексивне поезије, исто тако, није био прихваћен ни од припадника нараштаја модерне, којој је и сам умногоме припадао. Тин Ујевић је иронично примећивао како је највећа Срезојевићева заслуга што је „човјека пролетера гурнуо у наручај Übermenschu", а Владимир Черина, који је показао крајњу пријемчивост за иновативну страну стваралаштва Јанка Полића-Камова, па и сам био увучен у футуристичке воде, са неразуме-

ањем је говорио о Срезојевићевој поезији и олако тврдио како у њој „има много стара зарђала жељеза и сувишна неугодна роптања".

Мада је Срезојевић, како је то приметио и Черина, „својом уметношћу служио социјалистичким идејама", његови идејни и политички истомишљеници – социјалисти, показали су разумевање само за социјално и политички превратничко у њој, али су са негодовањем одбили доживљај универзалног и космичког који је прожео ову поезију и били посве незаинтересовани за нетрадиционалну визуру ствари и нову сликовност коју је она доносила.

Тако је овај изразити представник новог духа и ритма у српској књижевности, иако део јединствене песничке утопије њене модерне, која је у тежњи да промени постојећи свет настојала постати, да се послужимо терминима Микела Дифрена – „утопијском праксом" и „утопијском акцијом", у своме времену остао углавном (изузев оцене Б. Поповића) несхваћен и неприхваћен.

Примери на којима смо се задржали чине нам се индикативним за проблеме којима се бави књига Слободанке Пековић. Они показују сву многоструку сложеност српске књижевности првих деценија овог века, посебно особен сплет модерних елемената и тематских и формално-стилских. То је, могуће је, и један од разлога што је ова студија превасходно дескриптивно-аналитички фундирана, тј. више се бави типологијом књижевних иновација, а мање њиховим вредновањем унутар српске књижевности овог периода. Исто тако, разноликост и укрштаји различитих књижевних струја отежавали су формирање једног целовитог и неопозивог синтетичког суда који би у потпуности могао да покрије сва зрачења, прожимања и накнадна зрачења о којима је у овој књизи и те како било речи.

Спајајући широко и темељно изучавање модерних струја у српској књижевности са систематским испитивањем њихове рецепције у домену књижевне критике, аутор студије пружа веродостојну слику о духовним, културним и књижевним хоризонтима у Србији почетком овог века не занемарујући њихов југословенски и европски контекст. Истовремено нуди и подстицаје за нова виђења и оцене овог периода, који се често означава „добом критике". Како је у нашој књижевној историји место поезије већ ревалоризовано, па се овај период назива и „златним веком српског песништва", истраживања Слободанке Пековић показују да своје пуноправно место треба да добије и проза. Бар упоредо са критиком, која, као што студија показује, мада у пуном замаху – и по вредности и по заступљености – ипак се спорије ослобађала традиционалног реалистичког наслеђа и није имала увек слуха за иновацијске помаке и стваралачке тежње модерног.

Весна Матовић

ИВАНКА ВЕСЕЛИНОВ

(1913–1989)

Матица српска и Библиотека Матице српске опростиле су се 27. августа 1989. г. од свог дугогодишњег сарадника и библиотекара, професора Иванке Веселинив, члана уредништва и сарадника „Зборника Матице српске за књижевност и језик". Рођена 1913. године у Новом Саду, матурирала 1931. године, дипломирала на Филозофском факултету у Београду – група за српскохрватски језик са славистиком. Радила је као суплент у Државној реалној гимназији у Врбасу од 1939. до 1941. године. За време рата живи у Новом Саду, у родитељској кући, без посла. Од 1945. до 1949. је професор у Женској гимназији у Новом Саду, а у периоду од 1949. до 1963. предаје на Вишој педагошкој школи у Новом Саду. После укидања ове школе Иванка Веселинов прелази у Библиотеку Матице српске, где је радила све до свога пензионисања 1974. године.

У Библиотеци Матице српске Иванка Веселинов је обрађивала и описивала старе српске ћирилске рукописе и штампане књиге. Истраживала је и обрађивала књиге са посветама, записима, печатима као и личне библиотеке знаменитих личности. Заљубљеник писане речи, цео свој век провела је у дружењу с књигом. Иванка Веселинов је резултате својих истраживања објављивала у бројним стручним и научним публикацијама. Њени радови из акцентологије, историје српскохрватског језика, историје старе српске штампане књиге, о српским средњовековним рукописима XIII, XIV и XVIII века и библиографије XIX века објављивани су у *Летопису Матице српске, Зборнику Матице српске за књижевност и језик, Зборник МС за филологију и лингвистику, Зборник МС за друштвене науке, Зборнику Музеја примењене уметности у Београду, Ковчежићу* Вукова и Доситејева музеја, *Зборнику историје књижевности* Српске академије наука и уметности, као и у библиотекарским часописима *Библиотекару, Библиотекарском годишњаку Војводине* и *Годишњаку Библиотеке Матице српске.* Њени радови објављени у овом Зборнику: *Повест о Теодору Тирону* (1968), *Венгерскаја граматика Георгија Петровића из 1795* (1971), *Повеља деспота Јована манастиру Крушедолу од 1496. и 1744.* (1971), *Једна песма Константина Студеничког из 1751. године* (1972), *Један непознат каталог Дамјана Каулиција из год. 1800.* (1973), *Прилог биографији Петра Рајића* (1973), *Два прилога о Дамјану Каулицију* (1974), *О непознатим преписима Рајићева катихизиса из 1763.* (1974), *Одломак Четворојеванђеља из XIV века* (1976), *Змајеви записи у девојачким споменицама* (1978), *Песма посвећена Василију Крстићу и неколико његових сентенција* (1978), *Библиотека Јована Рајића* (1983), као и други објављени у научним зборницима МС и значајним часописима, како у земљи тако и у иностранству, остаће као сведочанство истраживачког духа Иванке Веселинов.

Учествовала је на многим научним скуповима у Београду, Скопљу и Новом Саду. Била је председник Друштва за српскохрватски језик и књижевност Војводине, уредник *Библиотекарског годишњака Војводине,* члан редакције *Зборника*

МС за књижевност и језик, члан уредништва *Библиотекара,* члан одбора Рукописног одељења МС, стални члан сарадник МС.

Посебно је значајан рад Иванке Веселинове на библиографији чланака у часописима 19. века. Урадила је библиографију часописа *Даница* и *Јавор,* што се сматра капиталним делима у овој области научног истраживања. Од особитог значаја је сарадња Иванке Веселинов са Српском академијом наука и уметности, на чијим научним скуповима је више пута учествовала. На жалост, Иванка није дочекала да изађе из штампе критичко издање дела Николе Боројевића, које је урадила за критичка издања САНУ.

За свој стручни и научни рад Иванка Веселинов је добила два значајна друштвена признања. Године 1974. примила је Сурепову награду у Београду, а 1984. Октобарску награду града Новог Сада.

Милана Бикицки

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

Абрашевић, Коста 183, 260, 261
Авакумовић Авакум 123
– Јован 109, 123
Августиновић Ана 110
Аверино В. 341
Аврамовић Стана 126
– Теодор (Тицан) 31–38, 41–42
Адамович Б. 339
Аденауер 537
Адиљ-анам 127
Адисон, Џозеф (Addison Joseph) 8, 9, 12, 50–53, 55, 58
Аксаков Н. П. 500–501
Алберти Рафаел 321, 329–330
Александар I (руски цар) 36
Александар II (руски цар) 72
Александар Велики 541
Алексејев Георгиј 339
Алексијевић Димитрије 44
Алексијевић С. 58
Алексић Драган 379, 382
Алексовић Василије (Alexovics Vazul) 206
Ален Џ. (Alen George) 378
Алеш 365
Али-паша 500
Алтомановић Никола 540
Алфонз XIII 327
Амичис, Едмондо де 258, 270
Андраши Бела (Andrássy Béla) 197
Андрејев Леонид 357
Андрејевић Михајло 379, 381–382
Андрић Александар 215–216, 221, 227
– Иво 167–168, 326, 377, 379, 387
– Никола 478–480, 486, 513
Анђелић Никола (Angyláki Miklós) 206
Анђелковић Ђорђе 376
– Зоран 21
Аненков Ј. С. в. Ањенков Ј. С.
Аничков Е. П. 335, 341
Аносов Иван 339
Антим (грчки капелан) 20
Антим V (цариградски патријарх) 44–45
Антула Никола 264, 271–272, 276
Ањенков Ј. С. 490–497
Аполинер Гијом (Guillaume Apollinaire) 311
Апостоловић Јован 205
Арамбашић 139–140
Аранца Јосип (Aranza) 479–480, 513
Аратов Б. 333
Аргус 137
Аристарх 507
Аристид 145
Аристип 12
Аристотел 66, 92, 95, 99, 102, 156, 158
Арним (Achim von Arnim) 432, 436
Арон Георгијевић 121
Арон Јеленић 121
Аркадијевич Михаил 336–337
Арсењев Алексеј Б. 338
Архангелски Е. М. 337
Асејев А. М. 336
Астуриас 321
Атанацковић Богобој 515
– Максим 42
Афанасев Г. Е. 341
Афанасјев А. Н. 500–501
Ахматова Ана 342

Бабовић Милосав 236, 472, 474
Баграјна Елисавета 312
Бадалић Јосип 344
Бајаловић Стеван 282
Бајза Јожеф (Bajza József) 201
Бајрон Џорџ Гордон (George Gordon Byron) 304, 460
Бакуњин Михаило Александрович 73–75, 80–81, 249
Балабанов Ф. Ф. 334
Балашов Андреј 339–340, 342
Балзак Оноре де (Honoré de Balzak) 237, 313, 477
Балог Иштван (Balog István) 203–205
Балубџић Мирко 462
Балшић Марко 540
Балшићи 540
Бальмонт Константин Димитријевић 343
Бан Матија 246, 248, 443
Бановић Страхиња 496
Барац Антун 537
Барбис Анри (Henri Barbusse) 363–365
Барбиц 388
Бард–Генф (брачни пар) 361
Бард-Генф Жан (Jean Bard-Genf) 361
Барић Хенрик 164
Бароха Пио 325
Бароци Шандор (Báróczi Sándor) 207
Барух Калми 322–323, 325–326, 330
Баташев Анатолиј 339
Бате (Batteux) 439
Баша са Загорја 500
Башавић Милан 326
Бек Адолф (Adolf Beck) 447

Бек-Софијев Јурај 338–340
Бекендорф Лудолф (Ludolph Beckendorff) 413–415, 425
Бекер Мирослав 8
Бекић Томислав 3, 158–161, 177, 409, 445–454, 535–537, 538
Бекфорд Вилијем (William Backford) 52
Белимарковић, генерал 125
Белић Александар 341, 471, 530
Белицар В. В. 337
Бен Александар (Benn) 88–89, 102
Бену Пјер 308
Бењамин Констант 335
Берђина Софија 253
Берић П. 441
Бернс Роберт (Robert Burns) 252, 256
Бернштајн Едуард (Eduard Bernstein) 250, 255
Берса Јосип 163, 239, 247
Бетовен Лудвиг ван (Ludwig van Beethoven) 100
Бехтејев С. 341
Бешевић Стеван Петров 289, 291, 456
Бијелић Јован 167
Бикицки Милана 547–548
Билрот 492
Билшовски А. (A. Bielschowsky) 448
Биргер Готфрид Аугуст (Gottfried August Bürger) 418, 428, 436, 442
Битак В. (W. Bietak) 437
Бити Владимир 62
Битниц Лајош (Lajos Bitnicz) 197–198
Бихаљи, браћа 326
– Павле 326
Бихаљи-Мерин Ото 326
Бихнер (Georg Büchner) 82, 246
Бишинг Јохан Густав (Johann Gustav Büsching) 414, 424–427, 432–433, 531
Бјелановић Сава 246
Бјелински Висарион Григорјевич 76, 474, 485–492, 504, 527
Блазнавац Миливоје 117
Блан Луј 77
Блок Александар Александрович 312, 342
Блок Г. П. 471
Блок Г. Т. 471
Богдан Југ 246
Богданов, штампарија 459
Богданов Васа 36
Богдановић Димитрије 105
– Милан 293, 309
Богишић Валтазар 530, 534
Богородица 106, 423, 428
Боденштет (F. v. Bodenstett) 219
Бодлер Шарл (Charles Baudelaire) 311–312
Божић Иван 543
Божовић Зоран 472
Бојић Драгослава 446
– Милутин 303
Бојкић Јован 519
Бојтервек Фридрих (Friedrich Bouterwek) 439
Бокшан С. 379, 381
Боливар Симон 167
Болић 41
Бомарше Пјер Огистен (Pierre-Augustin Caron de Beumarchais) 88, 90, 455
Борис в. Бојкић Јован
Боричић Драгиша 422
Боркман Ханс (Hans Borkmann) 358, 360
Бојовић Никола 216, 436, 439, 488–490, 547
Борхес Х. Л. (Jorge Luis Borges) 321
Бошковић 515
– Јован 163, 237, 511–512
– Руђер 378, 384
– Стеван 511–512
Бошковић-Stulli Маја 62
Бранд Р. Ф. (R. F. Brandt) 501
Бранковић Ђурђе 273, 377
– Вук 540, 543
Бранковићи 422, 539, 543
Брановац Максим 110, 111
Брентано (Clemens Brentano) 432, 436
Брехт Бертхолд (Berthold Brecht) 259
Бретон Андре (André Breton) 311
Бриуега Х. (J. Brihuega) 321
Брлић Игњат 530
Бубер Алфонс 284
Будимир Милан 375
Букановски Е. А. 341
Буњуел Луис 321

В. М. 339
Вајлс Џ. В. (James W. Wiles) 377–378, 383, 384
Вајт Г. (G. Weidt) 437
Вајт Ч. Х. (Charles Henry White) 378–379, 381–382
Ваканович 427
Валвазор 427
Валдапфел Јанош (János Waldapfel) 199
– Јожеф (József Waldapfel) 203
Валден Х. (Herwarth Walden) 369, 371
Валери Пол (Paul Valéry) 311–312, 314, 319
Ваљавец Фриц (Fritz Valjavec) 21
Ванлић Милорад 375, 379, 381
Вапорциев Веселин 537
Варађанин Аркадије 163
Варнај Петер (Péter Várnay) 205
Васиљевић Милосав 380, 383–384
– Миодраг А. 129
Вахтангов 348
Везилић Алексије 488–489
Векхерлин Вилхелм Лудвиг (Wilhelm Ludwig Wekherlin) 24
Велек Рене (René Wellek) 90, 436
Велимировић Николај 284
Венцловић Гаврил Стефановић 9
Верга 240
Вергилије Марон Публије (Publius Vergilius Maro) 8
Вергун 528
Веренцин Јурај 339
Верешмарти Михаљ (Mihály Vörösmarthy) 201
Верешчак С. 343
Верлен Пол (Paul Verlaine) 312
Весели (E. Wesely) 158, 160
Веселинов Иванка 155, 547–548
Веселиновић Јанко М. 163, 252, 280

Веселиновић-Шулц Магдалена 195
Виганд J. (J. Wiegand) 441
Видак Петар 40
Видаковић Александар 314, 377–378, 380–381, 383–384
– Милован 6, 63–64, 66, 68, 190, 192, 203, 266–267, 270, 488, 511, 545
Видаковић Петров Кринка 321–330
Виланд (Ch. M. Wieland) 436, 448, 532, 536
Вилденбрух 313
Виловски Т. С. 229
Винавер Станислав 233, 342, 390
Винберг Ф. 341
Виндфур Манфред (Manfred Windfuhr) 438
Виноградов В. 471
Винтер Едуард (Eduard Winter) 18
Виње Алфред де (Alfred de Vigny) 311–312
Вираг Бенедек (Virág Benedek) 200
Висарион, даскал 107
– јеромонах 530
Витезовић Павао Ритер 377
Витковић Јован (Vitkovics János) 206
– Михаило 197, 204, 206, 207
Витмен Волт (Walt Whitman) 167, 319
Витошевић Драгиша 179, 181–186, 269, 296–297
– Бјера рођ. Вукшић 185
– Невена 185
Владимир, краљ 498–499
Владимир, св. 491
Владислав 498
Влаћевић Влатко 542
Влаховић Митар С. 379, 382
Водник Валентин 283
Водовозов В. Ј. 496–497
Возаревић Григорије 43, 45
Војиновић Брана 377, 379, 381
– Војислав 539–540
Војновић Иво 303, 326
Волер Едмунд (Edmund Woller) 102
Волински Сергеј 339
Волкер Јиржи 312
Волков А. М. (Anne-Marie Volkoff) 332
Волтер Франсоа (François Marie Arounet Voltaire) 8, 30, 535
Волф 8
Волф, Ханс М. (Hans M. Wolff) 449
Вољд Владимир 340
Вордсворт Вилијам (William Wordsworth) 102
Ворен Остин (Austin Waren) 90
Воркапић Ранко 290
Вортли-Монтаж Мари (Wortley-Montague Mary) 377đ
Враз Станко 216
Врангел, генерал 342
Врančић Антун 202
Врховац Максимилијан 205
– Радивој 163, 459–461, 463–465
Врчевић Вук 231
Вујановски 110
– Стефан 18
Вујић Владимир 315, 456
– Јоаким 38, 192, 203–205
Вукашиновић Марко 539
Вукелић Јованка 285
Вукићевић Илија 163
– Н. 118
Вуковић Влатко 540, 542
– Ђорђија 184ђ
– Ђура 287
Вулетић Витомир 71–86
Вулић Никола 376–377, 379–381, 383
Вуловић Светиелав 263–265, 276, 435, 471, 480, 484–490, 492–497, 507, 509–511
Вулф Вирџинија (Virginia Woolf) 308, 311, 314, 319
Вученов Димитрије 161
Вучетић Мирко 360
Вучковић Гавра 167
– Радован 422
Вучо Александар 326

Габе, Дора 312
Гавела Бранко 326
– Ђуро 63, 117
Гавриленков Л. В. 335
Гавриловић Андра 37–38, 41, 61, 263, 267, 276
– Богдан 380, 383
– Славко 31–36, 42
Гагић Јеремија 530
Галахов А. Д. 491, 493
Гальски Владимир 340
Гане Никола 310
Гардић Миодраг 327–329
Гарибалди 222
Гароња Славица 329
Гаршин 472
Гасенди 242
Гвадањи Јожеф (Gvadányi József) 200, 206
Гедеке Карл (Karl Goedeke) 412, 425
Геземан Герхард (Gerhard Gesemann) 120, 158, 160
Гелерт Јохан Фирхтегот (Johann Fürchtegott Gellert) 436
Георгиевски М. А. 341
Георгије Хамартол 541
Георгијевић Арон (Georgievich Áron) 121, 206
– Стефан 18
Гервиниус (Gervinius) 436
Геринг Алексеј 332
Герц Клифорд (Gertz Clifford) 277
Герцен Н. А. 73
Геснер Соломон (S. Gessner) 12, 436, 440–441, 532
Гете Јохан Волфганг (Johann Wolfgang Goethe) 100, 158–160, 244, 318–319, 412, 415, 417–421, 433, 436, 439–440, 442, 445–451, 453–454, 457, 459, 532, 535–536
Геце (Goetze) 158, 160, 358
Гецингер М. В. (Götzinger M. W.) 441–442
Гијо Жан (Marie Jean Guyau) 88, 103, 255–256
Глајм (J. W. L. Gleim) 436
Глигорије Богослов 9
Глигорић Вељибор 164, 307, 455
– Димитрије Сокољанин 182
Глишић Милован Ђ. 235, 273, 283, 290, 501
Гоголь Николај 472, 486, 496–497, 501, 526–528

Голдсмит Оливер (Oliver Goldsmith) 9, 49, 56–58
Голенишчев-Кутузов Иља 338–340
Голсворди 309–310
Голубовић Вида 322, 347–374
Гоја Франциско (Francisco José de Goya y Lucientes) 167
Гол Иван (Iwan Goll) 321
Гончаров Александар 535
– Наталъ 343
– М. 341
Гордовски В. К. 337
Гордон М. О. (Maria Oglivie Gordon) 380, 383
Гордон-Смит Гордон (Gordon Gordon-Smith) 379, 381
Горки Максим 167, 254, 256, 260, 284, 472
Горски П. Н. 81
Горшин 256
Готје Теофил (Théophile Gautier) 270
Готшалк Фридрих (Friedrich Gottschalck) 235, 411–417, 419–433, 530–532, 534
Грабе Ју. П. 336
Грајнер М. (M. Greiner) 437
Грановски Николај Тимофејевич 80
Грант Ален 88–89, 94, 103
Грбић Миодраг 376, 379, 382
Гргурова Милка 281
Гребеншчиков Игор 340
Гребострек 285
Грej Томас (Thomas Gray) 102
Григељ Јожеф 157
Григорев В. Ф. 339
Григорович Вс. 339–340
Грим (Grimm) 411–413, 415–416, 419–420, 422, 424–427, 432–433, 533
– Вилхелм (Wilhelm) 412–413, 425–427, 431–432, 533
– Јакоб (Jakob) 158–160, 412–415, 418, 421–422, 424–427, 431–433, 529–534
– Лудвиг Емил (Ludwig Emil) 426
– Херман (Hermann) 425
Гриневич Нина 340
Грозданов Стефан В. Нечајев
Грол И. 357
– Милан 183, 272–273
Гропа Андрија 540
Грубер (J. W. Gruber) 439
Грујић Н. 435, 443
– Радослав 45, 108
Грчевић Фрањо 87, 93, 101, 455
Грчић Јован 162, 263, 267, 276, 519, 138, 443
– Манојло 496
Гундолф Фридрих (Friedrich Gundolf) 449

Д'Анунцијо Габријел (Gabriel D'Annunzio) 167
Дабиша 202
Давидовић Димитрије 187, 189, 191–192, 211, 531
– Павле 32
Дали Салвадор (Salvador Dali) 321
Даљ 527
Данилевски Н. Ј. 80, 81
Данило Млађи 541
Даничић Ђура 47, 106, 230, 471, 485
– Ђурђе Смедеревац 476, 496, 499, 503
Данком Виљем (William Duncombe) 55, 57
Дансени Лорд 308
Данте Алигијери (Alighieri Dante) 167
Данченко Василије Иванович 253
Дарвин Чарлс (Charles Darwin) 132, 240, 246
Девељ Лидија 339–340, 345
Дединац Раде 326
Дежењ Бела (Dezsényi Béla) 199
Дејаковић Стојко 128
Декарт Рене (René Descartes) 8, 242
Делак Фердинанд 347–350, 352–354, 356–370
Деледе Грација (Gracia Delede) 310
Денам Џон (John Denham) 102
Денеке Лудвиг (Ludwig Denecke) 413, 534
Дера Ђорђе 163, 447
Деретић Јован 6–7, 12, 187–192, 194
Державин Гаврил Романович 487–488
Дери (Déryné) 204
Деспотовић Петар 446
Дефо Данијел (Daniel Defoe) 58
Диамел Жорж (Georges Duhamel) 309
Дивковић Матија фра 377
Дијана, богиња 428
Дикенс Чарлс (Charles Dickens) 477
Димитрије, св. 107–108
Димитријевић 474
Димитријевић Димитрије 205
– Димитрије Д. 521–522
– Д. Ј. 521
– Јелена 281
– М. 379, 381
– Миша 140
– Радмило 471
Димитријевић Секереш Атанасије 29
Димић Георгије 18
– Михаило 541, 542
Дионисије Халикарнашанин 156
Дифрен Микел 546
Добровски Јосиф 38, 40, 201
Доброљубов Николај 76, 78
Доде Алфонс (Alphonse Daudet) 284, 495, 497
Додић Трајко 127
Долфи 356–357
Домановић Радоје 97, 285
Доржелес Ролан 308
Д'Орс Е. 328
Достојевски Фјодор Михајлович 71–83, 85–86, 236–237, 472, 495, 497, 535–536
Драгаш, браћа 540
Драговић Радован 250–251, 255, 257
Драинац Раде 326, 390
Драјден Џон (John Dryden) 102
Драшковић Мирослав 529, 535
Драшковићи 202
Дреновац Никола 297
Држић Марин 105
– Џоре 105
Дрејлинг Р. К. 335, 341
Дудић Драгојло 185, 167
Дука 542

Дураков Алексеј 338–340
Дурова 77
Дучић Јован 101–102, 163, 183, 297–298; 323, 326, 342
Душан, цар српски 36, 160, 225, 230, 234, 289

Ђаковић Властимир 69
Ђалски Ксавер Шандор 163, 265, 326
Ђикић Осман 283
Ђилински 513
Ђоновић Јован 379, 382
Ђорђевић Владан 29, 37–38, 84, 530
– Ђорђе С. 494, 513
– Ивана 49–59
– Јелица 129
– Јован, епископ 20
– Јован 132, 232
– Јован 467, 511
– Пера П. 490, 507
Ђорић Никола 446
Ђукић Душан С. 182
Ђурђевић Васа 140
Ђурић Остоја 338
Ђуричковић Дејан 296–297

Еберхард Јохан Аугуст (Johann August Eberhardt) 8, 12, 50–51
Еврон Давид 324
Евгеније, принц 22
Евграфов Пјотр 339, 342
Еврипид (Euripides) 448
Едвард VIII 382
Едвардс (Lovett F. Edwards) 377, 379, 381–382
Еделсберг Филипина 235
Едеш Гергељ (Édes Gergely) 200
Едисон џозеф (Joseph Addison) 102
Езоп 8, 52
Ејзенштајн 348
Ејкин (Aikin) Ана Летиција 55
– Џон 55
Екерсдорф Виктор 338–339, 342
Елијар Пол (Paul Éluard) 311
Елиот Томас Стернз (Thomas Stearns Eliot) 100
Ељснер Алексеј 339
Еминеску 327
Енгел J. J. (J. J. Engel) 436, 438–439
Енгелс Фридрих (Friedrich Engels) 250, 255, 536
Ераковић Сима 290
Еренбург Иља Глигорјевич 321
Ерор Г. 474
Ерш (J. S. Ersch) 439
Ешенбург J. J. (J. J. Eschenburg) 439

Жакоб Макс (Max Jacob) 313
Жан Паул (Jean Paul) 159
Женеин (Женејн) Јохан 32, 39
Женет Жерар 8
Жеромски Стеван 311
Живаљевић Данило 240, 241, 247, 526
Живановић 230
– Јеремија 380, 384, 110
– Тома 379, 382
Живковић 37
– Васа 236, 435, 443, 446
– Драгиша 2–3, 5–12, 161, 176–177, 276, 408–409, 435–443, 468
– Јован 140
– М. 423
– Мита 230–231
Жид Андре (André Gide) 314, 316
Жирмунски Виктор М. 98
Житомирска С. В. 73
Жмегач Виктор 437
Жорж В. 354
Жорес Жан (Jean Jaurès) 250, 255
Жујовић 515
Жуковски Василиј Андрејевич 487, 490
Жухина Клавдија 343

Зајцев В. А. 81–82
Звонимир, краљ 247
Зевс 137
Зејнел-ага 128–130
Зелински В. А. 478–479, 481
Зенгле Ф. (F. Sengle) 437, 441, 443
Зилзер Ђула (Gyula Zilzer) 363–364
Златановић Момчило 125–130
Зола Емил (Emile Zola) 166, 240, 259
Золгер (K. W. F. Solger) 439
Зоненфелс Јозеф фон (Joseph von Sonnenfels) 28
Зоре Луко 240
Зрински 202
Зрнић Л. 132
Зузорић Цвијета 364
Зулцер (Sulzer) 439
Зупанчич Отон 326

Ибањес Бласко (Vicente Blasco Ibannez) 325, 329–330
Ибзен Хенрик (Henrik Ibsen) 318
Ибровац Миодраг 531
Иваников Михаил 339–340, 345
Иванић Душан 61–69, 161–164, 229–232, 237, 239–340, 243–245, 247, 471–528
– Стеван 379, 381
Иванишанин Никола 240–241, 244
Иванов Иван Иванович 72, 74–75, 78, 81–82
Ивановић Андрија 253, 256
Ивић Алекса 40, 287
– Павле 532
Игњатовић Јаков – Јаша 137, 145, 162, 232
Иго Виктор (Victor Hugo) 253, 259, 297
Илариионова Нина К. 337
Илић Војислав 135, 163, 167, 342, 435, 525
– Драгутин Ј. 135–153, 163, 236, 253, 510, 521–522
– Жарко 135
– Јела 142
– Јован 135–136, 144, 163, 468, 489–490
– Милутин 135, 163
– Севастијан 9
Инкиостри – Медењак Драгутин 152–153
Инхоф Б. 477
Ипел Едуард (Eduard Ippel) 415
Ирби Аделина (Adeline Pauline Irby) 377, 382

Исаи(и)а, калуђер 107, 109
Исајиа, монах 540
Исаковић Константин 204
Исидор, калуђер 107–109
Исидор Севиљски 156

J. Ф. 358
Јаварек Вера 9, 49–58
Јагић Ватрослав 105, 201, 221, 471–475, 477–480, 482–487, 490, 494, 497, 501, 504–507, 509, 511–514, 516–517, 519–528, 530
– Никица 477, 479, 493, 501, 508, 516
– Стана 476–477, 493, 501, 508, 514
Јагићка 476, 493, 501, 508
Јаковљев Александар 309
Јаковљевић Стеван 378
Јакубчиков П. М. 337
Јакшевац Никола П. 497–480, 486
Јакшић Григорије 206
– Ђура 229–230, 273, 290, 435, 485, 488, 494
– Милета 163, 285, 473, 519
Јанг Едвард (Edward Young) 102
Јанић Војислав 379, 382
Јанковић, сестре 128–129
– Даница С. 129
– Емануило 17
– Јекатерина 215–216
– Милица 280–281, 293
– Милован 221
– Павле 215
Јања, јатак 126–127
Јевремовић Александар 379, 382
Јевтић Стеван J. 230–231
Јегер Г. (Georg Jäger) 438
Јелачић, бан 160, 456, 458–459, 461
– Гаврило 339
Јеленић Арон 121
Јеленска Марија 232
Јелић Војислав 155–158
Јенко Даворин 236
Јеремић Драган М. 89, 93–94, 102, 455
Јесењин Сергеј Александрович 312
Јефтић Боривоје 390
Јеха, богиња 428
Јечменов И. 342
Јиречек Јосиф Константин (Joseph Konstantin Jireček) 284
Јован, деспот 547
Јован Владимир, цар српски 110
Јован Златоусти 8
Јовановић 235
Јовановић, штампарија 132, 459
– Василије 110–111, 113-114
– Вићентије (Викентије) 108–109
– Владимир 163, 222
– Владимир М. 518–519
– Војислав 49, 52
– Драгољуб К. 378, 380–381, 383
– Ђорђе 46–47, 537
– Евгеније 44–45
– J. П. 522
– Јован Змај 98, 100, 116, 131, 162, 167–168, 184, 219–227, 252, 349, 441, 445–454, 468, 472–473, 485, 487–488, 492–493, 517–518, 525–526, 547
– Милан С. 380, 383
– Милько 164
– Павле (Паја) 136, 144, 477
– Петар 43–44, 128
– Слободан 183, 233, 264, 273, 276, 301, 307, 544
– Слободан П. 380, 384
– Трајко 127
Јовановић Адамов Павле-Паја 136
Јовановић Видак Викентије 19
Јовановићи 530
Јовић Станислава 126, 443
Јовичић Лена 379–382, 384
Јовкић Прока 261
Јокаи 195
Јоксимовић Никола 140
Јолес Андре (Andre Jolles) 61–62
Јосиф II 13–14, 16–17, 19, 24, 26–27, 29, 199–200
Јосиф Флавије 541
Југ Богдан 498
Југовића, мајка 328, 330
Јулије Виктор 156
Јунг (Young) 359
Јурага Дубравка 131–133
Јурић Марија Загорка 280

Кабе 77
Кабиљо–Шутић Симха 263–276
Казинци Ласло (Kazinczy László) 200
– Ференц (Ferenc) 195, 199–201, 207, 209
Калај Бењамин (Kállay) 32–33, 35–37
Калдерон де ла Барка Педро (Pedro Calderon de la Barca) 325
Калист, цариградски патријарх 540
Калић Мита 221, 227
Калтофен Марија 326
– Руди 326
Камбер ефендија 127
Каменски, фелдмаршал 66
Кампеадор Цид 327
Каназир Паја 530
Кандински Василиј Васиљевич 355
Кант Имануел (Immanuel Kant) 14, 535
Кантемир А. Д. 491, 493
Капамација Никола 229–230
Капер Зигфрид (Siegfried Kapper) 158, 160
Капон Абрахам (Cappon) 323–324, 330
Карабеговић Авдо 182
Карађорђе Петровић I 35, 37–38, 40, 66, 160, 199, 203–205, 209, 214, 287, 529
Карађорђевић Томислав 423
Карађорђевићи 530
Каракашевић Атанасије 290
Каракозов, студент 72–73
Карамзин Николај Михаилович 491, 493
Караџић Вук Стефановић 13, 41, 61–69, 77, 91, 115, 132, 158–160, 167, 182–185, 189–191, 194–195, 201, 205, 210–211, 225, 230–232, 244, 246, 274, 377–378, 384, 411–414, 417, 419, 422–425, 427, 430–433, 441, 455, 487, 490, 496, 498, 500, 502–503, 507, 509, 511, 529–535, 547

Карло, ерцхерцог 32, 39–40
Карло Велики 416–417, 424
Карман Јожеф (Kàrmàn József) 197, 204
Кармелић 356–357
Картер Елизабет (Carter) 55, 57
Касандрић Петар (Pietro) 246–247
Кастро А. 324, 328
Касу 321
Катанчић Матија Петар 202
Катарина II, руска царица 14
Катичић Радослав 11
Катков Михаил Никифорович 74, 83
Каћански Стеван Владислав 221, 468
Каулиције Дамјан 547
– Јован 204, 212–213
– Константин 211–215
Качић–Миошић Андрија 377, 497
Кашак Л. 349
Кашанин Милан 88, 94, 167
Кведер–Деметровић Зорка 283
Квинтилијан 91, 155, 157
Кеј Елен 283, 285
Келењи Бела Ото (Kelènyi Bèla Ottó) 199
Келер Готфрид (Gottfried Keller) 310, 436
Келчеи Ференц (Kölcsey Ferenc) 201
Кељсиев В. И. 80–81
Кидалов Е. К. 336
Кизеветер А.А. 335
Кириаковић Георгије 215
Киркегорд Сорен (Soren Kierkegaard) 297
Кискевич Евгеније 340
Кићовић–Пејаковић Снежана 56, 132
Киш Јанош (Kis János) 199
Кишфалуди Кароль (Kisfaludy Károly) 204
Клек J. 364
Клеут Марија 3, 177, 211–213, 409, 471
Клич К. 230
Клодел Пол (Paul Claudel) 313
Клопшток Фридрих Готлиб (Friedrich Gottlieb Klopstock) 532
Клукхон П. (P. Kluckhohn) 437
Кључевски В. О. 335
Кнафлич, адвокат 366
Кнутел Аугуст (August Knüttel) 440
Књазев Л. И. 335
Коберштајн Аугуст (August Koberstein) 442
Кобјаков Дмитриј 342
Ковањевска 253
Ковањов М.Г. 335
Ковач Шамуел (Kováts Sámuel) 200
Ковачевић 494, 513
– Љуба 525, 538
Ковачек Божидар 3, 132, 177, 409
Ковачоци 201
Ковијанић Гаврило 135–154
Когој М. 355–357
Козак Јевгениј 494, 513
Козачински Емануило 108–109
Којанов Стефановић Ђорђе 419
Кокаи Ђерђ (Kökay György) 196–197, 199
Коларовић 34
Колер Ангелика (Angelika Koller) 411
Колриц Самјуел Тајлор (Samuel Taylor Coleridge) 102
Кольцов А.В. 481–482
Комарчић Лазар 280
Коморовски Албин 339, 342
Кон С. 343
Кондратович Ирина 340
Конрад Јосиф 309, 316
– Хедвиг (Konrad Hedwig) 101
Консидерон 77
Константин Филозоф 105
Константин Студенички 547
Константиновић Зоран 3, 13–30, 177, 409, 535–538
Копе 259
Копински Исаија 9, 106
Копитар Јернеј 38, 40–41, 158, 160, 201, 411, 413–414, 425, 427, 429, 432–433, 529–533
Коранд Зулма (Corrand) 313
Кораћ Станко 164–166
Корф Х.А. (H.A. Korff) 449
Косовел Срећко 349, 356
Костић Лаза 90–95, 132, 146–147, 162, 184, 219, 225–227, 233–234, 236–238, 435, 443, 468, 471
– Мита 8–10, 17, 29, 32–35, 49
– Страхиња К. 445
Костјук Александар 340
Кота Јохан Фридрих (Johann Friedrich von Cotta) 158–159, 423–424, 426–427
Котроманић Стефан 202
Котроманићи 540
Кох Ханс–Алберт (Hans–Albert Koch) 411
– Ута 411
Коцебу (Kotzebue) 203
Коцмур Лојзе 356–357
Кочић Петар 167, 290–291
Кочиш Јожеф 198
Кош Вилхелм (Wilhelm Kosch) 412, 425
Кошутић Владета Р. 472
– Радован 163, 340, 471–472, 474, 516, 518
Краљевић Марко 160, 201, 206, 284, 327, 423, 500
Краснов Пл. 526
Крат Павел 340
Краус К. (Kraus) 229
Крашна С. 358
Крегер Радо 356–357
Крек Грегор 478, 504–505
Кремљев Леонид 340
Крестић Василије 190
– Герман 121
Кречић Петер 357
Кривокапић Мирко 440
Крилов И. А. 481–482
Криман А. А. 64
Крклец Густав 326, 340, 342
Крлежа Мирослав 193, 209, 304, 326, 537
Кројцер 501
Кропоткин 249
Крофта Камил 379, 382
Кроче Бенедето (Benedetto Croce) 314
Крстић Василије 547
– Иринеј 337
Круг Вилхелм Т. (W. T. Krug) 439

Ксеркс 145
Кузнецов А. К. 74
Кујунџић Милан 117
Кук А. 67
Кукуљевић Иван 530
Кулаковски Платон А. 236, 487–488, 490
Куликов 81
Кулов Б. 337
Кулунџић Јосип 390
Кулчар Иштван (Kultsár István) 197, 199
Кун Томас 96
Куно, немачки ритер 423, 430
Куно, св. 423
Куричепић Бенедикт 543
Курцбек Јозеф (Joseph Kurzböck) 19
Курцијус Ернст Роберт (Ernst Robert Curtius) 6, 10, 321
Кутузов Иља Голенишчев 319
Кушар Марцел 243

Лавис Ернст 258
Лавров В. М. 524
Лагарић Павле 163, 290–291
Лагерлеф Селма 310
Лазаревић Бранко 164, 249, 251, 255, 293, 297, 299–301, 544
– Васа 379, 382
– Лаза 117, 237, 252, 471, 492–494
– Лука 500
Лазаревићи 539, 542–543
Лазић Светислав Б. 336
– Стеван 132
Лајбниц Готфрид Вилхелм (Gottfried Wilhelm Leibniz) 8–9
Лалевић Миодраг 61
Лалић Михаило 445
Ламартин Алфонс (Alphonse de Lamartine) 284, 311
Ламброзо Цезар 285
Ланг (C.L. Lang) 412
Лансон Густав (Gustav Lanson) 88, 255
Лапка Игор 342
Лапчевић Драгиша 251, 255, 257, 259
Ларбо Валери 321
Ласић Стојан 380, 384
Ласци (Lascy) 199
Лаудон Гедеон 199–200
Лаусберг Хајнрих (Heinrich Lausberg) 64–65
Лафонтен Жан (Jean de La Fontaine) 52
Лацкович Јанош (Laczkovics János) 200
Ле Кробизје 321
Леви Мориц 323
Легранд (Legrand) 414
Леко Марко 288
Лемб Чарлс 284
Ленау Николас (Nikolaus Lenau) 504–505
Ленски в. Јакшић Милета
Љењин Владимир Иљич 329
Леонов 310
Леополд II, цар 13, 19, 26–27
Леото Пол 308
Леру Пјер 77
Лесаж 8
Лесинг (Gotthold Ephraim Lessing) 8–9, 12, 52, 488, 497, 535–536
Лескин Аугуст (August Leskien) 411, 477–478
Лесковац Младен 2, 176, 234, 238, 408, 435, 446–447, 450, 454
Лесниченко А. 342
Лешјанин М. 530
Либескинд 9, 55
Ливадић Бранимир 344
Ливи Џон (Livie) 50
Лидеке Хајнц (Heinz Luedecke) 352
Лил Леконт де (Leconte de Lisle) 259
Линдац Павле 235
Лисенко Т. 471
Лихутин, студент 81
Лојола Игнацио 329
Лок Џон (John Locke) 8–9, 49, 51, 53, 58
Ломоносов Михајло Васиљевич 157, 488, 496, 504, 512
Лонгин 102
Лорка Федерико Гарсија (Federico Garcia Lorca) 313, 321, 329–330
Лоски Н. 335
Лоти Пјер 310
Лудвиг, ерцхерцог 42
Лудвиг I, угарски краљ 540
Лукач Ђерђ (Lukács György) 259
Лукић Јелка 284
Луковић Милан Т. 378, 381
Лужински Антоније 110, 114
Лузињан С. (Lusignan) 50
Лузињан, кућа 12
Лукшић Ирена 331–345
Лунчарски Анатолиј В. 364

Љашенко Д. 340
Љермонтов Михаил Јурјевич 472, 526, 535
Љочић Ђуро 84
Љубибратић Тома 67
Љутица Богдан 498

Магарашевић Ђорђе 63, 163, 441
Мадач Имре 492–493
Мадл А. (Antal Mádl) 537
Мажуранић Иван 11, 140, 378, 384
Мазох Захер (Sacher–Masoch) 285
Мај Л. 339
Мајаковски Владимир В. 343
Мајер 511
Мајер Јозеф (Joseph Mayer) 380, 384
– Конрад Фердинанд (Conrad Ferdinand) 436
Мајер–Десау Х. (Hannes Meyer–Dessau) 360–362
Мајков Аполон 77
Маклецов А. Л. 335
Максимов С. П. 341
Максимовић Бранко 473–474
– Десанка 326
– Јован 163, 447, 471–487, 490, 493–494, 496–497, 501, 503–507, 509–514, 516–517, 519–527
– Миливој 479, 496
– Никола 287

Макферсон Џемс (James MacPherson) 231
Маларме Стефан (Stephane Mallarme) 311–313
Малетин П. 131–133
Малетић Ђорђе 155, 439, 443
Малон Едмонд (Edmond Malone) 255
Малушев Душан 183, 297
Мамузић Илија 464
Ман Томас (Thomas Mann) 415, 535–538
Манас Константин 541
Манић Трајко 127–128
Манојловић Никола Рајко 472
– Тодор 318–319, 426
Манрике де Лара Мануел 322, 324
Манцони 167
Маретић Томо 61
Маринковић Јосиф 136, 153–154
Марија Антоанета 27
Марија Терезија 13–14, 24, 27–28
Маринети Томазо (Filippo Tommaso Marinetti) 167, 311, 321, 355, 357–358, 360
Маринковић Боривоје 106–107, 109–111, 113, 115, 119–131
– Д. 216
– Радмила 107
Мариновић Милан 379, 381
– Никола 264, 268, 493
Маркари Пјер (Marcarei Pier) 281
Маркина Е. 328
Марковић Д. 216
– Светозар 71–79, 82–86, 90–91, 184, 249–253, 255–257, 259–260, 274, 455, 459
Марковић–Адамов Паја 162
Маркс 519
– Карл (Karl Marx) 250, 255, 536–537
Маркуш Зоран 348, 355
Мармонтел 8, 9, 12
Масарик Томас (Thomas G. Masaryk) 384
Матавуљ Сима 146, 163, 265, 290, 305, 492–493
Матисон 440
Матић П. 441
Матицки Миодраг 167–168, 211–217
Матовић Весна 249–261, 544–546
Матош Антун Густав 167
Матраи Габор (Mátrai Gábor) 205
Маћад Антоније 329
Маутнер Франц Х. 64
Маширевић Самуило 225
Машковски Л. И. 340
Маштаков Константин 339
Медаковић, штампарија 45
– Богдан 517, 519
Меденица Радосав 446, 449–450, 453
Мејерхолд В. Е. 348
Мекензи (Mackenzie) 377
Мелмот Виљем 55
Мемет–ага 130
Менендес Пидал Р. (Menéndez) 328
Менчетић Шишко 105
Меран Албин Коморовски фон 339
Мерике Е. (Mörike E.) 441–442
Мериме (Mérimée) 160
Метерних Клеменс (Clemens Maeterlinck) 16, 437
Механцијћ Груја 531, 533
Мечанин Р. 66
Мијатовић Чедомиљ 263–276, 280
Мијач Дејан 393
Микаиловић Марко 498, 502
Микац Маријан 355–356, 363–364, 366, 368
Миклошић Фрања 477, 503, 505–506, 513, 530
Микуш Јуре 352
Мил 253
Милво Шарл (Millevoye) 97
Милевски А. Р. 337
Милер Јоаким Г. (Joachim Müller) 449
– Јоханес фон (Johannes von Müller) 427
– Макс 482–483
– О. Ф. 500, 501
Рајнхард (Reinhard Müller) 422
– Фридрих 477–478
Милетић Аврам 106, 115, 119, 122–123
– Светозар 137, 219, 230–232, 253, 464–465
Миливојевић Петар 375, 380, 383–384
Милинчевић Васо 219–227
Милисавац Живан 131
Милићевић Вељко 183, 545
– Милан Ђ. 163, 283, 522
Милица 500
Милич М. 335
Миличевић Драган 379, 382
Миличић С. 326
Миловановић Челица 9
Миловић Јевта 445
Милојев[illegible] Милоје 376–377, 379, 381
Милосављевић Петар 87–104
– Петар С. 337
Милтон Џон (John Milton) 378
Милутиновић Коста 31–47, 161–164, 166, 240–241, 245–246, 248, 455–469
– Никола 457
– Сима Сарајлија 184, 191, 236, 435–436, 488
Миљковић Бранислав 317, 319
Миљуков А. П. 81
Минајев Д. И. 83
Минор 477–478
Митриновић Димитрије 297, 545
Митров Љубиша Стефан 230–231, 273
Митровић Милорад Ј. 163, 521–522
Митровић Марија 370
Михаило, београдски митриполит 234, 237
Михаилов М. Л. 72
Михаиловић Јеленко 376, 378–379, 381
– Константин 542
– Риста 521
Михаиловски Н. К. 83
Михајлов Павел 340
Михаљевић Георгије 199, 211, 217
Михаљчић Раде 538–543
Михл Е. 284
Мицић Анушка (Mitzitch) 364
– Љубомир 347–370
Мицкјевич Адам 160
Мишковић Војислав 378, 381
Мишколци Стеван (Miskolci István) 206
Млинарић Емерик 37
Мојашевић Миљан 158–161, 411–433, 529–535

Молешот 82, 246
Молијер (Molière) 8, 495, 497
Молнар Борбала (Molnár Borbála) 200
Моловић Ст. 42
Монтењ Мишел (Michele de Montaigne) 8, 459
Мопасан Гиј де (Henri René Albert Guy de Maupassant) 256, 284, 308
Моравец Душан 370
Московљевић Милош М. 378, 384
Мохараблидзе Е. Ј. 336
Моч 467
Мошин Владимир 337
Мразовић Аврам 155, 157
Мркаљ Сава 436–437
Мрњавчевићи, браћа 539–541
– Вукашин 539, 541
– Угљеша 539, 541
Мукаржовски Јан (Jan Mukařowský) 101
Мурат, султан 540
Муринов Василије 340
Мурко Матија 496–497
Мурморц Иља 498
Мушицки, лицеј 486
– Лукијан 40–42, 67, 190, 201, 207, 435, 441, 487–488, 490, 504, 511, 513
Мушкатировић Јован 206

Назор Владимир 326
Наленч Гр. в. Сахновски Григориј
Наполеон Бонапарта (Bonaparte Napoléon) 14, 32, 35, 190
Наталија, краљица 136
Натошевић, књижара 211
Натошевић Ђорђе 163
Негри Ада 254, 256, 268–260, 313
Негрин Х. 328
Недић Владан 423, 471
– Љубомир 252, 273, 286, 454, 468
– Милан Ђ. 380, 383
Нејмирок Александар 339, 340
Немања 539
Немањић Вукан 539
– Душан 422, 430, 539, 540
– Милица 539
– Сава 530
– Палеолог (лоза Немањића) Симеон Урош 540
– Палеолог Јован Урош 540
– Теодора–Евдокоја 539
– Урош 539
Немањићи 539
Немирнов Н. 335
Ненадовић 221
– Љубомир П. 131, 163, 435, 439, 443
– Матија Прота 515
– Павле 19
Ненезић Зоран Д. 29
Неруда Пабло (Pablo Neruda) 321
Нечајев Сергеј Генадијевич 71–86
Нидерле Мирослав 379, 382
Нижетић Здравко 379, 382
Никитин А. Л. 336
– М. В. 336
Никола II 337
Никола, св. 107, 127–128, 476
Николај Димитрије Стојче 20
– Фридрих (Friedrich Nicolai) 24
Николајев Н.Н. 74, 81
Николајевић Д. Т. 379, 382
– Николај 342
– Светомир 268
Николић Андра 490
– Атанасије 212
– Бериславе 63
– Вучић 508
– Милица 474
Николић–Богдановић Вера 282
Ниоба 137
Новаковић Стефан 189
– Стојан 38, 163, 238, 471–472, 489–490, 493, 499, 507, 512–516
Новалис Харденберг Фридрих фон (Friedrich Hardenberg von Novalis) 436
Новосиљцов Игор 339
Нојбург Виктор Е. (Victor E. Neuburg) 280
Нокс Вицесимус (Vicesimus Knox) 9, 55, 57–58
Нордан 246
Нушић Бранислав 163, 243, 256, 290, 389

Његош Петар II Петровић 16, 43, 167, 230, 244, 377–378, 383, 435, 441, 495, 488–489
Њутн Исак (Isac Newton) 463

Обилић Милош 430, 500, 531, 542–543
Облак Ватрослав 479–480, 494, 500–501, 513
Обрадовић Доситеј 5–14, 16–31, 33–35, 37–47, 49–59, 63, 91, 106, 182, 184, 185, 188–200, 215–216, 377, 455, 510, 535, 547
Обреновић Александар 233
– Милан 135–136, 233, 236–237, 530
– Милош 43, 63, 65, 160, 205
– Михаило 222–223, 530
– Наталија 510
Обреновићи 136, 530
Овен Р. Е. (R. E. Owen) 378, 381
Овидије (Ovidius) 440, 510
Огарјов Николај 73–74
Огњановић Марко 31
Огњановић–Абуказем Илија 162, 221, 226–227
Одавић Петар 182
– Риста 163, 182, 525–526
Одисеј 423
Округић Илија 163
Омчикус Д. Д. 290
Орбин Мавро 542–543
Орловић Паво 241
Ортега Х. Гасет 321, 323–324
Орушић Мео 500
Орфелин Захарија Стефановић 52, 109, 187–189, 191–192
Осијан (Osian) 231
Осман 130
Осман–паша 199
Осоржин–Бакуњин Татјана (Ossorguine–Bakounine Tatiana) 332
Остојић Пантелија 31
– Тихомир 9, 38, 108, 162–163, 465, 471–472, 479–480

Остроухов П. А. 335
Офросимов Јурај 339, 345
Охмучевић Паво Реља 240, 242–243, 246, 502

Павић Милорад 5, 108–109, 190, 424
Павле, принц 375, 383, 385
Павле Еп. 105
Павлиновић Миховил 246
Павличић Павао 7
Павловић Висарион 107
– Дамјан 446
– Л. 110
– Мелентије 43
– Милорад Миле 456
– Миодраг 114, 435
– Немања 337
– Немања Т. 336–337
– Стеван 263, 276
– Теодор 217, 440
Пајо Жил (Jules Payot) 289
Пал Шандор (Pál Sándor) 193–210
Палавестра Предраг 273
Палами Коста 328
Палмотић Јуније Џоно 496–498
Пандуровић Сима 167, 254, 296–297, 299, 303, 326, 455
Панић – Суреп Милорад 547
Пантелејмон св. 107
Пантелић 133
– Душан 380, 383
– Јова 34
– Стефан 131
Пантић Мирослав 411, 413, 419, 424–425, 427, 433, 529–535, 543
Панцер Фр. (Fr. Panzer) 413
Панчић Јосиф 515
Папандопуло Константин 334
Паперно И. А. 350
Папини Ђовани 309
Параскева 107
Пастер Луј 253
Пастернак Борис 343
Пачић Јован 435, 443
Пачу Лаза 255
Пашић Никола 383
Пековић Слободанка 277–286, 544–546
Пелагић Васа 249
Пелинец С. 335
Пелиц К. Х. Л. (K.H.L. Pölitz) 439
Пенелопа 423
Перес де Ајала Р. 328
Перић Ђорђе 105–123
Перишић Драгослава 446–447, 449, 450, 453
Перлов Василије 339
Перовић Милош 9, 10, 49
Петар Велики 335
Петар II, краљ 384
Петефи Јосиф (Petöfi) 185
– Шандор (Sándor) 185, 201
Петисон (Pattison) 102
Петковић Владимир Р. 379–380, 382, 384
– Владислав Дис 254, 296–297, 303, 545
– Зденка 375–385
Петрановић Богољуб 496–498, 500, 503
Петрарка Франческо (Francesco Petrarca) 167, 357, 424
Петрашевски 77, 81–82
Петров Александар 186, 293–305
Петровић Вељко 66, 285
– Георгије 216, 547
– Д. 108
Петровић Ђорђе в. Карађорђе
– Илија 460
– Јован 131–133
– Коста 132–133
– Никола 136, 142, 163
– Петар II Његош в. Његош Петар II Петровић
– Растко 166–167
– Сава А. 137, 231, 235
– Светозар 101
– Урош 183
Петровићи 530
Петрунис С. 343
Печи Имре (Péchy Imre) 199
Пешић–Ненин Радмила 110
Пидал 329
Пико (Cl. Pichois) 208
Пикс Маргарета 358, 360
Пилон Вено (Veno Pilon) 352, 354, 355
Пиндар 17, 532
Пио–Ульски Г. Н. 334
Пирандело Луиђи (Luigi Pirandello) 308, 310, 319
Пирер 511
Пирумова Н. М. 73
Пирх 160
Писарев Дмитриј И. 72, 76, 82, 249, 535
Питагора 41
Платон 41, 81
Пленовић Крунислав 380, 384
Плех Мариа (Williblad Plöchl Maria) 21
Плеханов Георгиј 250
Плиније 412
Плутарх 8
Побегајло Игнат 340
Погодин А. Л. 335, 341
– Михаило 340
Погребни Александар 339
Подруговић Тешан 529
Покарини Софронио (Sofronio Pocarini–Gorizia) 357, 360, 362
Покорни А. 133
Покрајини С. 355, 362
Полит–Десанчић Михаило 462, 465
Полић–Камов Јанко 545
Полковников Фјодор 339
Полонски Вјачеслав 81
Полоцки Симеон 9
Пољаков П. 341
Пољански Бранко Ве 350, 354–355, 357, 362–367
Поп Александар (Alexander Pope) 8
Попов Георгије И. 336

– Сава 110
Поповић, браћа 211
– А. В. 446
– Андрија 31
– Б. П. 359–360
– Богдан 64, 87–104, 146, 188, 194, 293, 297, 299–301, 304, 307, 319, 326, 455–469, 472–473, 544–546
– В. 315, 317, 319
– Димитрије 467
– Душан 257–258, 260–261
– Ђорђе 116–117
– Јован Стерија 6, 153–158, 225, 390, 393, 435–436, 438, 441–443, 488
– Јустин 118
– Милорад Шапчанин 468
– Милош 522
– Милутин 216
– Миодраг 61–62
– Мита 230–231, 518–519, 521–522
– Н. А. 216
– Надежда 307–319
– Павле 9, 49–50, 54, 56, 105, 264–265, 271–272, 276, 442, 471, 544
– Слободан 380, 384
– Стеван В. 263, 276
– Тања 233–238
Порочкина И. 472
Порфирјев И. Ј. 491, 493
Посарт 160
Поснер Еуген (Eugen Lennhoff–Oskar Posner) 29
Постников С. 333
Пот Иштван (Póth István) 194, 206, 208
Потебња А. А. 69
Поуп 102
Прајс Ричард (Preis) 55
Прегарац Раде 390
Предић Милан 153
– Светислав 379, 382
– Урош 153
Прерадовић Петар 167
Прибићевић Валеријан 44
Прижов И. Г. 74, 81
Пријатељ Иван 517
Прица Драгутин 381, 397
Пробишић (Пробиштитовић) Драгосав 542
Продановић Јаша 183, 264, 268–272, 276, 446, 544
Пронин В. М. 337
Протић Миодраг 258
Протићи 530
Прудон (Proudon) 77
Пруст Марсел (Marcel Proust) 308, 310
Псеудо–Деметрије 156
Пувачић Душан 297
Пугачов Јемељан Иванович 76
Пулидо Анхел 323–325
Пурић Божидар 380, 383
Путилов Б. Н. 501
Пухало Душан 67
Пучини Марио 309
Пушибрк Васа 133
Пушин Борис 339
Пушкин Александар Сергејевич 319, 448, 472, 483, 488–489, 491, 516–520, 522, 525–526, 528
Р. а К. 339

Радак Јован 211
Радивојевић Јулијана 217
Радица Богдан 314, 327–328, 330
Радичевић Бранко 97, 167, 230, 236, 290, 435, 438, 441–443, 455, 484–490, 492, 494–495, 504, 510, 511, 526–527
– Теод. 216
Радовановић Сава 182
Радовић Миодраг 100
Радојичић Ђорђе Сп. 105, 107–109
Радојчић Н. 42
Радонић Јован 162–163, 520–521
– Новак 221, 226–227
Радуловић Јован 458
Радченко К. 9, 10, 38, 49
Разин Степан Тимофијевич 76
Раибле В. (W. Raible) 62
Рајачић Јосиф 44–45
Рајић Јован 17–18, 109, 200, 327, 377, 486, 504, 547
– Петар 547
– Стефан 110
Рајковић Ђорђе 220–221, 223, 226–227
– Рафаел 18
Рајмер Џејмс Малколм (James Malcolm Rymer) 280
Рајнхард, група (Reinhardt) 360
– Макс (Reinhardt Max) 357–360
Ракитин Јурај 339
Ракић Викентије 110
– Милан 183
Рамбод Алфр. 491
Рамлер (Rammler) 439, 532
Рамон Гомес Де ла Серна 321
Рамон Менендес Пидал 322–323
Ранке Курт (Kurt Ranke) 413, 534
– Леополд (Leopold) 77, 158, 160
Рама Брезнички 127
Рањина Динко 105
Расинов М. 348
Раскин Џон (John Ruskin) 88
Рат Мањаш (Rát Mátyás) 196–198
Рафаиловић Жика 125
Рачки Фрањо 140, 530
Рељеп Јелка 538–543
Резников Василиј 339
Рејнел М. 354
Рејнолд Џ.В.М. (Reynolds G. W. M.) 280
Реклам Филип (Reclam Philipp) 427
Релеке Хајнц (Röllecke Heinz) 427
Ренар Жорж 250, 252, 255, 258
Ренан Е. 88, 308
Рембо Жан Артур (Arthur Jean Rimbaud) 297, 312
Решетар Милан 105, 163, 514
Рибникар Јара 428

Риварол Антоан 308
Ривера Примо де 327
Рисбек Карл Р. (Karl R. Riesbeck) 26
Рингерц Габријела 285
Ристић 326
– Јован 233
– С. 378, 384
Рихтер 412, 429
Ричардсон Чарлс Ф. (Charles F. Richardson) 8, 58
Рифатере Мајкл 8
Робинсон Лилијан С. (Lillian S. Robinson) 278
Робинзон 329
Рода Едуард 284
Роден 100
Розенберг В. В. 335
Розеншиљд – Паулин Александра 339
Розенштраух Кенигсберг Едит (Edith Rosenstrauch Konigsberg Edith) 28
Роиец Вида 358
Ролан Ромен (Romain Rolland) 310
Роселевич Анатолиј 339
Роснић Стеван 499
Ростовски Димитрије 109
Ротердамски Еразмо 8
Руварац Димитрије 34, 37–41, 44, 163
– Иларион 139, 162–163, 471, 493, 509, 538, 530
– Коста 132, 435
Руњанин Никола 132
Руп Х. (H. Rupp) 412
Русо А.М. (A.M. Rousseau) 207
Русо Жан Жак (Jean Jacques Rousseau) 8, 10, 30, 81, 165

Сава св. 512, 542
Савић 37, 282
– Василија 118
– Гаврило 118
– Јован (псеуд. Југовић Иван) 118
– Милан 135–153, 163, 263, 265–268, 276, 288, 447
– Февронија уд. Манојловић 118
Савић–Ребац Аница 537
Савковић Светозар 132–133
Салај Јозеф 32
Салмон А. 354
Салонтаи Г. (G. Szalontay) 197
Самарџић Радован 61, 455, 543
Самоковлија Исак 167
Самса Мара 358
Сандић Алéксандар 163, 220, 229–231, 447, 517, 519
Сандова Жорж 259
Санћес Алборнос К. 328
Сарду В. (Victorien Sardou) 256
Сведенборг Емануел (Emanuel Swedenborg) 319
Светић Милош в. Хаџић Јован
Свитен ван Герард (Gerard van Swieten) 28
Свифт Џонатан (Jonathan Swift) 58
Себастијановић Фрањо 202
Сегединац Пера 202
Сејболд Е. (E. Seybold) 442
Секач Јожеф (Székács József) 201
Секелез Никола 202
Секулић Исидора 167, 254, 278, 284, 293–305, 319, 545
Селесковић Момчило 537
Сели Иштван (Szeli István) 195
Сељаниновић Микула 481
Сен Симон 77
Сентјоби Сабо Ласло (Szetjóbi Szabó László) 200
Сењанин Иво 496, 498–499
Серафим, митрополит 336
Сервантес Мигел де (Miguel de Cervantes) 8, 497
Сергије, патријарх 106
Сергијевски Петар А. 336
Сепатаки Роза (Széppataki Rosa) 204
Серно–Соловјович, браћа 72
– А.А. 72
– Н.А. 72
Сечански Живан 32–33, 35, 41
Сибиновић Миодраг 449, 472, 526
Сибињанин Јанко 202
Сидоров Дмитриј 339–340
Сије Ежен 259
Симбшен, фелдмаршал 37, 39–40, 42
Симеон св. 542
Симић Јова 289
Симоновић Радивој 234
Синђелић, позориште 389
Синњеи Јожеф (Szinnyei József) 196, 206
Сјенкевич Хенрик (Henryk Sienkiewicz) 284, 315
Скерлић Јован 38, 43, 45–46, 91, 132, 164, 182–183, 190, 249–261, 264, 268, 273–276, 285, 288–289, 291, 293–302, 304–305, 326, 455, 462, 465, 472–473, 544–545
– Клара 465
Скок Петар 375
С.Н.Л. 216
Скит Анаркарзис 41
Слијепчевић Ђока М. 34–35, 39
– Перо 422, 445, 532, 536–537, 545
Слоним Марк 343
Смагин Борис 340
Смодлак Лука 297–298
Соави 12
Собол 310
Соболева Вера 340
Соболевски А. Ј. 335
Соваж М. 354
Сојме Јохан Готфрид (Johann Gottfried Seume) 437
Соколов Борис 339–340, 342
Соколович, адвокат 80
Сократ 9, 51
Соларић Павле 9, 58
Соломон 106
Солон 41
Сондермајер Тадија 379, 382
Сопоцки Л. А. 334
Сопоцко Јурије 340
Сопрон И. (I. Soppron) 38

Сотона 415, 418
Спанаћевић Светозар 380, 384
Спасович, адвокат 80
Спацапан 354
Спекторски Е. В. 319, 335
Спенсер Херберт (Herbert Spencer) 88–89, 97, 242, 246
Сперански М. Н. 515–516
Спешњев Н. А. 77
Спиридон 9
Срезојевић Душан 254, 261, 545–546
Сремац Стеван 286
Срећковић Панта 139, 530
Стајић Васа 464
– Д. 216
Станиславски Константин 348
Станкевич А. В. 80
Станковић Борислав 245, 272, 545
– Ђ. 335
Станојевић Бранислав 263
– Станоје 29, 162, 163, 285, 462, 463, 471
Станојковић Милан 127, 128
Стасов В. В. 500, 501
Стевановић Павле 342, 465, 466, 467
Степановић Степа 125
Степанчич Е. 355, 357, 369
Стефан, калуђер 107, 108
Стефан Раваничанин 108
Стефан, писар 530
Стефановић Ратомир 380, 384
Стефановић Светислав 297, 303, 376–379, 381, 464
Стефановић–Виловски Јован 163, 232
– Теодор 163, 229
Стил Ричард (Steele) 9, 51, 56, 388
Стојадиновић Милан 466
– Милица 530
– Светозар 220
Стојаковић П. Ј. 215
Стојан из Собине 126
Стојановић Душан 466
Стојановић Јосип 200
– Кита 129
– Љубомир 471, 472, 475, 477, 490, 495, 496, 507, 509, 514, 517, 530, 535
– Миодраг 9
Стојковић 63
– А(танасије) 9
– Богдан 518
– Сретен 29
– Стојан 130
Странг Барбара 53
Стратимировић Ђорђе 116, 117
– Стефан 19, 32–36, 38–43, 205
Стратман Карл Ј. (Stratman Carl J.) 388
Страхов Николај Н. 77, 80
Суворов 335
Сумеркин А. 343
Ступаревић Олга 239–248
Суботић Василије 439
– Јован 9, 435, 436, 439, 440, 442, 443, 488–490, 535
Сухомлинов М.Ј. 479, 480
Таганski Максим 340
Тадић Јорјо 466, 467
Таиров 348
Тајсић Рајко 136
Такер Абрахам 51
Талес 41
Талоци Лајош 36
Талфи (Talfj) 158, 160, 430
Таминџић Душан 290, 291
Танхофер Томислав 390
Тарановски Кирил 339
– Ф. В. 341
Татаркијевич Владислав 93
Таубер Екатерина 339, 340, 345
Тврtко Котроманић 540, 542
Текелија Сава 131
Телеки Домокош (Teleki Domokos) 207
– Ласло́ (Laszlo) 207
Тен Иполит (Hippolyte Taine) 88, 89, 240
Теодоровић Софија 12
Теодокије, епископ 38
Теофановић Арсен 18
Темистокле 145
Теодор Тирон, св. 107, 547
Теофил 415
Тесла Никола 381
Тијердијер Е. 252
Тик Лудвиг 436, 504, 505
Тјутчев Борис 472
Ткачев В. М. 337
Ткачов П. Н. 83
Тодоровић Добра Б. 379, 381, 382
– Добра Т. 379, 384
– Коста 376, 379–381, 383
– Пера 257
– Тодор 380
Токин Бошко 357, 362, 366
Толди 201
Толер Ернст (E. Toller) 359
Толстој Алексеј 342
– Лав Николајевић 290, 318, 319, 472, 497, 515, 519, 520, 525, 526, 535, 536, 537
– Олга 337
Толт 492
Томандл Миховил 132, 133
Томановић Лазар 163, 240, 245, 247
Томић Јаша 137, 282
– Милан 127
– Милица 282
Топаловић Живко 378, 381
Топлица Милан 132, 502
Торе Гиљермо де 321
Торијоса Конто де 325
Тошковић Ј. 39
Трајковић Вељко 127
– Н. 390
Тратнер Мањаш (Trattner Mátyás) 197
Трепчанин Видосав 259
Тривунац 459
Трифун, св. 121
Трифуновић Ђорђе 105, 541
– Н. 236
Трифуноски Јован Ф. 127
Трнски Иван 163, 517, 519
Трајановић Симо 471
– Урош 290

Трубар Примож 377
Трумић Стојан 220
Трунц Е. (E. Trunz) 450
Трусов Антон Данилович 75
Туна, трговац 38
Тургењев Иван Сергејевич 79–80, 249, 272, 310, 472, 477–479, 481–483, 485–488, 490, 492–493, 495–497, 504–507, 509, 512, 514–515, 521, 527, 535
Туроман Јован 163
Туцовић Димитрије 250, 251, 255, 257, 258, 260
Тучан Фран 378, 381

Ћелешевић 117
Ћипико Иво 164–166, 183, 300
Ћирић Стеван 380, 384
Ћорић Н. В. 234
Ћоровић Владимир 264, 273, 276, 287, 290, 291, 465, 471
– Светозар 163, 302, 303
Ћурчић Стеван 237

Удовички Иванка 167, 168
Ужаревић Јосип 343
Ујевић Тин 326
Ујес Алојз 203, 205
Уланд Лудвиг (Ludwig Uhland) 159, 442
Унамуно Мигуел де (Miguel de Unamuno) 325, 327, 328, 330
Урош, цар 66, 107, 539
Ускоковић Милутин 303
Успенски П. Г. 74, 81
Утин 75
Утешиновић Игњат 216
Уц Ј. П. (J. P. Uz) 436
Ушаков Б. 339

Фабије 250
Фазекаш Михаљ (Fazekas Mihály) 200
Фарадеј 378, 384
Фатер Ј. С. 425
Февр Лисјен (Febvre Licijen) 278
Февронија, св. 118
Федар 52
Федеров Николај 333
Фелс Флорент 354
Фелтон Хенри 55
Ференци Јожеф (Ferenczy József) 199
Флобер Гистав (Gustave Flaubert) 8, 272
Флакер Александар 6, 365
Флашар Мирон 3, 6, 155–158, 177, 409, 442
Филип II 324
Филипидес Константин 20
Филиповић 37
Фистел (de Coulange) 335
Фокса, гроф 324
Фонвизин Д. Ј. 488, 490
Фонтане Теодор (Theodor Fontane) 436
Фор Ели 316
Фордајс Виљем (Fordyce) 50
Фортис Алберто 202
Фос Ј. Х. (J. H. Voss) 436, 440
Фослер Карл (Karl Vossler) 90
Фостер Људмила А. 321, 322, 339
Фотез Марко 393
Фохт Иван 82
Фрајнд Марта 387–397
Франклин 223
Франкопани 202
Франс Анатол 258, 260, 272, 300, 308, 313, 315
Фрањо Јосиф 14, 25
Фрањо I 14, 27
Фрејденберг О. 66
Фрид Иштван (Fried István) 195, 201
Фридел Фридрих (Friedel Friedrich) 22
Фрушић Димитрије 187
Фужита Цугухару (Foujita Tsugouharu) 363, 364
Фукс Игњат 213, 214
Фурије (Furier) 77
Фурман Матијас (Fuhrmann Matthias) 24
Фуртула Саво 508

Хавер 359
Хабзбурговци, царска кућа 17
Хадик, гроф 199
Хајне Хајнрих (Heinrich Heine) 159, 167, 443, 535
Хајнрих III 418, 419
Хајнрих IV 418
Хаксли Олдос (Aldous Haxley) 242, 315
Хал Г. К. 332
Халер А. 442
Хант Леј (Leigh Hunt) 102
Хараламшије Мамула 16
Харамбашић 525
Хартман Н. (Hartmann N.) 245
Хасинто Бенавенте 325
Хауптман Герхард (Hauptmann Gerhardt) 358
Хаусман Раул 368
Хачесон 8
Хаци–Нинчић, учитељ 513
Хацић Антоније Тона 137, 139–140, 162, 388–390, 395, 397, 447–448, 521
– Јован 68, 435, 441, 443, 488–490
– Милош 436
Хвитман Валт в. Витмен Волт
Хебел Фридрих (Friedrich Hebbel) 346
Хегел Георг Вилхелм Фридрих (Georg Wilhelm Fridrich Hegel) 69, 92, 439, 477
Хексл 242, 246
Хекторовић Петар 377
Хелдерлин (J. Ch. F. Hölderlin) 312, 422, 429, 433
Хелти (L. Ch. Hölty) 436, 440
Хеманс Фелиција 313
Хергешић Иво 537
Хердер Јохан Готфрид (Johann Gotfried Herder) 200, 201, 436, 440, 448, 535, 536
Хередија Хозе–Марија де (José – Maria de Heredia) 103
Херман Г. (G. Hermann) 437
Херманд Јост (Jost Hermand) 438
Херцен А. Ј. 74, 76, 80
– син 222
Хименес Ернест Каваљеро (Ernesto Giménez Caballero) 321–326, 328–330
Хименес Хуан Рамон 321
Хинриш Густав (Gustav Hinrisch) 425
Хлебњиков Велимир 313
Хогарт, енгл. сликар 442

Хојзингер К. Х. Л. (K.H.L. Heusinger) 439
Хоке Г. Р. (G. R. Hocke) 7
Хоксворт Џон (Hawkesworth) 55
Хомер 8, 11, 94
Хонша Н. (Honsza) 537
Хопе Вилхелм 159
Хорације Флак Квинт 8, 188, 442, 447, 532
Хорват Јанош (Horváth János) 197
Хорн Франц 441
Хофман Амадеус (Amadeus Hoffmann) 477
Храниловић Јован 163, 263, 266, 276
Хребељановић Лазар 107, 108, 162, 538–543
– породица 539
– Прибац (отац) 539
Христ 45, 108, 109, 150, 152, 246, 423, 476, 542
Христић Коста Н. 116
Хубад Матеја 356
Хужвик Г. 206
Хусеин–паша 127

Цанкар Иван 360
Цар Марко 163, 183, 239–248
Цара Тристан (Tristan Tzara) 363, 364
Цариђевић Васа 287
Цветић Милош 163
Цветајева Марина 343
Цветић Р. 235
Цветковић–Поповић Марија 235
Цвијановић, издавач 368
Цвијић Јован 341, 382, 471
– Митар 127
Ценић Мита 255
Церић Виктор 379, 382
Цесарић Добриша 326
Цигенгајст (G. Ziegengeist) 411, 425
Циндори Марија 287–291
Цицерон Марко Тулије (Marcus Tullius Cicero) 91, 156, 157
Цмиљанић Илија 496, 498, 499
Црњански Милош 95, 184, 304, 309, 326
Цуколи Лучијано 310

Чајкановић Веселин 9, 535
Чапек Карел 309, 312
Чапловић Јан (Ján Čaplović) 198
Чарго Ј. 355–357, 359, 369
Чарнојевић Арсеније 542
Ченгић Смаилага 327
Черина Владимир 545, 546
Чернигој Август (Augusto Cernigoi) 347–360, 362, 364, 366, 367, 369, 370
– Thea (rod. Roter) 354, 355
– Цезар 354
Чернишевски Н. Г. 72, 73, 76, 78, 249, 250, 252, 535
Чернобојев В. 9, 49
Честерфилд лорд Ф. Д. С. (Lord Philip Dormer Stanhope Chesterfield) 53, 55, 58
Чехов Антон Павлович 472
Чивачев, буг. писац 327
Чоконаи Витез Михаљ (Csokonai Vitez Mihály) 199, 200
Чубински М. П. 333
Чупић Никола 471
– Задужбина 499, 512, 513
Чухнов Николај Н. 339, 342

Џаен Шабетај 324, 325
Џексон Џон (Jackson) 50
Џонић В. 384
Џонс Луиза (Louisa Jones) 281
Џонсон Бен (Ben Jonson) 102
– Семјуел (Samuel Johnson) 9, 50–56, 58, 102

Шави Пол (Chavy) 535
Шантић Алекса 103, 152, 163, 273, 295, 302, 303, 342
Шанфор 253
Шапчанин Милорад П. 163, 283
Шаршун С. (Serge Charchoune) 364
Шафарик Јанко 530
Шафарик Павле Јосиф 38, 45, 46
Шефтсбери Антони Ашли Купер, лорд (Lord Anthony Ashley Cooper) 8, 51, 52
Шахин, турски војсков. 540
Шахматов М. В. 335
Швитерс Курт (Kurt Schwitters) 367, 368
Шевић Милан 163, 447,
Шегота Петар 164
Шекспир Вилијем (William Shakespeare) 11, 95, 102, 131, 132, 146, 315, 377, 381, 391, 459, 477, 482
Шелгунов Н. В. 72
Шеније 312
Шеноа Август 326
Шенстон Вилијам (William Shenstone) 102
Шеремет Андрија 455
Шериф, бег 130
Шерцер Иван 49
Шилер (F. Schiller) 424, 440, 442, 445, 448, 535
Шимић Станислав 194
Шишић Фердо 35
Шишкин Николај 84
Шишманов Ј. 516–518
Шкерл Владимир 354, 355
Шкреб Зденко 6, 11, 61, 441
Шлегел Август (A. W. Schlegel) 505
– браћа 436
– Фридрих (Friedrich) 425, 504, 505
Шнајдер Р. (R. Schneider) 437
Шмигељски К.К. 334
Шмурло Е. 335
Шопенхауер Артур (Arthur Schopenhauer) 284, 436, 536
Шот Артур 422, 423
Шотки Јулијус (Julius Schottky) 413, 414, 424, 425, 427, 432, 530, 531
Шпацапан Л. (L. Spazzapan) 352, 355
Шпицер Лео (Leo Spitzer) 90
Шрепел Миливој 516–518
Штајгер Емил (Emil Staiger) 101, 448
Штајнек 491
Штејн Емануил 332, 339
Штиглиц 160
Штросмајер Јосип Јурај 139, 140, 383, 530
Шулце Ернст 440
Шчедрин 472
Шчербаков 336

САДРЖАЈ

Студије и чланци

Др Миљан Мојашевић, *Копитар, Вук и Готшалкова збирка немачких народних приповедака (1814)* 411
Др Драгиша Живковић, *Елементи бидермајера у српској лирици XIX века* . . 435
Др Томислав Бекић, *Змајев превод Гетеове „Ифигеније на Тавриди”* 445

Прилози и грађа

Др Коста Милутиновић, *Из кореспонденције са Богданом Поповићем* 455
Др Душан Иванић, *Преписка између Ватрослава Јагића и Јована Максимовића* 471

Оцене и прикази

Др Миљан Мојашевић, *Јубиларно критичко издање Караџићевих „Српских народних приповиједака”* 529
Др Зоран Константиновић, *Томислав Бекић: „Томас Ман у нашој књижевној критици”. Матица српска – ИСЈК Филозофског факултета у Новом Саду 1987.* 535
Др Јелка Ређеп, *Раде Михаљчић: „Лазар Хребељановић”. Историја – култ – предање. Београд 1984.* 538
Мр Весна Матовић, *Слободанка Пековић: „Српска проза почетком XX века”*. Београд 1987. 544

In memoriam

Мр Милана Бикицки, *Иванка Веселинов (1913–1989)* 547

Именски регистар 594

САРАДНИЦИ ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Властоје М. Алексијевић
Добрило Аранитовић, Шабац
Маринко Арсић, Београд
Др Сава Бабић, Нови Сад
Др Ђорђе Бајић, Нови Сад
Др Фехим Бајрактаревић
Др Антун Барац
Др Томислав Бекић, Нови Сад
Др Весна Н. Берић, Нови Сад
Мр Јулијана Бели-Генц, Нови Сад
Др Франце Берник, Љубљана
Др Љиљана Бибовић
Мр Милана Бикицки, Нови Сад
Мр Марија Бобровњицка, Краков
Др Димитрије Богдановић
Др Милица Богдановић
Др Злата Бојовић, Београд
Живојин Бошков, Нови Сад
Мр Мирјана Бошков, Нови Сад
Ирена Брајовић, Београд
Светозар Бркић, Београд
Др Рудо Бртањ, Братислава
Јоаким Будински, Нови Сад
Милица Бујас, Нови Сад
Др Тихомир Васиљевић, Београд
Иванка В. Веселинов
Др Магдалена Веселиновић-Шулц, Нови Сад
Др Рајко Веселиновић, Београд
Др Кринка Видаковић-Петров, Београд
Др Златко Винце, Загреб
Др Драгиша Витошевић
Др Драгољуб Влатковић, Београд
Васо Војводић, Нови Сад
Станиша Војиновић, Београд
Душко Вртунски, Нови Сад
Радинка Вујичић, Нови Сад
Стојан Д. Вујичић, Будимпешта
Мр Ана Вукић, Београд
Др Саво Вукмановић, Цетиње
Владимир М. Вукмировић
Др Слободан Вукобрат, Београд
Др Јован Вуковић
Јован Б. Вукчевић, Београд
Др Витомир Р. Вулетић, Нови Сад
Др Димитрије Вученов
Др Радован Вучковић, Сарајево
Ђуро Гавела
Др Славко Гавриловић, Нови Сад
Др Павао Галић, Задар
Мр Вида Голубовић, Београд
Др Крешимир Георгијевић
Мр Никола Грдинић, Нови Сад
Др Ирена Грицкат, Београд
Мр Сава Дамјанов, Нови Сад
Анђоло Данти
Мр Јован Деретић, Београд
Др Радмило Димитријевић
П. А. Димитриев, Лењинград
Лука Дотлић
Мр Мирјана Дрндарски, Београд
Др Љубомир Дурковић-Јакшић, Београд
Др Иван Ђаја
Војин Ђорђевић, Београд
Иван Ђорђевић, Београд
Стојан Ђорђевић, Београд
Мр Жељко Ђурић, Београд
Др Гвозден Ерор, Београд
Др Марија Жагар, Нови Сад
Радован Ждрале, Нови Сад
Др Ђорђе Живановић, Београд
Ивана Живанчевић, Нови Сад
Др Милорад Живанчевић, Нови Сад
Др Драгиша Живковић, Нови Сад
Мр Живан С. Живковић, Београд
Др Вида Зелени, Праг
Др Дивна Зечевић, Загреб
Др Момчило Златановић, Врање
Мр Мирка Зоговић, Београд
Радован Зоговић
Др Љубомир Зуковић, Сарајево
Др Миодраг Ибровац
Др Душан Иванић, Београд
Др Никола Иванишин, Задар
Др Милка Ивић, Београд
Др Алекса Ч. Илић, Нови Сад
Др Вера Јаварек, Лондон
Стојан Јакшић
Загорка Јанц, Београд
Мр Војислав Јелић, Београд
Др Јован Јерковић, Нови Сад
Др Владета Јеротић, Београд
Др Иванка Јовановић-Јакшић, Нови Сад
Јован Јовановић, Сарајево

Др Војислав М. Јовановић
Сергије Јовановић
Томислав Јовановић, Београд
Др Душан Јовић, Београд
Иванка Јовичић, Београд
Др Стеван Јосифовић
Мр Дубравка Јурага, Нови Сад
Nada Yuili, Лондон
Андре Јутронић
Др Симха Кабиљо-Шутић, Београд
Др Ватрослав Каленић
Мр Зоја Карановић, Нови Сад
Др Реља В. Катић, Београд
Др Мирослав Квапил, Праг
Др Јосип Кекез, Загреб
Др Димитрије Кириловић
Никола Китановић, Нови Сад
Др Мираш Кићовић
Др Снежана Кићовић-Пејаковић, Београд
Др Марија Клеут, Нови Сад
Др Јан Кмеђ, Нови Сад
Мр Звонко Ковач, Београд
Божидар Ковачевић, Београд
Душко М. Ковачевић, Нови Сад
Мр Иван Ковачевић, Београд
Србислава Ковачевић-Кузмановић, Београд
Др Божидар Ковачек, Нови Сад
Др Гаврило Ковијанић, Нови Београд
Ристо Ковијанић, Котор
Др Светозар Кољевић, Сарајево
Др Никола Кољевић, Сарајево
Др Зоран Константиновић, Инсбрук
Мр Богдан Косановић, Нови Сад
Др Милан П. Костић
Др Мита Костић
Др Страхиња К. Костић, Нови Сад
Др Василије Крестић, Београд
Др Хатица Крњевић, Београд
Др Угљеша Крстић, Нови Сад
Др Ранка Куић, Београд
Средоје Лалић, Нови Сад
Др Рајнхард Лауер, Гетинген
Младен Лесковац, Нови Сад
Др Славко Леовац, Сарајево
Др Зденко Лешић, Сарајево
Василије Лукић, Цетиње
Мр Јасмина Лукић, Београд
Ирена Лукшић, Дуга Реса
Камила Луцерна
Бранко Максимовић, Београд
Мр Здравко Малбаша, Нови Сад
Др Марко Малетин
Др Илија Мамузић, Београд
Тодор Манојловић
Др Боривоје Маринковић, Нови Сад
Др Радмила Маринковић, Београд
Светислав Марић
Др Ксенија Марицки-Гаћански, Београд
Живко В. Марковић, Шабац
Светозар Матић
Др Миодраг Матицки, Београд
Мр Весна Матовић, Београд
Бранко Максимовић, Београд

Др Радосав Меденица, Београд
Др Јасна Мелвингер, Нови Сад
Др Меланија Микеш, Нови Сад
Др Васо Милинчевић, Београд
Живан Милисавац, Нови Сад
Трива Милитар
Живко Милићевић
Др Челица Миловановић, Београд
Др Јевто М. Миловић, Титоград
Др Петар Милосављевић, Нови Сад
Др Коста Милутиновић, Нови Сад
Др Никола Милутиновић
Др Лазар Мирковић
Др Зоран Мирковић, Нови Сад
Др Душан Михаиловић, Београд
Др Велимир Михајловић, Нови Сад
Др Александар Младеновић, Београд
Др Живомир Младеновић, Београд
Др Миљан Мојашевић, Београд
Др Бранко Момчиловић, Нови Сад
Др Милош С. Московљевић
Др Надежда Мосусова, Београд
Добривој Наћвински
Момчило Настасијевић
Др Душан Недељковић, Београд
Др Владан Недић
Др Илија Николић, Земун
Милоје Р. Николић, Београд
Драгољуб Новаков, Зрењанин
Др Бошко Новаковић
Др Жњислав Нећења, Варшава
Др Тихомир Остојић
Владимир Отовић, Нови Сад
Др Драгољуб Павловић
Драгослав Павловић, Рача Крагујевачка
Леонтије Павловић, Смедерево
Др Миливој Павловић
Шандор Пал, Бечеј
Др Предраг Палавестра, Београд
Сава Паланчанин
Др Мирослав Пантић, Београд
Михајло Пантић, Београд
Др Моника Партриц, Нотингем
Др Иван Педерин, Задар
Др Александар Пејовић, Београд
Др Слободанка Пековић, Београд
Ђорђе Перић, Београд
Мр Зденка Петковић, Београд
Др Новица Петковић, Сарајево
Др Александар Петров, Београд
Бошко Петровић, Нови Сад
Душан К. Петровић
Др Живојин Петровић, Београд
Коста Петровић
Миодраг Петровић, Ниш
Теодора Петровић
Др Светозар Петровић, Нови Сад
Мр Љиљана Пешикан-Љуштановић, Нови Сад
Др Јоже Погачник, Осијек
Др Хараламшије Поленаковић
Др Александар Поповић, Београд
Гордана Поповић, Београд

Др Душан Ј. Поповић
Др Иван Поповић
Др Миодраг Поповић, Београд
Др Надежда Поповић, Београд
Тања Поповић, Београд
Др Иштван Пот, Будимпешта
Предраг Протић, Београд
Др Иван Пудић
Мирјана Пушкар, Нови Сад
Др Андрија Радевић, Београд
Мр Милорад Радевић, Београд
Мр Ана Радин, Београд
Ђорђе Радишић. Београд
Стеван Радовановић, Земун
Ђорђе Сп. Радојичић
Мирослав Радонић, Нови Сад
Мр Милан Радуловић, Београд
Мр Драгиња Рамадански, Сента
Др Никша Рачић, Загреб
Др Јелка Ређеп, Нови Сад
Др Владислава Рибникар, Београд
Др Жарко Ружић, Београд
Др Јован Савковић
Г. М. Сафронов, Љењинград
Иштван Сентђерђи, Суботица
Др Ненад Симић, Београд
Др Светлана Слапшак, Београд
Јержи Слизински, Варшава
Др Олга Срдановић-Бараћ, Београд
Милојка Станаревић-Мијаиловић
Мр Горан Станивуковић, Нови Сад
Борислав В. Станковић, Сремски Карловци
Др Мирјана Станчић, Осијек
Др Павле Стевановић
Др Петар Стевановић, Београд
Мр Мирјана Д. Стефановић, Нови Сад
Др Никша Стипчевић, Београд
Мр Светлана Стипчевић, Београд
Мр Бојана Стојановић, Нови Сад
Дивна Стојановић, Београд
Др Миодраг В. Стојановић, Београд
Вера Стојић, Београд
Др Мила Стојнић, Београд
Радивој Стоканов, Сомбор
Др Олга Ступаревић, Београд
Др Стојан Суботин
Милован Сучевић
Радмила Сучевић, Вршац
Др Јулијан Тамаш, Врбас
Др Кирил Тарановски, Арлингтон, САД
Др Иво Тартаља, Београд
Мр Гордана Терић, Београд
Милан Токин
Др Миховил Томандл
Др Ђорђе Трифуновић, Београд
Др Јован Туцаков
Др Иванка Удовички, Београд
Мр Владислава Фелбабов, Нови Сад
Др Мирон Флашар, Београд
Др Даринка Фелкл, Инсбрук
Др Александар Форишковић
Др Иштван Фрид, Будимпешта
Лука Хајдуковић, Нови Сад
Др Ламија Хаџиосмановић, Сарајево
Др Антал Хегедуш, Нови Сад
Dr Peter Herrity, Notthingham
Др Едмунд Хлеба, Братислава
Јован Христић, Београд
Др Олга Хумо, Београд
Мр Марија Циндори, Београд
Др Веселин Чајкановић
Др Стефан Чакић, Беч
Лазар Чурчић, Нови Сад
Др Бранко Џакула
Урош Џонић
Др Јелена Шаулић, Београд
Мр Марија Шербеџија, Београд
Др Петар Шимуновић, Загреб
Др Зденко Шкреб
Др Шимун Шоње, Сарајево

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут, у три свеске, које чине једну књигу

Редакција 3. св. XXXVII књиге Зборника Матице српске за књижевност и језик закључена је 4. новембра 1989.

Штампање завршено септембра 1990.

Издаје Матица српска, Нови Сад

Секретар Уредништва: *Др Томислав Бекић.* Коректор: *Мирјана Јовановић*

Слова и корице израдио
Драган Вишекруна

Тираж: 1000 примерака

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и културу САП Војводине, бр. 413–322 од 11. јула 1980. године, ова књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет

Штампа: „Просвета", Нови Сад

YU ISSN 0543—1220 | UDK 82 (05)